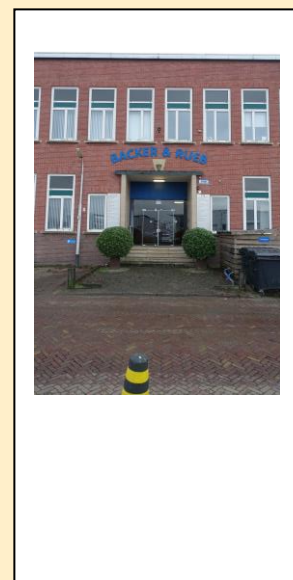

Breda
Speelhuislaan 173
Fabriekscomplex Backer en Rueb

Bouwhistorische verkenning

BAAC Rapport B-20.0345

ISSN: 1873-9350

Redactie: RG

Veldwerk: LvH

Teksten: AO, LvH

Waardering: RG, AO, LvH

DATUM VELDWERK 29 december 2020

DATUM CONCEPT 1 februari 2021

DATUM DEFINITIEF 2021

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en/of BAAC bv.

BAAC

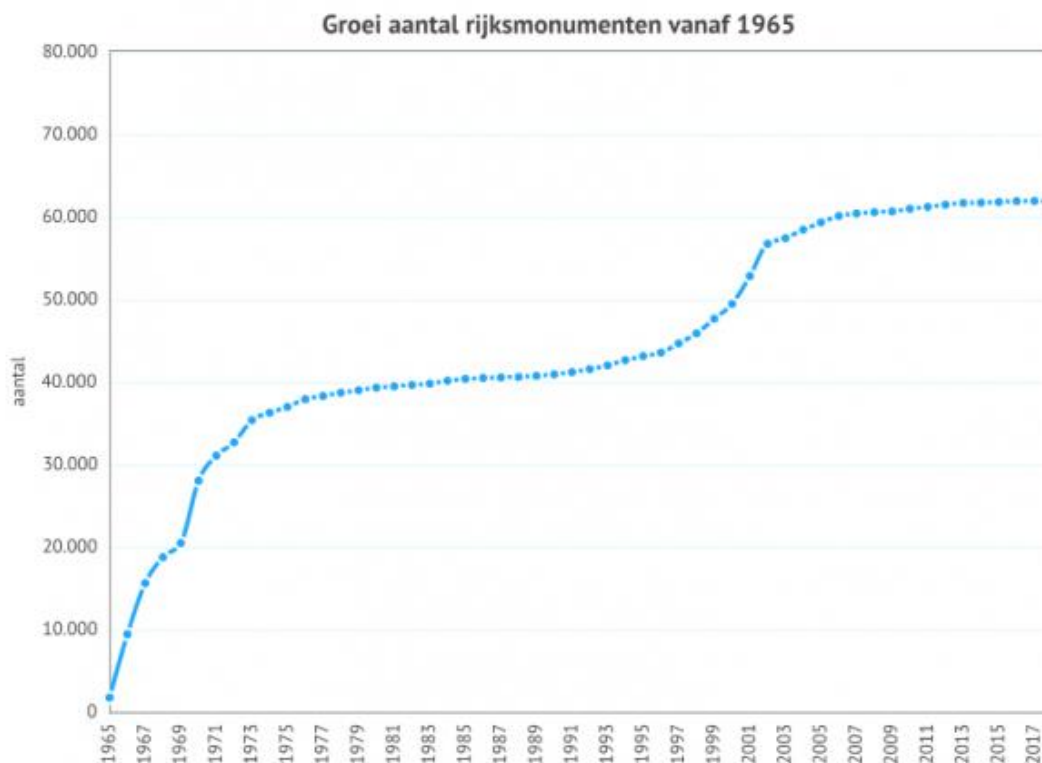
Bureau voor archeologie en bouwhistorie
Graaf van Solmsweg 103, 5222 BS 's-Hertogenbosch.
Tel.: (073) 61 36 219 E-mail: denbosch@baac.nl

1 Inleiding

1.1 Het belang van monumenten

Sleutelbegrip in iedere bouwhistorische verkenning, is het begrip monumentwaarde. In deze eerste paragraaf zal dit begrip worden verklaard en de betekenis ervan worden uitgelegd.

Het woord *Monument* is afgeleid van het Latijnse woord *Monumentum*, waarmee datgene wordt bedoeld, dat doet herinneren.¹ In de oudheid gaat het dan hoofdzakelijk om objecten die opzettelijk gemaakt werden om iemand of een gebeurtenis in herinnering te brengen; een grafmonument of een overwinningssonument. In de Nederlandse taal wordt het woord monument in ieder geval in de zestiende eeuw al gebruikt. Het is in die tijd een aanduiding van schriftelijke getuigenissen en documenten, opgeschreven herinneringen.² In latere eeuwen raakt de term in zwang voor sinds lange tijd bestaande bouwwerken, gebouwen die herinneren aan de samenleving van weleer. Het zijn gebouwen met een belangrijke historische functie of die exemplarisch zijn voor een indrukwekkend architectonisch tijdsbeeld. Gaandeweg de negentiende eeuw ontstaat daarbij de woordafleiding monumentaal, die aanvankelijk niet zozeer betrekking heeft op de herinnering, als wel op de omvang van nieuw te realiseren gebouwen en bouwdelen. De reden daarvan is vermoedelijk dat monumenten in vroegere tijd vrijwel per definitie groots en indrukwekkend waren. Later neemt de huidige definitie de overhand.

Bron: RCE - Monumentenregister

¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/monument>.

² M. Philippa e.a., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 4 delen, Amsterdam 2003-2009.

Een monument is in de monumentenwet van 1961 gedefinieerd als een ten minste 50 jaar oud werk, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid, de betekenis voor de wetenschap of de volkskundige waarde. De term schoonheid is daarbij een opvallend, subjectief criterium, dat niet los kan worden gezien van de algemeen geaccepteerde architectonische traditie (in publicaties) en de hedendaagse tijdsgeest. Dat laatste besef zorgde er in 1988, bij de vernieuwing van de monumentenwet, mede voor dat de voorwaarde van een halve eeuw ouderdom werd geschrapt. In de Erfgoedwet van 2016 wordt een monument gedefinieerd als een onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.³ De aanwijzing van monumenten is decennialang primair de taak van het rijk geweest. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg in 1988, is die verantwoordelijkheid geleidelijk aan steeds meer bij lokale overheden (gemeenten) komen te liggen. Sommige gemeenten maakten hier gretig gebruik van, andere gemeente zien de noodzaak van het aanwijzen van gemeentelijke monumenten tot de dag van vandaag niet in. De aanwijzingsprocedure is in de loop der tijd weinig veranderd. Doorgaans gaat er aan de aanwijzing een inventarisatie- en selectieprocedure vooraf. Slechts zelden wordt er diepgaand onderzoek verricht ten behoeve van de toekenning van de beschermde status.

Het woord *waarde* wordt in het kader van bouwhistorisch onderzoek gelijkgesteld aan *belang* of *betekenis*, waarbij onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen de betekenis voor de mens nu en de betekenis in vroegere tijd. Een waarde is iets waar een persoon of een (deel van een) samenleving betekenis uit put, omwille van een gezamenlijke of individuele identiteit. *Belang* zou etymologisch zijn voortgekomen uit een inspanning, een gevoel of verlangen om iets te bereiken. Uiteraard kennen we het woord waarde ook in economische zin, waarin het in schrift is terug te voeren tot in de tiende eeuw. In een traject van planvorming en plantoetsing is die ogenschijnlijk dubbele betekenis niet altijd even handig, omdat financiële investeringen moeten renderen, en waarde vooral wordt geassocieerd met het maken van winst. Men moet daarbij echter niet vergeten dat de geldelijke waarde in behoorlijke mate wordt bepaald door hoezeer een persoon iets wil hebben (hoeveel betekenis het voor die persoon heeft, het zijn of haar identiteit aanspreekt, is er mede bepalend voor hoeveel die persoon bereid is te betalen).

Monumentwaarde staat gelijk aan de betekenis van historische zaken voor het collectieve geheugen, de herinnering aan de samenleving / maatschappij in een specifieke tijd.

1.2 Het doel van een bouwhistorische verkenning

Het toekennen van de juridische status van monument door de minister (rijksmonument) of door het college van burgemeester en wethouders (gemeentelijk monument), heeft als consequentie dat bij verbouwingen getoetst moet worden of de geplande ingrepen niet te veel ten koste gaan van de monumentale waarde van het gebouw. Doorgaans geschiedt de toekenning van de monumentstatus op grond van een redengevende omschrijving, een document van één of twee pagina's waarin in algemene bewoordingen wordt aangegeven waarom een gebouw de status van monument krijgt toebedeeld. De redengevende omschrijving is vrijwel nooit uitgebreid genoeg om een verbouwplan te kunnen toetsen, om de eenvoudige reden dat de informatie over het gebouw daarvoor in kwantiteit en kwaliteit ontoereikend is. Het college (en in sommige gevallen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) dient zich dus nader te laten informeren. Dat kan door de eigenaar of betrokken architect, maar dat verdient vanuit het oogpunt van objectiviteit doorgaans niet de voorkeur. In die gevallen wordt de eigenaar van het gebouw gevraagd om een bouwhistorische verkenning op te laten stellen door een onafhankelijk opererende marktpartij.

³ *cultureel erfgoed*: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden. (uit: Erfgoedwet 2016)

De bouwhistorische verkenning is dus bedoeld om zowel de eigenaar, de ontwerper als de toetsende instantie te informeren over de bouwgeschiedenis van het gebouw, de object-specifieke eigenschappen van exterieur, interieur en constructies en de monumentale waarden die in het geheel en in de onderdelen waaruit het gebouw is opgebouwd, vertegenwoordig zijn.

Het college laat zich bij de toetsing van plannen adviseren door de plaatselijke monumentencommissie. Het is echter een vrij hardnekkige misvatting dat een monumentencommissie louter is bedoeld om plannen te beoordelen. Een goede monumentencommissie is een gezelschap professionals dat met de initiatiefnemer voor de ontwikkeling van het monument meedenkt en op grond van hun expertise en ervaring suggesties kan doen die zowel het plan als het monument (de monumentwaarde) ten goede komen. Vrijwel altijd is er sprake van een gemeenschappelijk doel: door een kwalitatief hoogwaardige ingreep het monument voor de lange termijn behouden. De bouwhistorische verkenning draagt hier in hoge mate toe bij, omdat die kennis overdraagt die voor een succesvol bouwplan onontbeerlijk is en de dialoog tussen eigenaar, planvormer en monumentencommissie bevordert (onder andere door een helder definitieapparaat, waardenstellingen en waarderingsplattegronden).

1.3 Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorici analyseren de constructies, de gevels én het interieur van historische gebouwen. Vormen, materialen en bouwtechnieken hebben veelal tijdsgebonden eigenschappen die door de bouwhistoricus worden herkend. Daardoor wordt het voor de bouwhistoricus mogelijk om inzicht te geven in de wijze waarop het pand werd gebouwd, en hoe het daarna door verbouwingen is getransformeerd in het gebouw zoals dat tegenwoordig is. Het is voor de bouwhistoricus niet zo belangrijk hoe iets er uit ziet, als wel waarom iets er uit ziet zoals het er uit ziet, waarbij de kernvraag doorgaans luidt: "Hoe werd dit gemaakt en waarom maakte men het zo?". Vermoedelijk wordt er al vanaf dat er monumenten zijn, bouwhistorisch onderzoek verricht. In de moderne tijd gebeurde dit aanvankelijk vooral door architecten (in wording) en door lokale historici. De onderzoekdiscipline kreeg een belangrijke impuls als gevolg van de vele herstel- en restauratievraagstukken die zich tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog aandienen. In die periode kwam er de Tijdelijke Wet Monumentenzorg waarin stond dat onroerende zaken vermeld in de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst (1908-1933), niet mochten worden gesloopt of veranderd zonder toestemming van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het doel van het onderzoek was in die tijd nog louter het vergroten van kennis, en spitte zich vrijwel uitsluitend toe op middeleeuwse bouwkunst. Kennis werd onder andere opgedaan door gebouwen, constructies en bouwsporen in muurwerk in te meten en in (reconstructie)tekeningen uit te werken. In de regel ging het onderzoek gelijk op met archeologisch onderzoek. Niet zelden werd het bouwhistorisch onderzoek in de jaren na de Tweede Wereldoorlog door een archeoloog uitgevoerd.

Een specifieke opleiding tot bouwhistoricus bestond lange tijd niet. Bouwhistorici werden tot ongeveer twintig jaar geleden in de praktijk opgeleid. Een aantal gemeenten bood die mogelijkheid bij hun bouwhistorische diensten. Die opleidingsplaatsen werden doorgaans ingevuld door mensen met een bouwkundige en/of een kunsthistorische opleiding. Technische Universiteiten (met name Delft), gaven de mogelijkheid om te specialiseren in restauratietechniek of bouwhistorie. Pas in 1997 werd in Utrecht gestart met een post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie. Het is de tijd waarin ook de eerste Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek worden gepubliceerd. Die richtlijnen werden in 2009 voor het laatst herzien en beschrijven het proces van bouwhistorische onderzoek en de voorwaarden waaraan een deugdelijk onderzoeksrapport dient te voldoen.

Het doel van het bestuderen van constructies, structuren en afwerkingen is voor de bouwhistoricus primair het vergroten van kennis omtrent het bouwen in het verleden. Die kennis is in brede zin

noodzakelijk om op verantwoorde wijze met gebouwd erfgoed in Nederland om te gaan. Daarbij valt niet alleen te denken aan restauraties, maar ook aan verbouwingen of constructief herstel.

Bouwhistorische kennis zal daarnaast helpen bij het doorgronden van het gebouw. Begrip van hoe een gebouw in het verleden werd ontworpen, welke keuzes er gemaakt werden ten behoeve van de constructie én duiding van de elementen die in en aan het gebouw te vinden zijn, helpen allemaal om de herinnering aan vroegere tijd in leven te houden, voort te laten bestaan. Maar zij kunnen ook helpen om een bouwprogramma op efficiënte wijze tot ontwerp uit te werken.

Vaak blijft bij een verkenning veel aan het oog van de bouwhistoricus verborgen. Links de situatie vóór ontmanteling, rechts na, met een achttiende-eeuwse balklaag, een negentiende-eeuwse schouw en een voormalige buitengevel (zestiende-eeuws) met daarin dichtgezette vensteropeningen. Voorbeeld: Breestraat 68 in Leiden.

1.4 De beperkingen van een bouwhistorische verkenning

De *bouwhistorische verkenning* wordt in de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) gedefinieerd als een *bouwhistorische opname op hoofdlijnen*. Voor kleine ingrepen in monumenten kan zo'n verkenning in principe volstaan, maar de beperkingen zijn groot. Zo wordt er doorgaans bij een veldonderzoek ten behoeve van een verkenning geen materiaal verwijderd (er vindt geen licht destructief onderzoek plaats). Dat is een probleem voor kennisvergaring én waardering omdat niet duidelijk wordt of er achter huidige afwerkingen (vloerbedekkingen, muurverf, voorzetwanden, verlaagde plafonds) monumentale afwerkingen schuil gaan. Onder een recente vloerbedekking kunnen oude parketvloeren, geoliede 'kindervoetjes' of terrazzovloeren onopgemerkt blijven. Voorzetwanden kunnen het zicht ontnemen op verborgen paneeldeuren, wandbespanningen, lambriseringsen of zelfs muurschilderingen. Schilderingen kunnen overigens ook heel goed schuil gaan achter witte latex of muurverf.⁴

Het is dus goed om hier expliciet vermeld te hebben, dat de waardering die in deze rapportage is opgenomen, louter is gestoeld op de onderzoeksgegevens die tijdens de verkenning konden worden verzameld en die in deze rapportage is gepresenteerd. De kans dat tijdens de verkenning monumentale afwerkingen onopgemerkt zijn gebleven is redelijk groot, vooral bij gebouwen die sinds circa 1980 niet meer ingrijpend zijn verbouwd. Op basis van ervaring ligt rond 1980 het omslagpunt van verbouwen met behoud van oude(re) lagen naar verbouwen na complete ontmanteling tot op casco.

Een bouwhistorische verkenning is een opname op hoofdlijnen (non-destructief) en kent de nodige beperkingen.

Een beperking van de voorliggende verkenning is ook dat het een platte weergave in tekst is, van een ruimtelijke structuur. Voor zowel de auteur als de eigenaar van het gebouw is het vrij eenvoudig

⁴ Onder bouwhistorici wordt ingeschat dat bij een verkenning slechts een tipje van de sluiters van de bouwgeschiedenis wordt opgelicht. Hoe ouder het object, hoe lastiger het vaak is om voldoende kennis te vergaren binnen de kaders van een verkenning.

om de tekst te vertalen naar een drie dimensionaal beeld, voor leden van een monumentencommissie is dat vaak in veel mindere mate het geval. Het is om die reden voor een eigenaar altijd aan te raden om de monumentencommissie in de fase van plantoetsing uit te nodigen voor een rondgang door het gebouw, bij voorkeur ná kennisgeving van de uitkomsten van de bouwhistorische verkenning. In de gevallen dat dat niet tot de mogelijkheden behoort, en er toch behoefte is aan extra verbeelding van het gebouw, kan BAAC de complete fotodocumentatie die tijdens het veldwerk gemaakt is, ter beschikking stellen.

Er is een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt ten behoeve van deze rapportage. Niet alle veldfoto's zijn in het rapport opgenomen. De foto's kunnen u digitaal worden toegestuurd. U kunt een verzoek sturen naar: l.vanhemert@baac.nl

1.5 Monumentwaarde

1.5.1 De toetsingscriteria en toetsingskader

Het bepalen van het belang, de betekenis van een gebouw of object, is inmiddels een primaire taak van de bouwhistoricus. De onderzoeker hanteert daarbij conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (in 2009 uitgegeven in samenwerking tussen de Stichting Bouwhistorie Nederland en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) in principe twee criteria, te weten; de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

De term authentiek is afgeleid van het Latijnse *authenticus*, wat staat voor 'met eigen hand voltrekken', 'uit eerste hand' en vindt haar oorsprong als rechtsterm. Binnen het recht wordt het gebruikt als aanduiding van een oorspronkelijk gegeven, op iets dat als echt is vastgesteld of dat een exacte kopie is van het origineel (dat laatste is interessant met het oog op de duiding van het belang van restauratiefasen die gepaard gaan met grootschalige vernieuwing van substantie). Het ontrafelen van de bouwgeschiedenis gaat altijd gepaard met het bepalen van de mate van oorspronkelijkheid van een gebouw als geheel, alsmede van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Het is daarbij goed om te beseffen dat de mate van authenticiteit van ieder monument in meer of mindere mate is aangetast, en dat die aantasting doorgaans groter is dan op het eerste oog wordt ingeschat. Het komt vaak voor dat een historische verbouwing als resultaat zowel een aantasting van een bestaande als een toevoeging van een nieuwe betekenislaag heeft. Dit wordt meestal geduid met de term "historische gelaagdheid", een term die in principe altijd op gespannen voet staat met authenticiteit. Strikt genomen zou van iedere bouwfase afzonderlijk de mate van authenticiteit kunnen worden bepaald. Daaraan kleeft echter als nadeel dat dit relatief gunstig uitpakt voor een recentere verbouwing (waarvan het resultaat mogelijk nog geheel intact is). Authenticiteit is als zuiver toetsingscriterium lastig te implementeren om vier redenen.

De mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn primaire toetsingscriteria.

Ten eerste kan de mate van authenticiteit, of misschien beter de verwachting die we daarbij hebben, niet los worden gezien van de ouderdom van een object of de termijn die is verstreken tussen het ten uitvoer brengen van de bouw en de verbouwing(en) tot aan het moment van toetsing. De mate van authenticiteit van een gebouw uit de jaren zestig is bijna per definitie hoger dan de mate van oorspronkelijkheid van een middeleeuws gebouw. Dat wil niet zeggen dat het jongere gebouw met een hogere mate van authenticiteit ook een hoger erfgoedbelang vertegenwoordigt dan een ouder gebouw dat door de tijd heen vaker zal zijn aangepast aan veranderende omstandigheden in de tijd.

Ten tweede zijn er bouwtypen, boerderijen bijvoorbeeld, waar de continue aanpassing, veelal op meest pragmatische wijze, een essentie van (landelijke) cultuur vormen. De mate van authenticiteit staat hiermee in feite op gespannen voet. Daarop aansluitend, ten derde dus, kan op de mate van authenticiteit niet worden getoetst zonder daarbij het beschouwingsniveau duidelijk aan te geven.

Van een zestiende-eeuwse boerderij zijn de gebinten meestal de enige elementen die terug te voeren zijn op de bouwtijd. De mate van authenticiteit van de gebintconstructie kan daarbij hoog zijn (beschouwingsniveau constructie), maar dat geldt niet voor de mate van authenticiteit van de boerderij als geheel. Wie hier in de zestiende eeuw geboerd heeft, zal bijna niets van de boerderij in huidige hoedanigheid herkennen. Kastelen zijn hiervan ook een voorbeeld, omdat ook dat in essentie aan verandering onderhevige gebouwen zijn, hetzij door factoren van buitenaf (herstellingen na verwoesting), hetzij door factoren vanuit gebruik (aanpassen aan moderne vestingbouwkundige principes). Wellicht is het beter om de mate van authenticiteit per bouwphase uit te splitsen en niet per gebouwonderdeel, waarbij de betekenis van iedere bouwphase in de bouwchronologie uiteen wordt gezet en aangegeven wordt in welke mate de onderdelen behorende bij die bouwphase in authentieke staat verkeren. Daaraan kleven echter ook nadelen, met name ten aanzien van de samenhang tussen de verschillende bouwfasen en de (bouwkundige) logica die doorgaans aan de basis ligt van die samenhang.

De Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek uit 2009. Te downloaden via: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2009/01/01/richtlijnen-bouwhistorisch-onderzoek>

Als laatste speelt – zoals hierboven al aangegeven – de bepaling van de mate van authenticiteit een ingewikkelde rol, wanneer er sprake is van reconstructief restauratiewerk en restauraties waarbij met behoud van vorm een materiaalsoort (historische substantie) is vernieuwd. Hoe dient de mate van authenticiteit te worden beoordeeld bij een gevel waarvan de achttiende-eeuwse schuifvensters zijn vernieuwd door materiaal en vorm exact over te nemen? Conform de definitie van authentiek, kan iets dat exact gelijk is aan het origineel, voor authentiek doorgaan. Kan een exacte kopie van een venster worden bestempeld als authentiek of moeten we hier spreken van een toestand die soortauthentiek is. Wanneer de betekenis van een exacte kopie op grond van toetsing op authenticiteit voor een authentiek venster even groot is als voor een soort- of kopie-authentiek vensters, vervalt de grond om het behoud van het authentieke venster na te streven. Door de eigenaar en de monumentenzorg wordt een vervangend onderdeel doorgaans als een minder grote aantasting geduid dan door een bouwhistoricus, omdat die laatste informatie put uit

karaktoreigenschappen (bouw- en bewerkingssporen van het onderdeel) die bij vernieuwing onherroepelijk verloren gaat. In deze rapportage wordt voor dit punt aangaande de authenticiteit dus een zwaardere interpretatie aangehouden dan doorgaans in de bouwpraktijk van architect of monumentenzorger het geval is

De term zeldzaam is in principe vrij eenvoudig te duiden, het geeft aan dat iets weinig voorkomend is. Gewoonlijk wordt er getoetst of een historisch object, of één van de onderdelen waaruit het is samengesteld, in de huidige tijd nog veel of juist weinig voorkomt. Die historische terugblik is echter niet van oudsher met de term zeldzaam verbonden. Het woord zelden werd in de middeleeuwen gebruikt om in de eigen tijd ongewone of wonderlijke zaken of fenomenen te benoemen en groeide in de zestiende eeuw uit tot zeldzaam, nog steeds met dezelfde betekenis. Het zou goed zijn om in bouwhistorische rapporten aan te geven of bepaalde aspecten van een gebouw in de bouwtijd zeldzaam waren (denk daarbij aan atypische constructies of vroege voorbeelden van een bepaald venstertype), óf dat er sprake is van een fenomeen dat juist na verloop van tijd weinig voorkomend is geworden. Denk daarbij aan een negentiende-eeuwse éénkamerwoning. Iets dat in de huidige tijd zeldzaam is, kan in het verleden een veelvoorkomende standaard zijn geweest. Andersom is ook mogelijk.

De relatieve eenvoud van de term zeldzaamheid vertaalt zich niet in een gemakkelijke implementatie tijdens toetsing. Daarbij spelen verschillende factoren een rol. De belangrijkste complicatie is misschien wel dat bij bouwhistorische verkenningen doorgaans wordt volstaan met een zogenaamde interne waardenstelling waarbij het toetsingskader wordt bepaald binnen de scope van het object. Het moge duidelijk zijn dat toetsing op grond van de mate van zeldzaamheid hier tot problemen leidt, omdat zeldzaamheid een breder toetsingskader vereist. In de richtlijnen wordt aangegeven dat een contextuele waardenstelling al heeft plaatsgevonden bij geregistreerde monumenten. Dat impliceert dat rijk en gemeenten hun monumentenbestand als een gebalanceerde collectie hebben ingericht, wat in de praktijk vaker niet dan wel het geval is. Meestal bestaat een monumentenbestand uit een periodiek gevulde hoeveelheid gedateerde redengevende omschrijvingen, vaak op basis van het exterieur en de meest uiteenlopende waarderingsmethodieken. Actualisatie van monumentenbestanden en het opstellen van een collectiebeschrijving met aandacht voor samenhang komt helaas maar zeer sporadisch voor. Ingewikkeld aan de zeldzaamheid is dat die niet los kan worden gezien van ervaring. De mogelijkheden voor onderzoekers om in een kort tijdsbestek een groot referentiekader op te bouwen (heel veel gebouwen te onderzoeken en te zien), zijn beperkt, mede omdat de meeste onderzoeksrapporten met het oog op privacyaspecten niet gepubliceerd worden. Wat zeker ook lastig is, is de geografische begrenzing van het toetsingskader. Moet er in geval van rijksmonumenten landelijk op zeldzaamheid worden getoetst en bij gemeentelijke monumenten en niet monumenten op regionaal of zelfs plaatselijk niveau? Kan er überhaupt wel binnen die kaders worden getoetst? Kwantitatieve gegevens ontbreken veelal. Het ontbreken van goede monumentenbeschrijvingen per gemeente doet zich ook hier voelen, evenals het uitblijven van onderzoekagenda's met daaruit voortvloeiende programma's van eisen. Een expliciete onderzoeksvraag als *hoeveel neorenaissance panden zijn in Eindhoven beschermd?* is in de dagelijkse praktijk een uitzondering.⁵ Het opbouwen van een breed referentiekader wordt ook bemoeilijkt door het uitblijven van specialisatie binnen het bouwhistorische vakgebied. Met name op het punt van de toetsing van de mate van zeldzaamheid zorgt dat voor moeilijkheden. Het is voor iemand die zich specialiseert in Interbellumboerderijen, in kerken uit de wederopbouwperiode of in fabrieksgebouwen veel gemakkelijker om in relatief korte tijd een deugdelijk referentiekader op te bouwen dan voor een bouwhistoricus die door heel het land van een stoomgemaal, naar een schoolgebouw, een woonhuis en een graansilo trekt.

⁵ Onderzoeksvraag in verband met mogelijke verplaatsing van het gemeentelijke monument Aalsterweg 310.

Een bouwhistorische verkenning kent de nodige beperkingen. De monumentwaarde is altijd bepaald op grond van de in de rapportage gepresenteerde onderzoeksgegevens. Het is mogelijk dat bij de verkenning monumentale constructies, elementen en afwerkingen verborgen zijn gebleven achter recente(re) afwerkingslagen.

1.5.2 Waardengradaties

Bij het opstellen van een waardenstelling schrijven de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* drie categorieën voor: hoge monumentale waarde, positieve monumentale waarde en indifferente monumentale waarde. De betekenis van die gradaties is nogal abstract beschreven, over de implicaties (consequenties voor de planvormer en plantoetsers) laten de richtlijnen zich niet uit.

- Hoge monumentwaarde wordt omschreven als van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.
- Positieve monumentwaarde wordt omschreven als van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of het gebied.
- Onder indifferente monumentwaarde dienen volgens de richtlijnen zaken geschaard te worden die van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Het onderscheid tussen van cruciaal belang, van belang en van relatief weinig belang, is in de richtlijnen niet gegeven. Er mag vanuit worden gegaan dat de te hanteren toetsingscriteria (de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid) een doorslaggevende rol spelen. Zaken die zowel authentiek als zeldzaam zijn zouden in dat geval in aanmerking komen voor toekenning van hoge monumentwaarde, zaken die niet authentiek en niet zeldzaam zijn vertegenwoordigen dan indifferente monumentwaarde. Dat laat over de zaken met positieve monumentwaarde die wel authentiek maar niet zeldzaam óf wel zeldzaam maar niet authentiek zijn. Dit is ook de basis waarop door BAAC in principe waardengradaties worden toegekend.

In de loop der tijd is onder bouwhistorici de neiging ontstaan om (te) hoog te waarderen, vanwege de 'signaalfunctie' die daarvan uit zou gaan én het veronderstelde effect dat door toekenning van de hoogst mogelijke monumentwaarde, het behoud van monumentale onderdelen van het gebouw, het behoud van dat gebouw het best was gewaarborgd. Neveneffect daarvan is dat het gewicht dat dient te worden toegekend aan zaken die positieve monumentwaarde vertegenwoordigen, onder druk is komen te staan. Debet hieraan is ook dat de richtlijnen niet duidelijk maken wat de praktische implicaties van de waardengradaties voor planvormers en plantoetsers zijn. In de volgende paragraaf proberen we dat te ondervangen door richting te geven aan de omgang met de verschillende waardencategorieën. Hier willen we uiteenzetten dat 'positief' bevestigend is. Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde". Men zou dit als een basiswaarde kunnen omschrijven. De indicator 'hoog' past men doorgaans toe voor zaken die verheffend zijn, die de basis overtreffen. Gesimplificeerd zou men kunnen stellen dat er bij toekenning van hoge monumentwaarde sprake is van een verbijzondering (wederom op grond van de mate van authenticiteit én zeldzaamheid). Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde; dit is bijzonder". Tenslotte is het goed om opgemerkt te hebben dat indifferente monumentwaarde niet hetzelfde is als geen monumentwaarde. De indicator indifferent geeft aan dat de monumentwaarde ondergeschikt is aan de overige monumentale onderdelen van het object. Omdat BAAC van mening is dat er in vrijwel alle panden ook zaken aanwezig zijn die in het geheel geen monumentwaarde vertegenwoordigen (denk aan recente vloerbedekkingen, gipsplafonds, eigentijds meubilair) wordt in de BAAC-rapportages, in afwijking van de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek, de categorie geen monumentwaarde toegevoegd.

Naast de drie in de richtlijnen genoemde waardengradaties, hanteert BAAC de gradatie geen monumentale waarde.

1.6 Implementatie van de resultaten van de bouwhistorische verkenning

1.6.1 De consequenties van de toegekende waarden

De door de bouwhistoricus vervaardigde rapportage met waardering en waardenstellingen kan gebruikt worden door architecten en planontwikkelaars ter inspiratie voor noodzakelijk geachte ontwikkelingen en door overheden en monumentencommissies om de rapporten en verbouwplannen te toetsen. De kennis over het historische bouwen stelt de bouwhistoricus ook in staat om bij objectgericht onderzoek uitspraken te doen ten aanzien van de monumentale waarde, van het object als geheel en van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* (2009) waarin als toetsingscriteria de mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn genoemd.

- Hoge monumentwaarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied (BAAC associeert dit doorgaans met bijzonder of uitzonderlijk omwille van de hoge mate van authenticiteit en zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan hoge monumentale waarde is toegekend, geldt dat deze zaken op louter bouwhistorische gronden absoluut behouden dienen te blijven. Omdat er bij het maken van een kwalitatief hoogwaardig plan dat voldoet aan de huidige voorschriften op het gebied van veiligheid, duurzaamheid en functievereisten meer komt kijken dan alleen het bouwhistorische belang, blijkt het in de praktijk niet altijd mogelijk om zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen volledig intact te laten. Dit moet echter wel dégelijk het streven zijn van zowel eigenaar, planvormer en toetsende instanties. Met andere woorden: bij zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen is het behoud een zéér zwaarwegende factor bij de afweging van algemene belangen (de betekenis van het monument voor de samenleving) tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar. Aanpassingen zijn niet ondenkbaar. In eerste instantie moet dan echter worden gedacht aan aanpassingen die de bestaande monumentwaarde ondersteunen: herstel van details, terugbrengen van oorspronkelijke kleurstellingen, het verwijderen van waarde-verstorende elementen of in bepaalde situaties reconstructie. Indien bij de afweging van alle factoren de conclusie is dat aantasting van delen met hoge monumentwaarde onafwendbaar is, dan geldt dat eigentijdse ingrepen met zorg moeten worden uitgevoerd en dat daarbij de historische toestand van het gebouw maatgevend is. Óf er moet duidelijk aantoonbaar sprake zijn van een duurzame ingreep of toevoeging die het monument een wezenlijk nieuwe betekenislaag geeft die essentieel is voor het voortbestaan van het monument als geheel. Aanpassing van elementen met hoge monumentwaarde kan gevolgen hebben voor de monumentale status van het gebouw als geheel. Bovendien moet, als het onvermijdbaar is dat hoog monumentaal gewaardeerde onderdelen worden aangetast, gezorgd worden voor een deugdelijke bouwhistorische documentatie en ontledend bouwhistorisch onderzoek van de aan te tasten delen. Dit alles conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek.

- Positieve monumentale waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied (BAAC beschouwt dit doorgaans als basiswaarde en kent die toe op grond van hoge mate van authenticiteit óf hoge mate van zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan positieve monumentale waarde is toegekend, geldt dat er bij het maken van verbouwplannen, vanuit bouwhistorisch oogpunt, gestreefd moet worden naar behoud er van. Het monumentale belang van deze elementen dient zorgvuldig afgewogen te worden tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar en factoren als veiligheid, duurzaamheid en milieuaspecten. Aanpassingen van positief gewaardeerde onderdelen zijn denkbaar wanneer de aard en de monumentale waarde van het geheel blijven bestaan of worden versterkt en er sprake is van het toevoegen van kwaliteit. Substantiële aantasting van positief gewaardeerde onderdelen kan gevolgen hebben voor de monumentstatus van het gebouw.

- Indifferente monumentale waarde: van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object als gevolg van een aantasting van de mate van authenticiteit of de veelvoorkomendheid.

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen zwaarwegende argumenten om het volledige behoud van indifferent gewaardeerde onderdelen na te streven. Wijzigingen behoren doorgaans tot de mogelijkheden, sloop in veel gevallen ook wanneer dat ten goede komt van het behoud van positief en hoog gewaardeerde onderdelen van het gebouw. Reconstructief herstel kan in uitzonderlijke gevallen leiden tot opwaardering van indifferent gewaardeerde onderdelen naar positief (bijvoorbeeld door reconstructie van deuren, vensters en details).

- Geen monumentale waarde

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen argumenten om het behoud van elementen zonder monumentale waarde na te streven. Wijzigingen of zelfs sloop behoren zonder voorbehoud omwille van bouwhistorie of de monumentale status tot de mogelijkheden en kunnen in het geval het verstorende elementen betreffen, zelfs een positief effect hebben op de beleving van de monumentale waarde van het complex als geheel.

1.6.2 Objectiviteit

Omdat de toekenning van monumentwaarde geen exacte wetenschap is, is iedere waardering onderhevig aan subjectiviteit. De mate van authenticiteit is voor een ieder nog wel vrij goed te beoordelen, al speelt wel altijd de vraag op welk niveau er getoetst wordt (op objectniveau, structuurniveau, elementniveau of zelfs afwerkingsniveau) en liggen de verwachtingen ten aanzien van de oorspronkelijkheid bij een wederopbouwproject doorgaans hoger dan bij een woonhuis dat de oorsprong in de zestiende eeuw heeft. Lastiger wordt het al bij de beoordeling van de mate van zeldzaamheid, omdat dit sterk afhangt van het kenniskader waarover de bouwhistoricus beschikt. In de bouwhistorische discipline zijn er maar weinig kwantitatieve gegevens beschikbaar met betrekking tot bouwhistorische zaken.

Bij BAAC stellen we een waardering naar eer en geweten op. De opdrachtgever krijgt een conceptrapport om er voor te zorgen dat wat in het rapport geschreven staat, begrijpelijk en duidelijk genoeg is. Invloed op de waardering heeft de opdrachtgever niet. Tenzij de opdrachtgever kan aantonen dat bij de waardering een vergissing is gemaakt met betrekking tot de mate van authenticiteit of de mate van zeldzaamheid van een element in het gebouw.

Evengoed heeft een toetsende instantie geen invloed op de waardering en de waardenstellingen in onze rapportages. Wél heeft een monumentencommissie de mogelijkheid om van de waardering in de rapportage af te wijken. De commissie kan de zo objectief mogelijke waardering en waardenstellingen van BAAC overnemen óf naast zich neerleggen. Dat laatste dient uiteraard wel door de commissieleden te worden gemotiveerd.

2 Projectinformatie

2.1 Administratieve gegevens

Plaats: Breda, Noord-Brabant

Adres: Speelhuislaan 173, 4815 CD Breda

Monumentenstatus: het complex heeft geen beschermde status

Kadastraal nummer: Breda C 2847 (kantoor met hallen) en C 2850 (Lamont hallen)

Historische functie: Fabriekscomplex Backer en Rueb

Huidige functie: Bedrijfsverzamelgebouw (kantoor) en tijdelijk g

Toekomstige functie: gemengd stedelijk gebied met wonen, werken en horeca

BAAC-project: B-20.0345

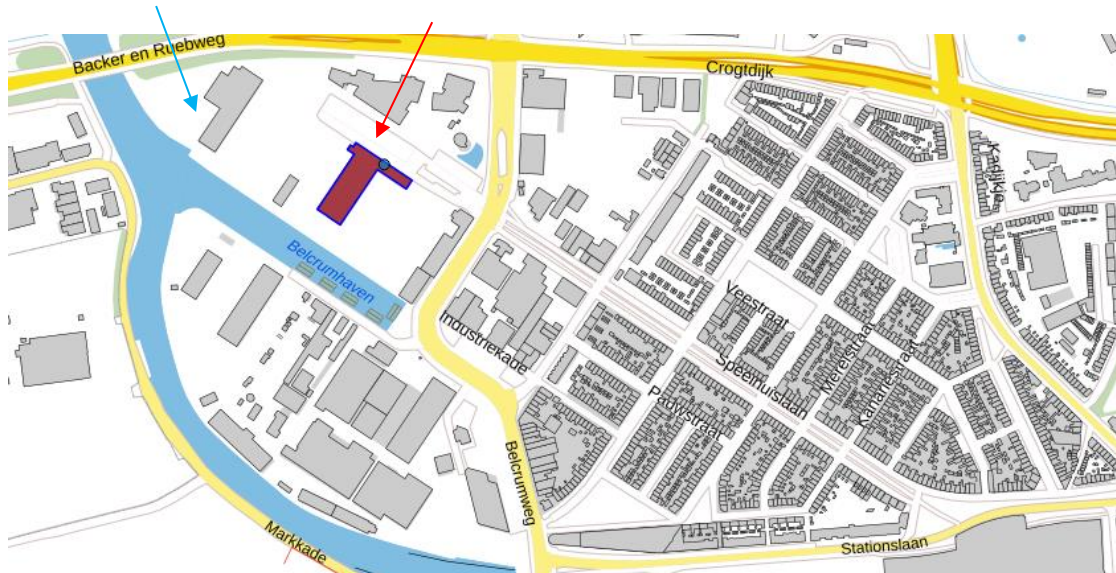
Type onderzoek: Bouwhistorische verkenning

Datum veldwerk: 29 december 2020

Oprachtgever: Amvest

Uitvoerende organisatie: BAAC 's-Hertogenbosch

Uitvoerende projectleider: Lammert van Hemert

Speelhuislaan 173 betreft het terrein tussen Speelhuislaan en de Belcrumhaven (BAG-viewer). Bij de rode pijl het kantoor met hallen, bij de blauwe de Lamonthallen. De verdere bebouwing is gesloopt. De Belcrumhaven is verbonden aan de Mark. Rechtsonder het station van Breda dat direct ten noorden van de binnenstad ligt.

2.2 Programma van Eisen

Er is, anders dan voorgeschreven in de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek*, niet gewerkt met een Programma van Eisen. De opdrachtgever ontwikkelt het gehele terrein van het fabriekscomplex. Hoewel de bebouwing van het fabriekscomplex geen monumentale status heeft, wordt deze als zeer karakteristiek ervaren en vormt het één van de weinige behouden industriële bouwwerken. Er is daarom de intentie uitgesproken om de monumentale waarden waar mogelijk mee te nemen in de ontwikkeling van het terrein. De uitvoering van een bouwhistorische verkenning die voldoet aan de *Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek* brengt de monumentale waarden in beeld. Aan de hand hiervan kan de verdere ontwikkeling worden bepaald. Er zijn geen specifieke eisen aan het

onderzoek gesteld zodat de laagste variant, zijnde de bouwhistorische verkenning, wordt uitgevoerd om te dienen als toetsingskader.

Er zijn door eigenaar en monumentencommissie geen zaken van de verkenning uitgesloten.

Rood omlijnd de grove locatie van het fabriekscaplex op google-maps. Een deel van de nog aanwezige hallen is intussen gesloopt. Aan de bovenzijde de Speelhuislaan, aan de onderzijde de Belcrumhaven. Aan de onderzijde de Bredase binnenstad met de singel om het kasteel waarde Koninklijke Militaire Academie in is gehuisvest. Er boven de spoorlijn Roosendaal-Tilburg met het station van Breda.

2.3 Veldwerk

Het veldwerk vond plaats op dinsdag 29 december 2020. Na een Last Minute Risico Analyse (de kelder heeft de nodige lage doorgangen, alleen de vloeren van de hallen worden betreden), werd de bouwhistoricus in gelegenheid gesteld om met de opdrachtgever en makelaar een rondgang door het pand te maken, de ruimtes te betreden en waarnemingen in en om de gebouwen te verrichten. Tijdens deze verkenning werd een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt. Er is verder geen destructief onderzoek uitgevoerd. Er is geen verkenning uitgevoerd naar historische verfafwerkingen. Na afloop van het veldwerk konden de panden in de staat waarin het werd aangetroffen, worden achtergelaten.

2.4 Archiefonderzoek

In verband met de corona-maatregelen was een bezoek aan het archief niet mogelijk. Van het stadsarchief Breda zijn er een groot aantal bouwdoSSIers en afbeeldingen ontvangen. Uiteraard is er kadastraal materiaal verzameld en zijn online beeldbanken geraadpleegd.

3 Historische inleiding

Aan het begin van de twintigste eeuw, vormde de spoorlijn in Breda een vrij harde grens tussen stedelijk en landelijk gebied. In de tweede helft van de negentiende eeuw vonden al wel enkele stadsuitbreidingen plaats, maar het zou tot in de jaren twintig en dertig van de daarop volgende eeuw duren tot dat er aan de noordzijde buiten de vroegere vestingordel grootschalig werd ontwikkeld. Tot dat gebied behoort de Belcrumse polder, waarlangs de rivier de Mark stroomt. Deze polder kent een voor Breda zeer interessante geschiedenis omdat prins Filips Willem van Nassau besloot om er een warande met jachtslot te laten bouwen.⁶ Vanaf 1612 werd door prins Filips Willem van Nassau begonnen met het aankopen van de benodigde gronden. Na de dood van Filips Willem in 1618, werd het plan voltooid door zijn broer, prins Maurits.

Het voormalige Jachthuis weergegeven in de achttiende eeuw. Vermoedelijk is het fundament van de traptoren in 2009 vóór het kantoorgebouw blootgelegd.

Het jachtslot wordt ook wel een speelhuis/plezierhuis genoemd, en vroeg om een bosrijke (en omheinde) omgeving zodat er op wild gejaagd kon worden. Het jachthuis heeft tussen 1620 en 1824 bestaan en is bekend van tekeningen uit de achttiende eeuw. Daarop is een centraalbouw te zien in renaissancearchitectuur. Rondom het op een heuvel gebouwde huis, werd een sterrenbos aangeplant. Naast de jacht, was er ook behoefte aan vertier. Daartoe werd een Palmage- of Maliebaan aangelegd, zodat het in oorsprong Franse spel jeu de mail gespeeld kon worden. De huidige Speelhuisslaan is in feite nog de zeventiende-eeuwse Maliebaan. Tijdens een archeologisch onderzoek in 2009 zijn vóór het voormalige kantoorgebouw van Backer & Rueb fundamenten aangetroffen, vermoedelijk van de traptoren van het jachthuis.

In 1918 werd de Belcrumpolder, decennia lang in delen verpacht, door de gemeente Breda gekocht van Domeinen. De gemeente deed dit vanwege een plan omdat uitvoering te kunnen geven aan

⁶ Voor verdere informatie: <https://deoranjeboom.nl/wp-content/uploads/2018/04/Jb-62-2009-03.pdf>

plannen om de polder om te vormen tot industrieterrein en woonwijk. De uitvoer had nog wel wat voeten in de aarde, onder andere omdat het terrein in de gemeente Teteringen was gelegen.⁷ In 1923 werd de haven gegraven. Pas in 1926 werd begonnen met het ophogen van het laag gelegen terrein. Heuvels in het terrein, werden daarbij afgeplat. Daaronder de heuvel waarop ruim twee eeuwen daarvoor, het voormalige jachthuis had gestaan. Het gebied leende zich in principe goed voor industriële ontwikkeling, vanwege de nabijheid van zowel water (haven), spoor en arbeiders. De economische omstandigheden eind jaren twintig en in de jaren dertig bleken echter ongunstig, waardoor de industrialisatie aan de noordzijde van de stad niet zo snel verliep als vooraf was gehoopt. Aan deze haven kwamen onder andere een veilinggebouw, een veemarkt met slachthuis, een watertoren en een machinefabriek, Machinefabriek Breda ook wel Backer & Rueb te liggen.

De ruimtelijke ontwikkeling tussen 1898 en 1988 weergegeven aan de hand van topografische kaarten. In 1935 en zelfs 1947 is een deel van het sterrenbos als structuur nog herkenbaar. Nu is alleen de Speelhuisslaan als structuur nog herkenbaar.

Ferdinand Backer ging in 1861 een vennootschap aan met Cornelis Marie de Bruyn Kops om gezamenlijk machines te produceren. In 1868 trok De Bruyn Kops zich terug, waarna Backer in 1870 een nieuwe vennoot vond in Johann Gerard Rueb (1844-1930). De nieuwe vennootschap Backer & Rueb werd in 1884 omgedoopt tot Machinefabriek Breda voorheen Backer & Rueb. De machinefabriek richtte zich naast het gebruikelijke gietijzer en metaalconstructiewerk op de vervaardiging van stoomketels en stoommachines, waaronder locomobiles (verrijdbare stoominstallaties die bijvoorbeeld ingezet konden worden op bouwplaatsen) en stoomtramlocomotieven. In de jaren dertig van de twintigste eeuw kwamen daar liften en roltrappen bij.

⁷ <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/belcrumhaven-veilingkade-en-industriekade-belcrum/>

Een luchtfoto uit de jaren dertig toont de negentiende-eeuwse fabrieksgebouwen van Machinefabriek Breda (links).

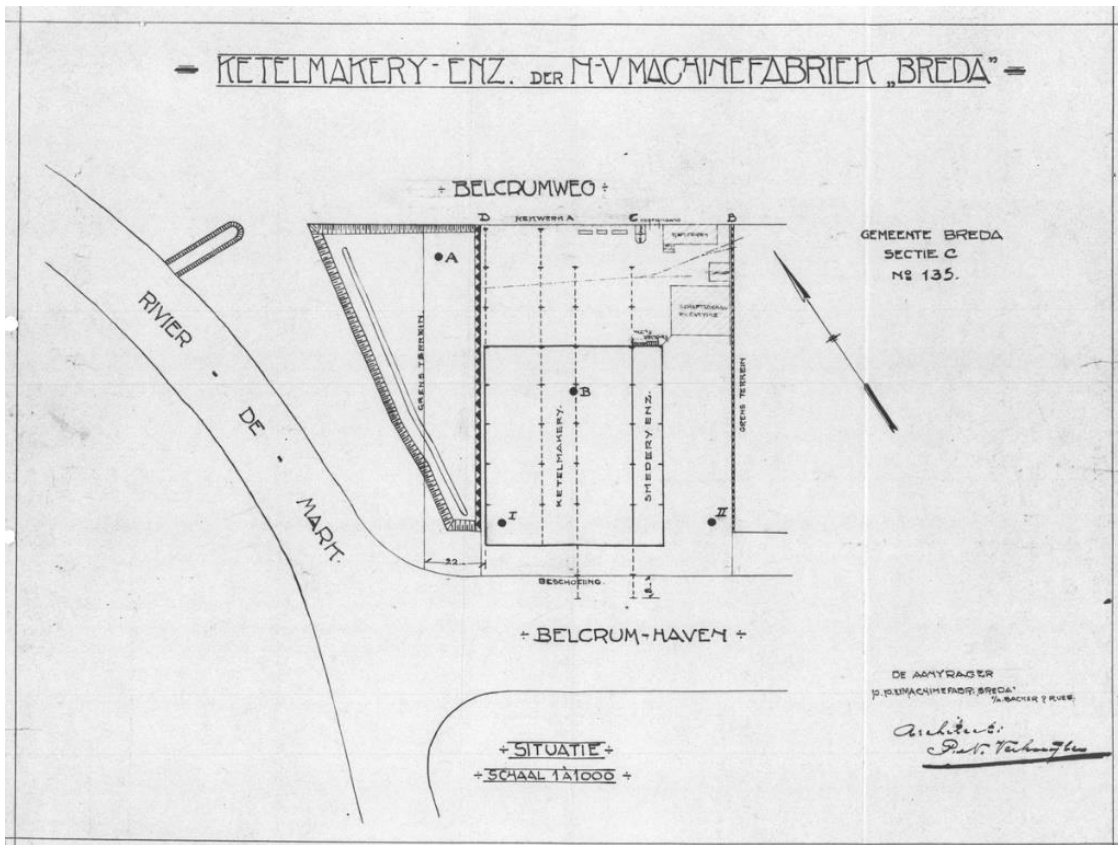
De gebouwen op de luchtfoto zijn op deze opname van straatniveau te zien, kijkend over de stadsgracht. De fotograaf staat iets ten oosten van het van het huidige Franciscanessenplein.

De fabriek werd in 1861 gevestigd op een eilandje in de Mark, bij de Nieuwerweg. De fabriek groeide daar sterk. Een lange tijd behoorde de firma tot één van de grootste werkgevers in de stad. Rond 1900 werkten er tussen de 300 en 400 mensen. De locatie van de fabriek, in de historische binnenstad, zorgde er uiteindelijk voor dat er niet langer kon worden uitgebreid. Het is om die reden dat in de jaren twintig werd besloten om aan de nieuwe Belcrumhaven een terrein te kopen en daar nieuwe fabrieksgebouwen op te richten. Aanvankelijk ging het hier om een uitbreiding van de bestaande fabriek op een tweede locatie. Tot 1939, toen aan de haven een nieuw kantoorgebouw werd opgericht met enkele fabriekshallen (machineproductie) daarachter, bleef die toestand bestaan. De fabrieksgebouwen op het eilandje in de Mark zouden kort daarop worden gesloopt.

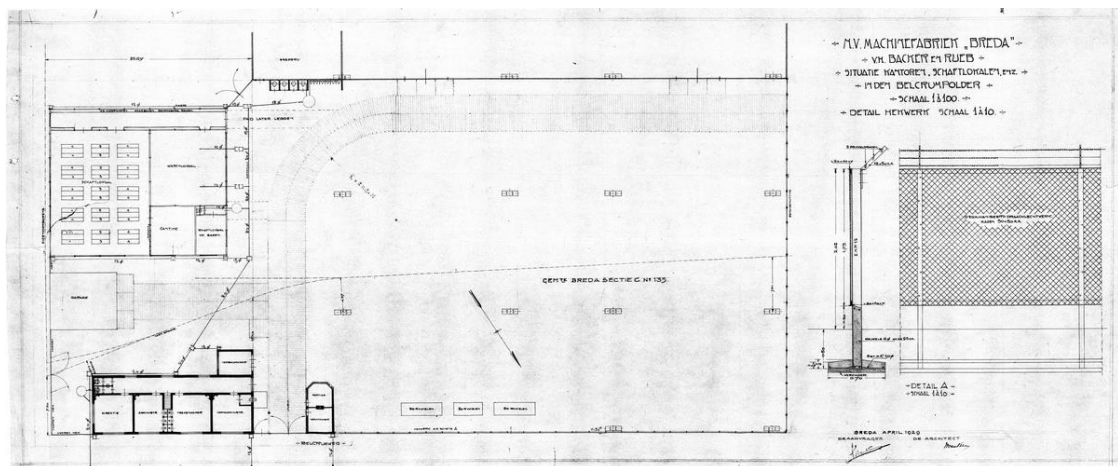

De aanprijzing van bouwgrond voor industrie en woningen in Belcrum. De eerste bebouwing van Machinefabriek Breda is al weergegeven.

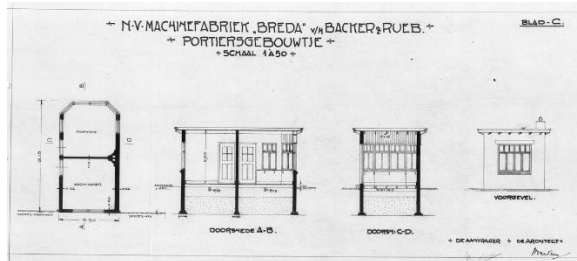
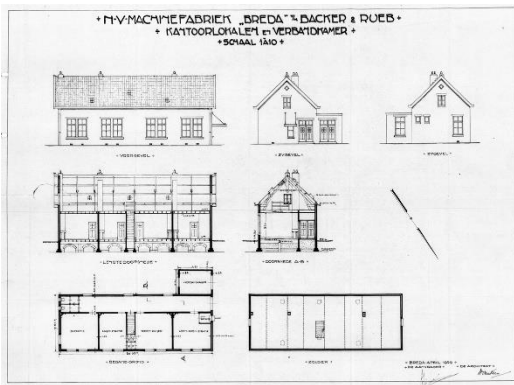
Aan de haven werd als eerste een ketelmakerij en pijpenbuigerij gerealiseerd. In het stadsarchief van Breda zijn van die gebouwen geen bouwtekeningen bekend. Wel zijn er bouwtekeningen uit 1929 bewaard gebleven waarop een gebouw met kantoorlokalen en verbandkamer zijn weergegeven, alsmede een nieuw schaft- en waslokaal, gecombineerd met een kantine en een schaftlokaal voor de bazen én een portiersgebouw. Op die tekeningen is een bestaande garage te zien, de ketelmakerij én de smederij.

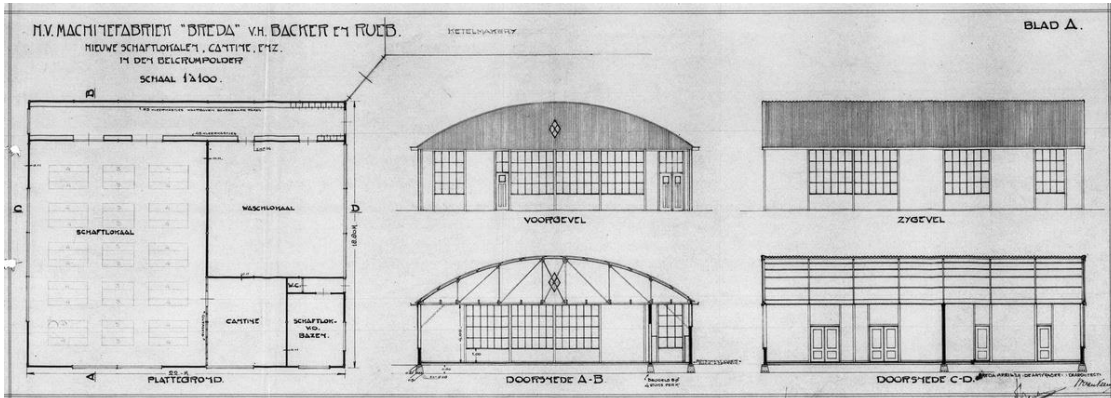
Situatietekening waarop het rechthoek de eerste bebouwing van Machinefabriek Breda op deze locatie weergeeft, alsmede de in 1929 te realiseren bijgebouwen, waaronder kantoorruimte en kantine.

Tekening van de in 1929 ontworpen bijgebouwen met onder een kantoor en portiershuisje en een fabrieksweg daartussen. Achter het kantoorgebouwtje de kantine met schaftruimte.

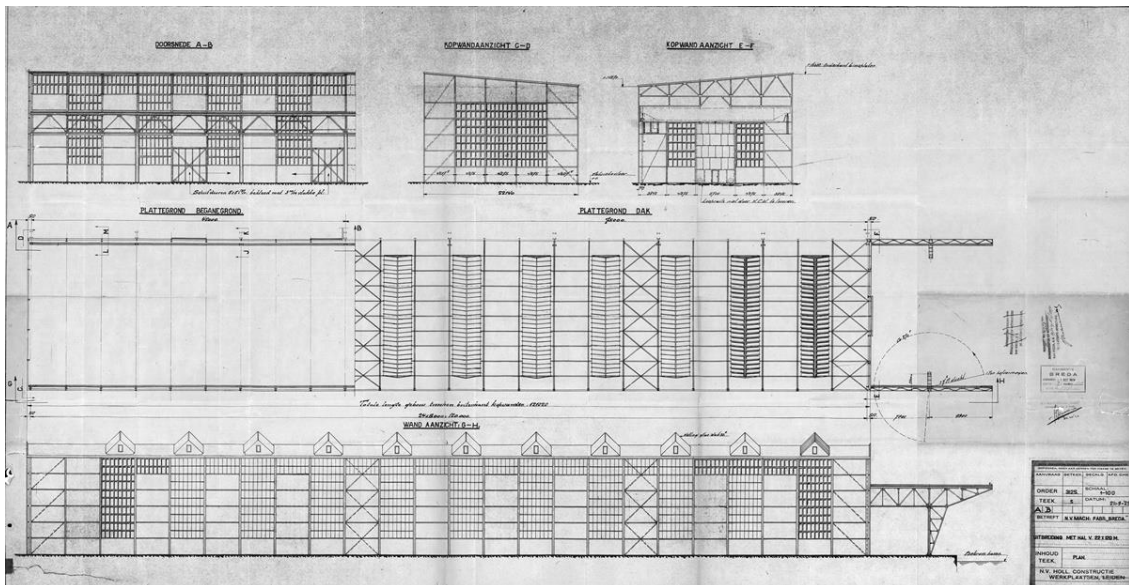
Bouwtekeningen voor het kantoorgebouwtje en het portiershuisje.

Bouwtekening voor de kantine, schaft- en waslokaal.

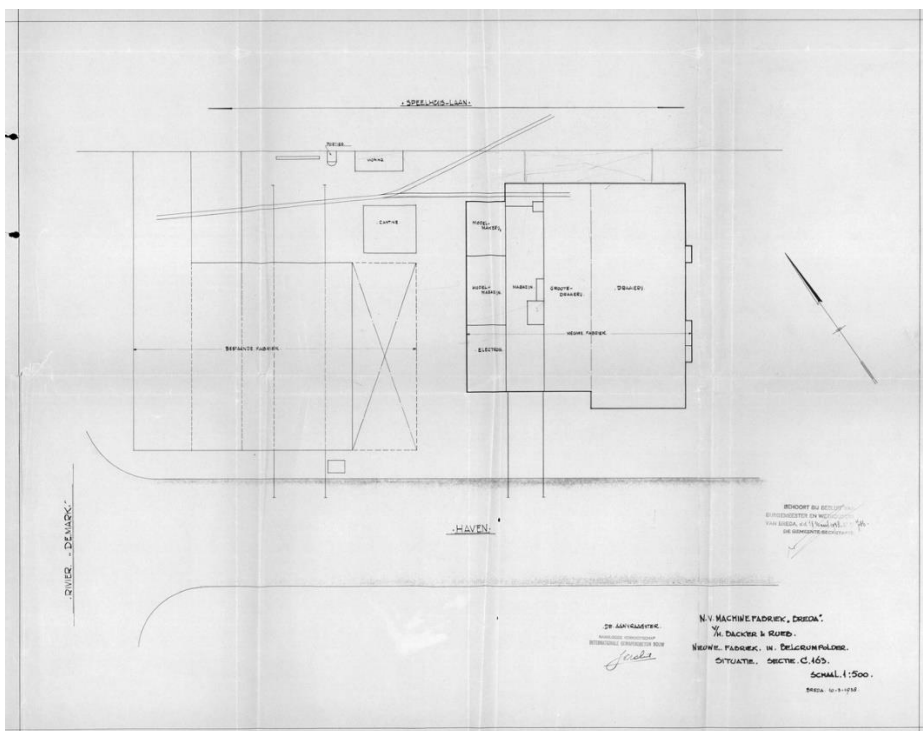

Op deze foto uit 1959 is de oudste bebouwing te zien. De rails gaat tussen het kantoorgebouwtje en het schaft- en waslokaal door. Rechts van het kantoorgebouwtje moet het portiersgebouw staan. De hal waarvan het grootste deel is te zien, is op de foto het oudste gebouw. Geheel rechts de voorgevel van de Lamonthallen.

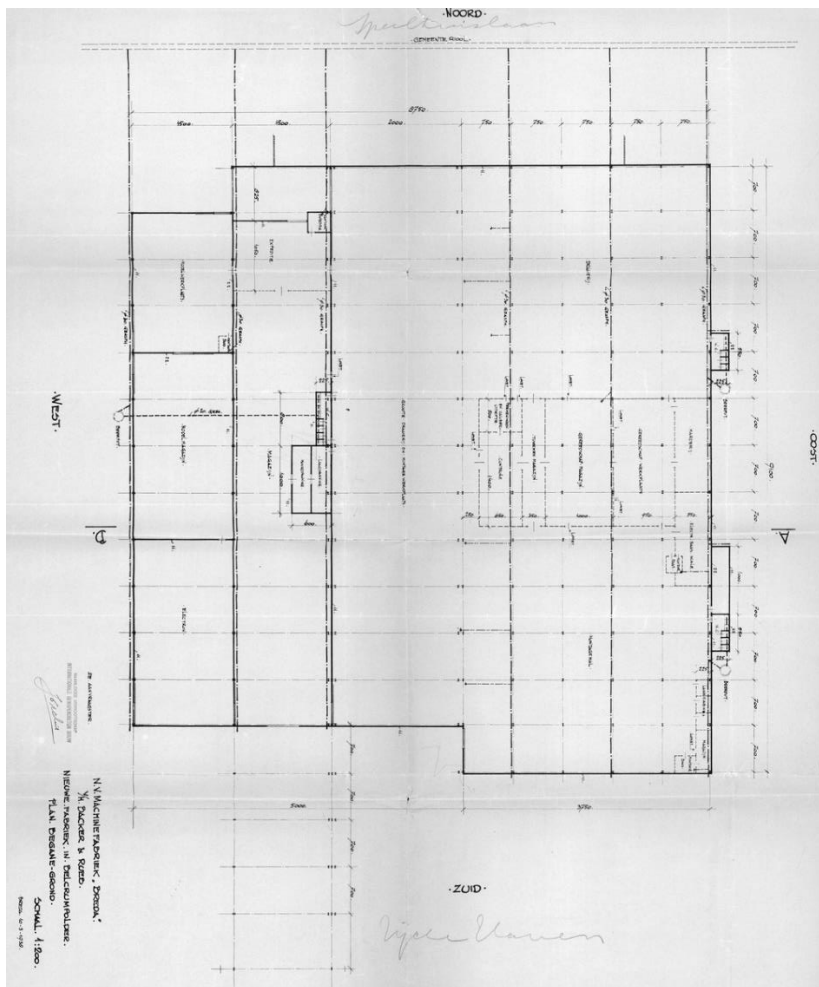

Bouwtekening uit 1929 voor uitbreiding van het oudste fabrieksgebouw. Op de foto hierboven is dit gebouw op het uiteinde van het fabrieksterrein te herkennen.

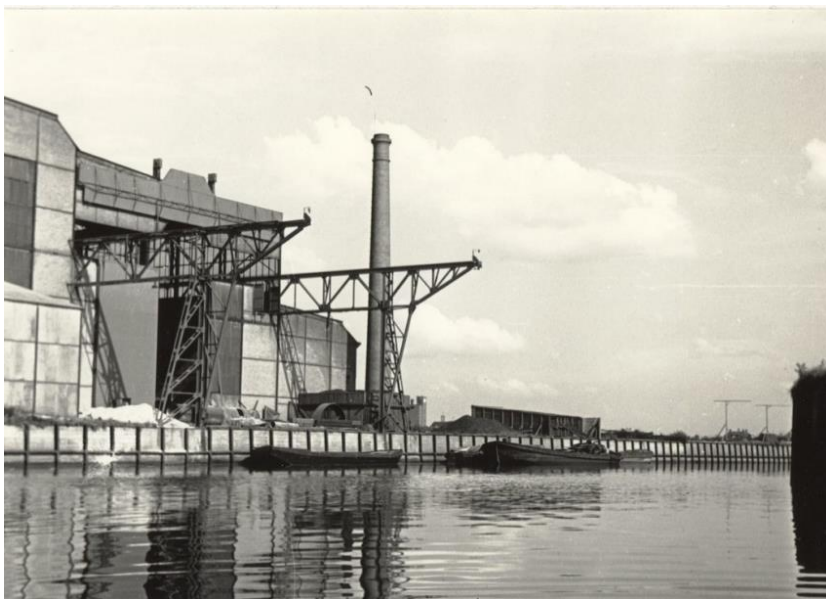
In 1938 wordt, vermoedelijk in voorbereiding op het verlaten van de oude fabriekslocatie, vergunning verleend voor de bouw van een nieuwe machinefabriek aan de haven. Er wordt een complex gebouwd waarin montagehal, draaiërij, magazijnen, expeditie, modelwerkplaats en de electraafdeling worden samengebracht. Het nieuwe complex komt ten oosten van de bestaande fabrieksgebouwen. De vergunning is aangevraagd door de Internationale Gewapendbeton Bouw, een Bredase onderneming, in 1905 opgericht door Charles Stulemeijer. De tekeningen zijn van maart 1938.

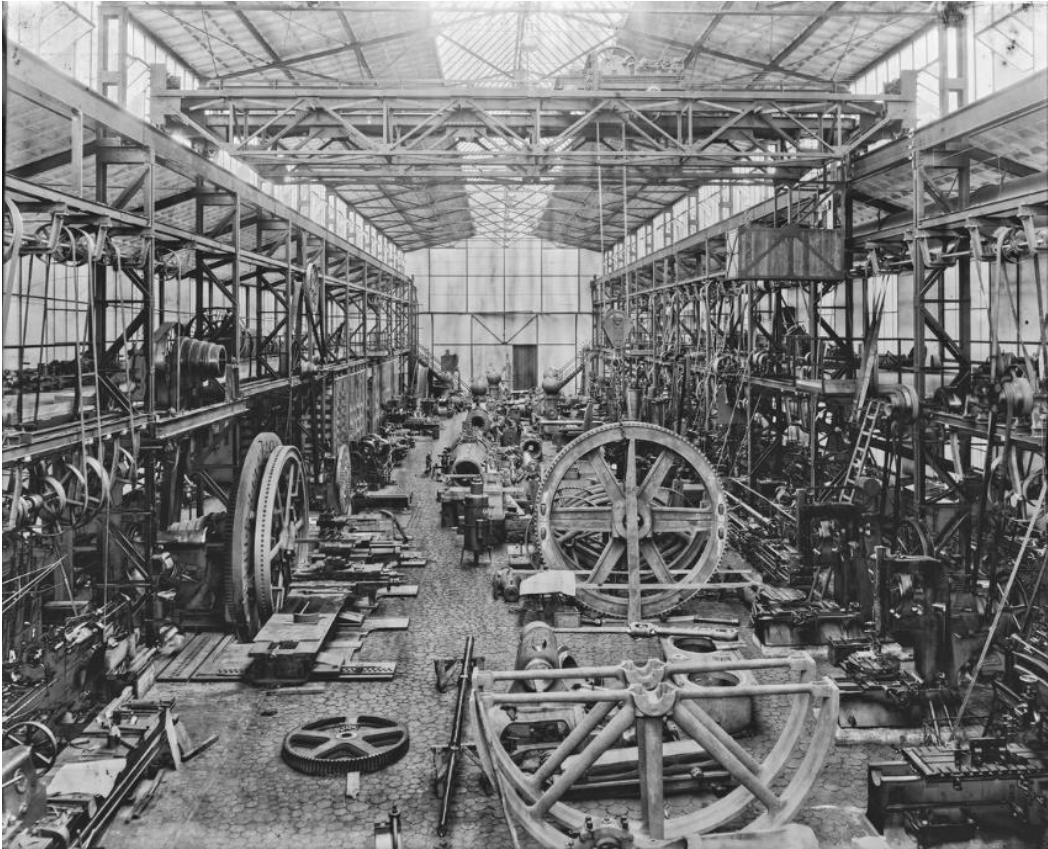
Situatietekening uit 1938 waarop de dan te bouwen fabriekshal ten oosten van het bestaande complex is weergegeven. Het in het volgende jaar te bouwen kantoorgebouw is met potlood in omtrek geschetst.

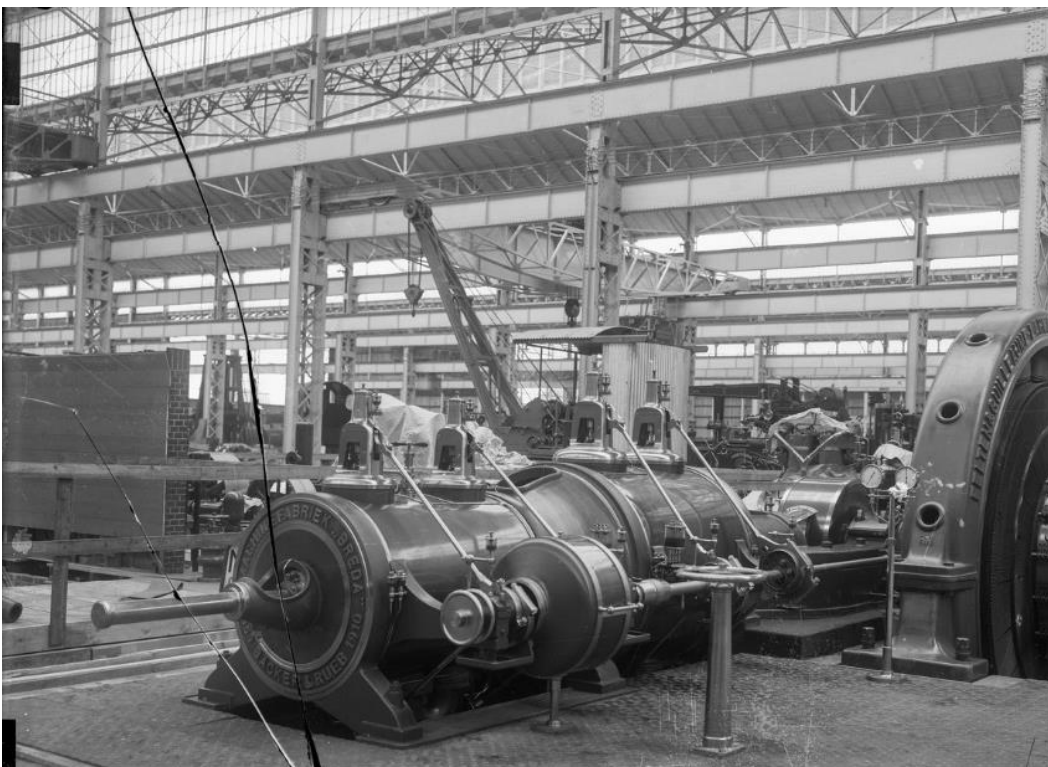
Bouwtekening van de fabriekshal die in 1938 wordt gebouwd. Deze bestaat uit links drie parallelle hallen en rechts een lagere, brede hal met zaagtanddak. In 1939 wordt aan de straatzijde het kantoorgebouw tegen de hallen aan gebouwd.

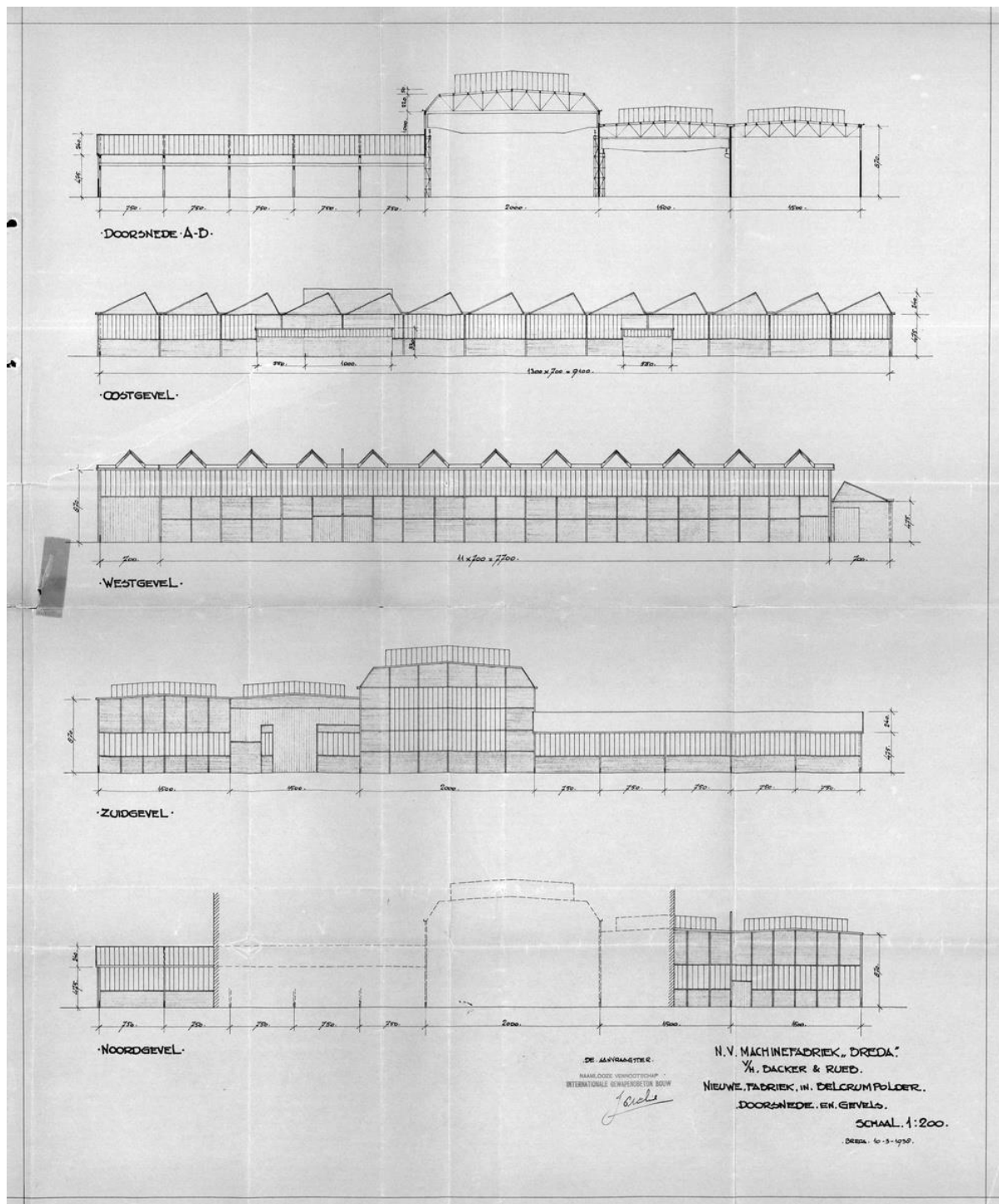
De oudste fabriekshal met losplaats en fabrieksschoorsteen.

Interieur van één van de fabriekshallen (niet zeker of dit aan de Speelhuislaan is).

Interieur van één van de fabriekshallen (niet zeker of dit aan de Speelhuislaan is).

Bouwtekening van het fabrieksgebouw dat in 1938 wordt opgericht.

Van het nieuwe kantoorgebouw dat in 1939 vóór de pas opgeleverde fabrieksgebouwen zou worden opgericht, zijn helaas geen tekeningen in het archief van Breda aangetroffen, anders dan enkele constructietekeningen. Op die tekeningen staat het stempel van Korteweg, Verwoerd Temme Architecten, in Breda gevestigd.⁸ Kort na de Tweede Wereldoorlog, in 1950, wordt dit kantoorgebouw aan de rechterzijde verlengd. Een plan om die verlenging in de toekomst met een verdieping op te hogen, wordt niet ten uitvoer gebracht. In 1954 volgde een verlenging aan de

⁸ <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/architecten-korteweg-verwoerd-en-temme/>

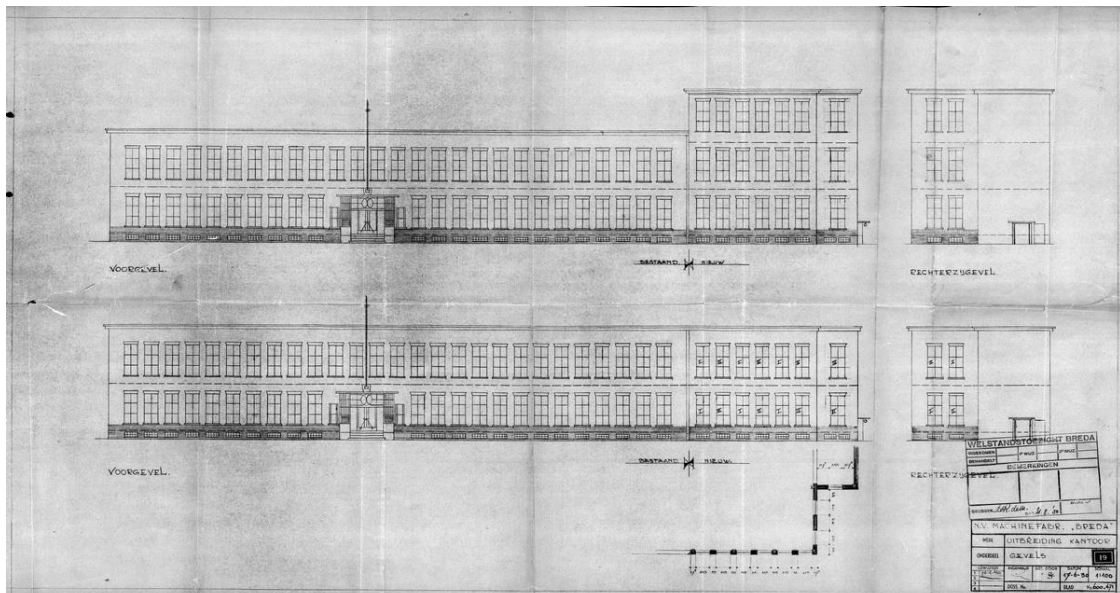
linkerzijde. Op de tekening van de uitbreiding treffen we weer het stempel van de Internationale Gewapendbeton Bouw aan.

In 1952 volgde een nieuwe plaatwerkerij en een nieuwe pijpenbuigerij (1956). Van de bouw van de Lamonthallen zijn er helaas geen tekeningen aangetroffen. Ze zijn weergegeven op de kadastrale hulpkaart van 1962 en op de foto uit 1959 is de voorgevel zichtbaar. Op onderstaande foto zijn ze nog niet aanwezig. Gezien de kadastrale verwerking van de gegevens zal de bouw dan aan het einde van de jaren '50 hebben plaats gevonden.

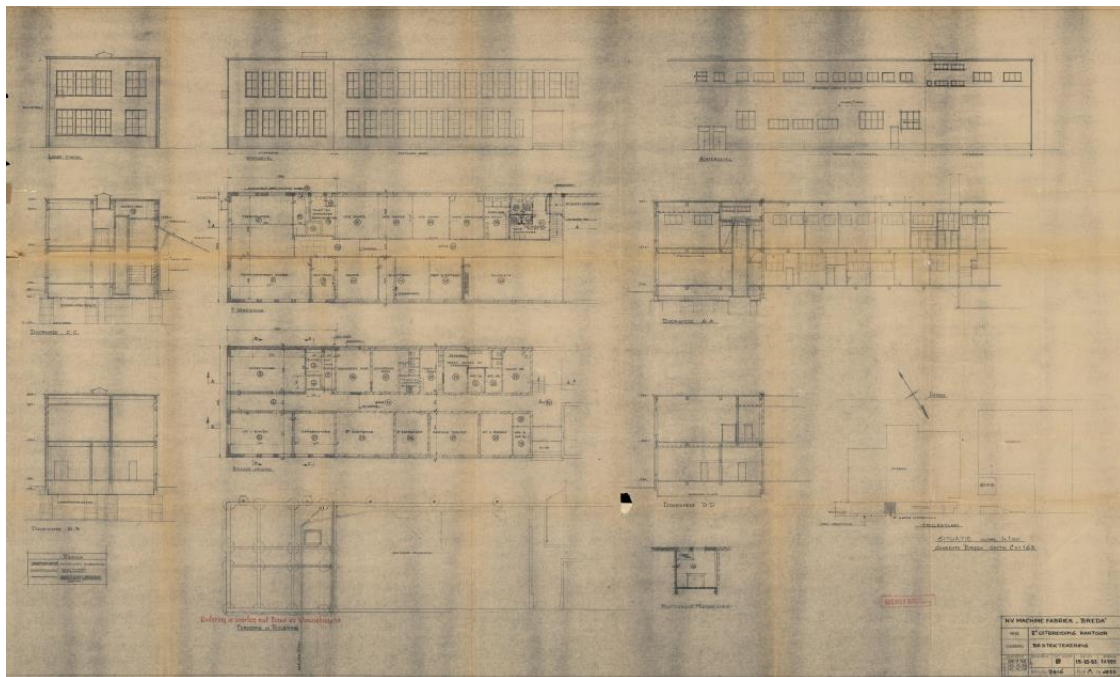
In het stadsarchief is een tekening van de verbouwing van de ingangspartij van het kantoorgebouw aangetroffen. In 1978 vindt een modernisatie plaats waarbij onder andere een garderobe en twee nieuwe toiletgroepen worden gemaakt. De constructietekeningen laten zien dat hierbij zijn ook de stalen balken die boven het verlaagde plafond aanwezig zijn geplaatst. Het ontwerp is van Bouw- en adviesbureau Ir. A.A.M. Snellen c.i. (Breda).

Luchtopname gemaakt tussen 1939 (bouw kantoor) en 1950 (uitbreiding kantoor) met daarop het gehele gebouwde complex van Machinefabriek Breda. De directe omgeving is nog behoorlijk leeg.

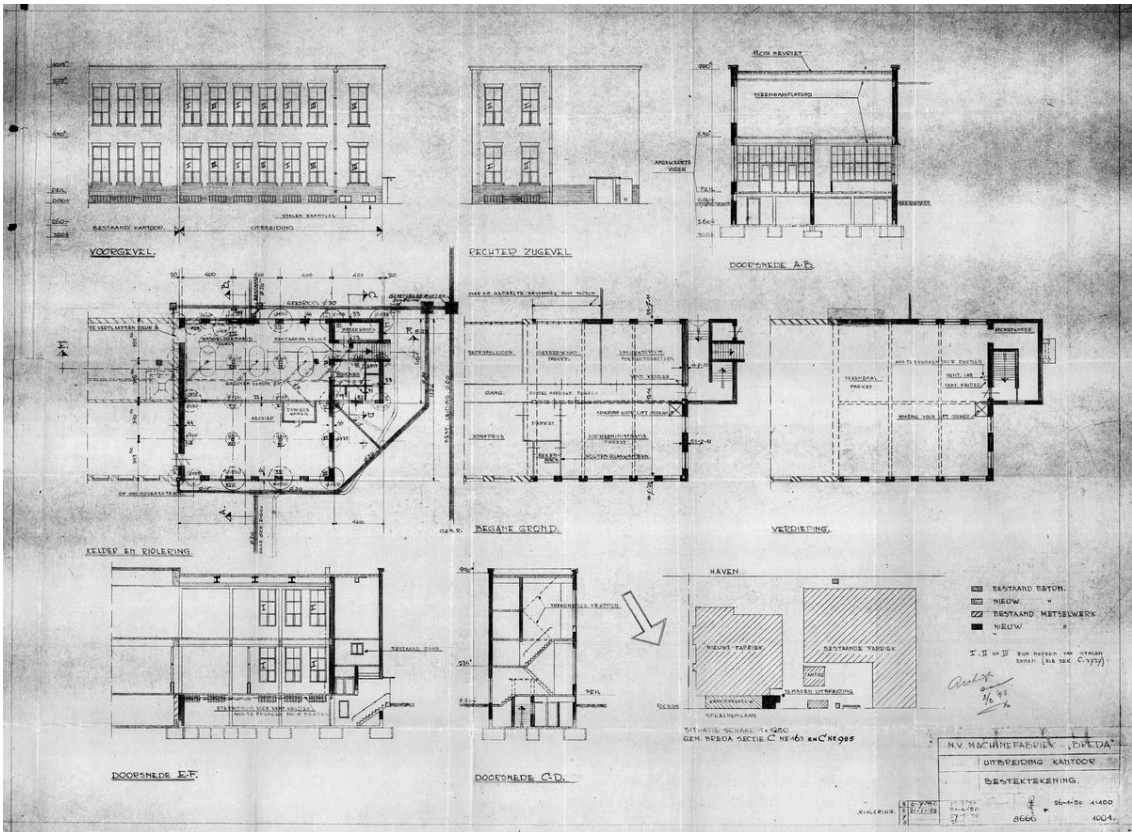

Bouwtekening ten behoeve van de uitbreiding van het kantoorgebouw aan de rechterzijde in 1950. Boven met de optionele tweede verdieping.

Bouwtekening ten behoeve van de uitbreiding van het kantoorgebouw aan de linkerzijde in 1954.

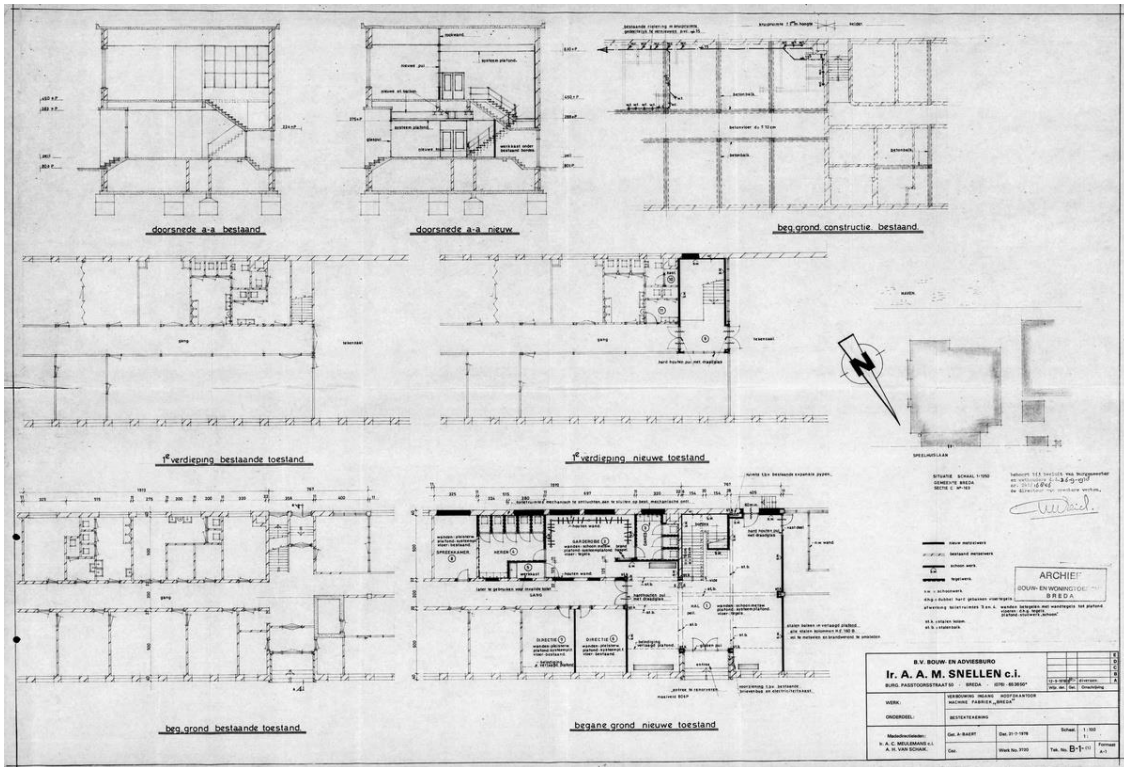
De periode van wederopbouw was lucratief en het bedrijf groeide in deze periode gestaag. In 1962 waren er ruim 1400 mensen in dienst. Daarna ging het geleidelijk aan minder met de onderneming. Een overname in de jaren tachtig bracht geen verandering in de neergang. Uiteindelijk ging de onderneming failliet.

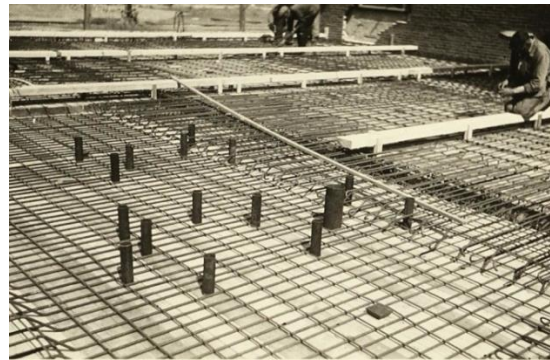
Bouwtekening van de uitbreiding van de rechterzijde van het kantoor (1950).

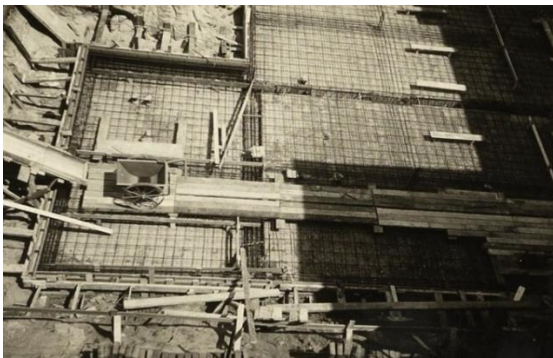
Het kantoorgebouw met de uitbreidingen aan beide zijden en de achtergelegen fabriekshal in 1959 gefotografeerd (vanaf de watertoren).

Bouwtekening van verbouwing van het kantoor in 1978.

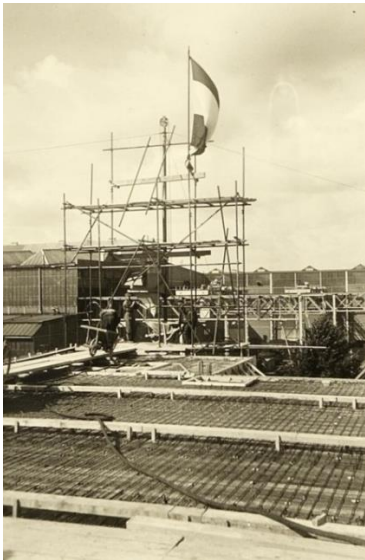
Foto's uit 1950 van de aanbouw van het kantoor. Fundering en keldervloer.

Foto's uit 1950 van de aanbouw van het kantoor. Fundatie en keldervloer.

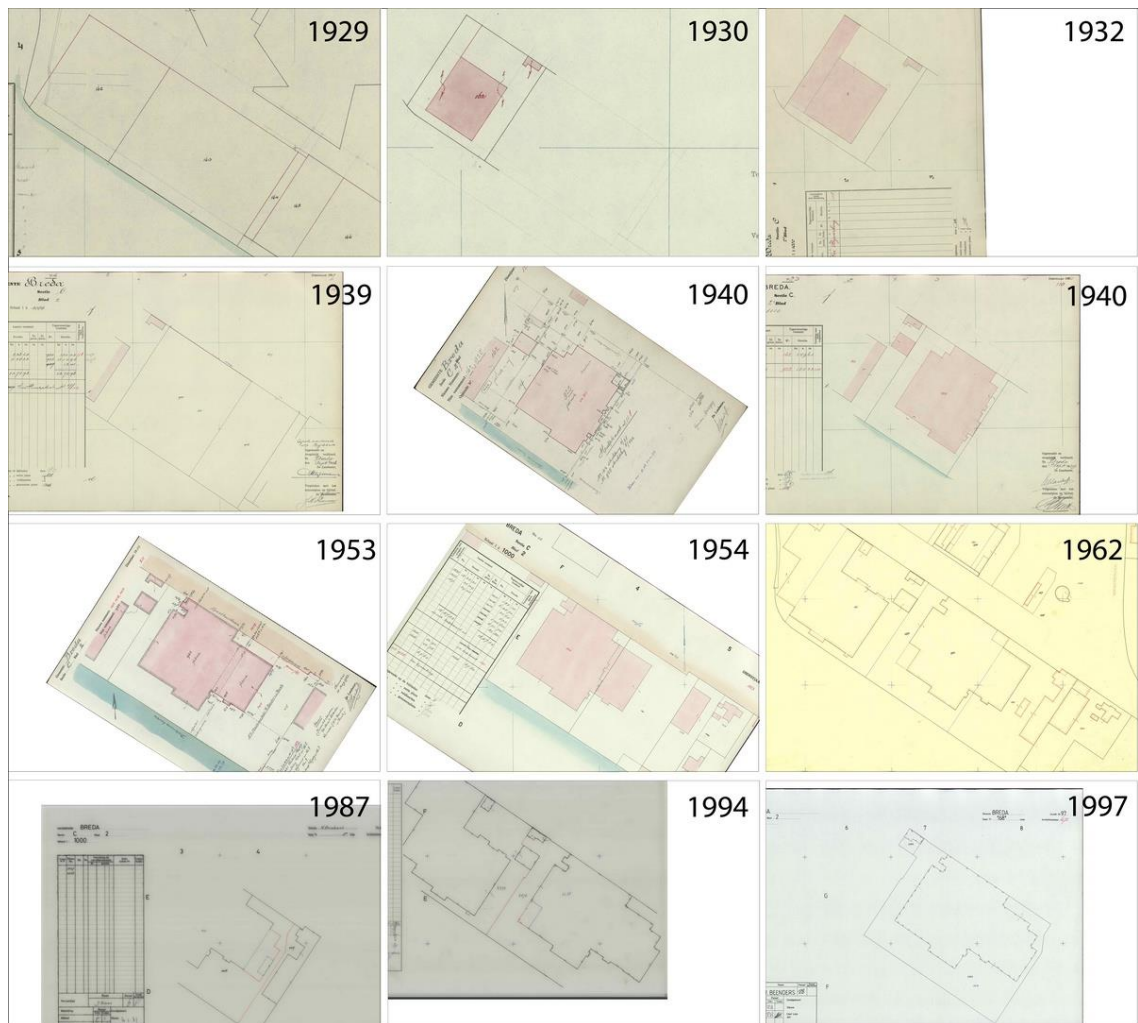
Foto's uit 1950 van de aanbouw van de begane grond van het kantoor.

Foto's uit 1950 van de aanbouw van het kantoor. Verdiepingsvloer.

Foto's uit 1950 van de aanbouw van het kantoor. Opgaande werk van de verdieping.

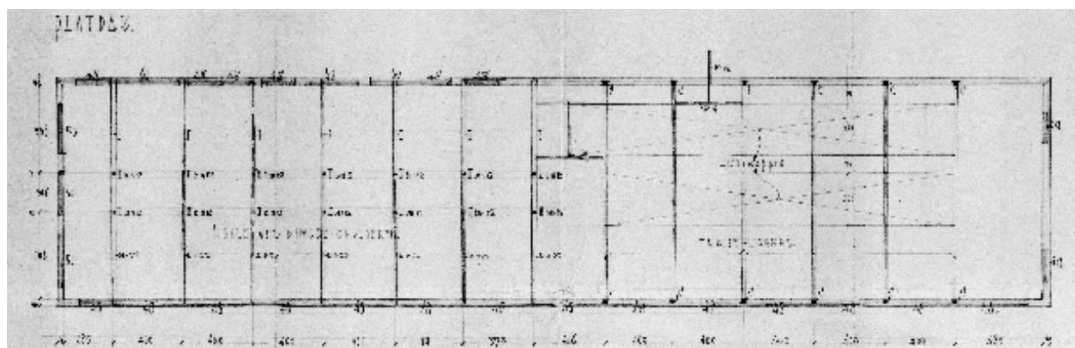
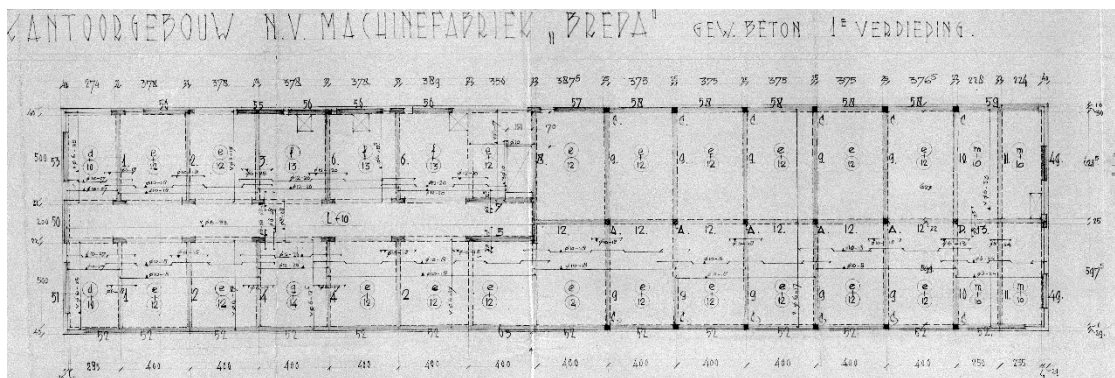
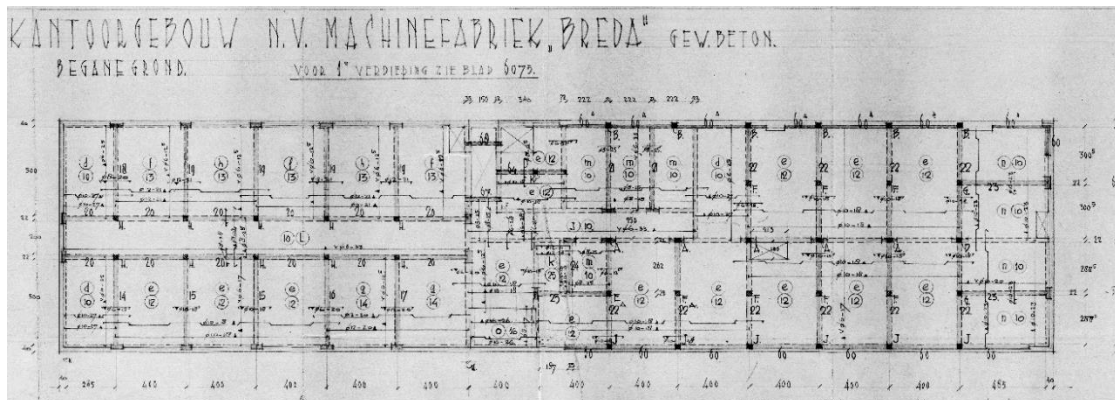

Kadastrale ontwikkeling tussen 1929 en 1997.

4 Het kantoor

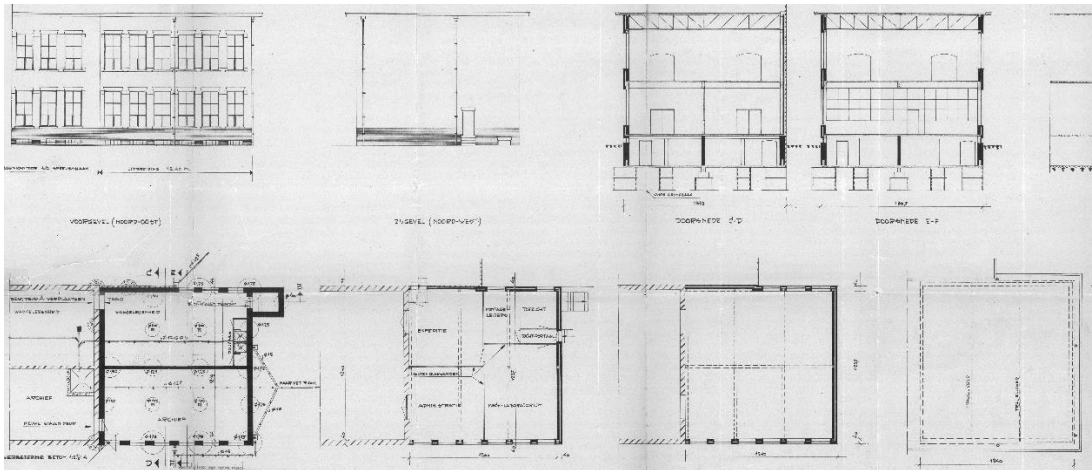
4.1 Het ontwerp

Van het nieuwe kantoorgebouw dat in 1939 vóór de pas opgeleverde fabrieksgebouwen zou worden opgericht, zijn helaas geen tekeningen in het archief van Breda aangetroffen, anders dan enkele constructietekeningen. Op die tekeningen staat het stempel van Korteweg, Verwoerd Temme Architecten, in Breda gevestigd. De plattegronden zijn op de tekeningen goed herkenbaar en geven samen met de tekeningen van de uitbreidingen in 1950 en 1954 een goed beeld van het ontwerp van het kantoorgebouw.

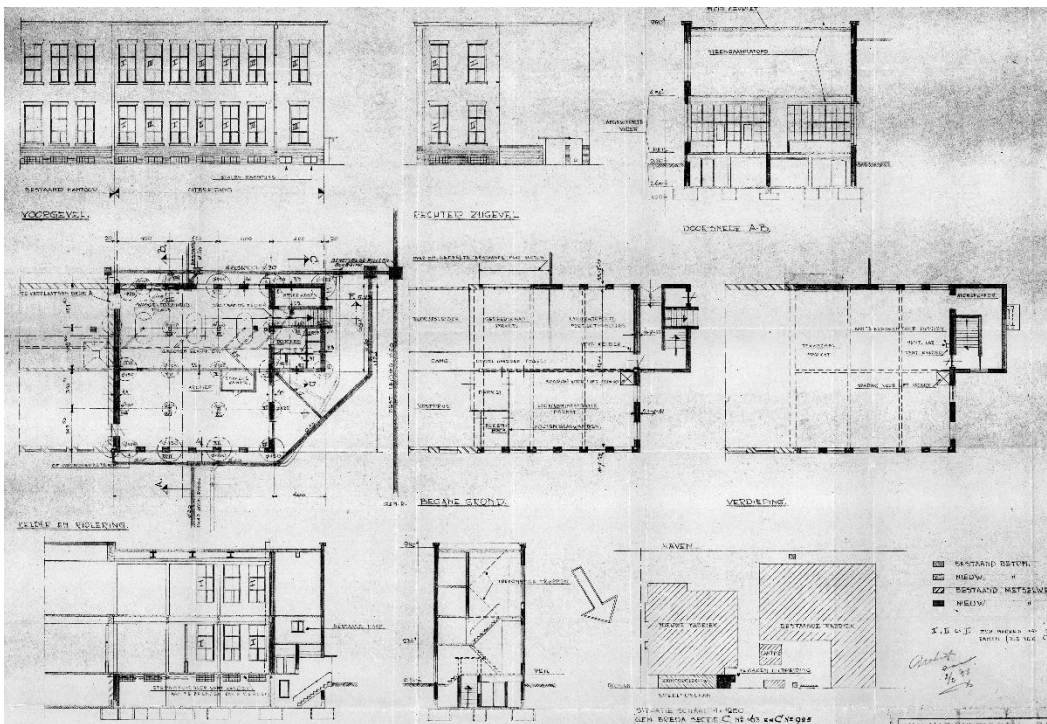

De plattegronden van de constructietekeningen uit 1939 van begane grond, verdieping en dak.

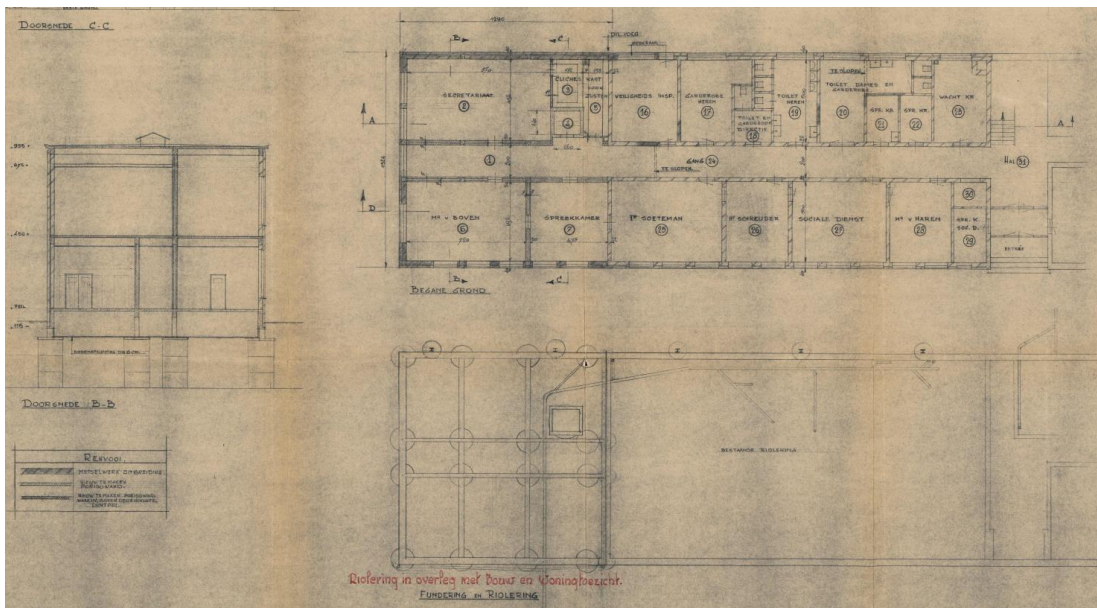
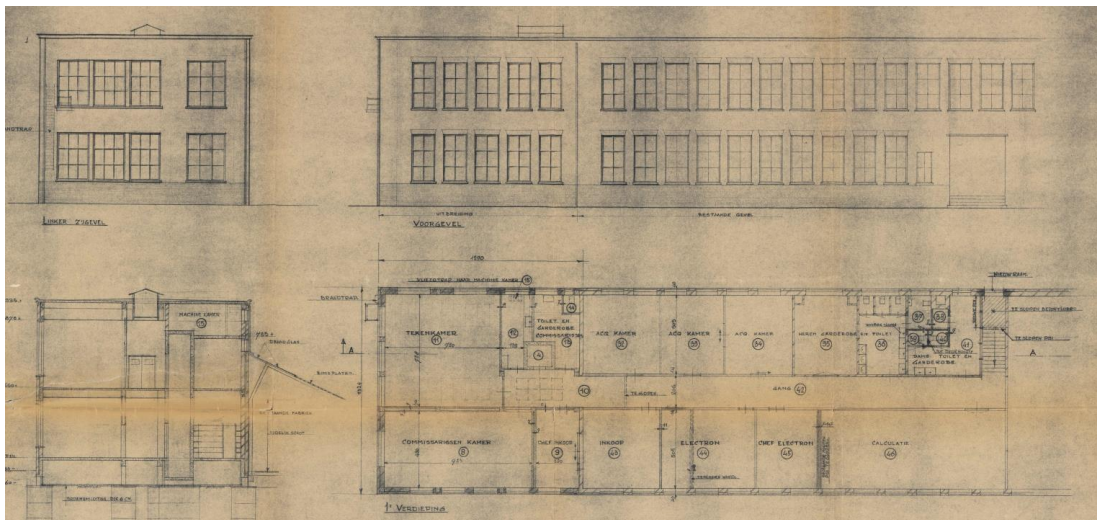
Het kantoor is 55,7 meter lang en 12 meter diep. Aan beide einden zijn er smallere traveeën, hiertussen zijn er 12 traveeën van 4 meter. De entree betreft de zesde travee van vier meter van links en staat dus iets links van het midden. Wellicht had dit te maken met de lichtkappen op de verdieping die in lijn stonden met de grote hal waartegen het kantoor stond. Deze indeling is ook terug te zien in de plattegronden waarbij er aan de linkerzijde een middengang met aan beide zijde kamers is en aan de rechterzijde een open ruimte die waarschijnlijk met lichte scheidingwanden werd ingedeeld.

Eerste ontwerp met aanzichten en plattegronden van de uitbreiding aan de rechterzijde in 1950. In de kelder, linksonder, kwam een archief en wasgelegenheid, inclusief twee douches, deze sloten aan bij gelijke functies in het bestaande kantoor. De begane grond werd met houten glaswanden ingedeeld in vier ruimtes voor administratie, expeditie, laboratorium en montageleiders, de verdieping is open zonder functie, de tweede verdieping is niet gerealiseerd.

Het tweede ontwerp van de uitbreiding aan de rechterzijde in 1950. De zijgevel is niet langer blind en er is een trappenhuis aan de buitenzijde toegevoegd. De begane grond is ook met lichte wanden ingedeeld, de functies zijn gelijk. De ramen zijn van staal.

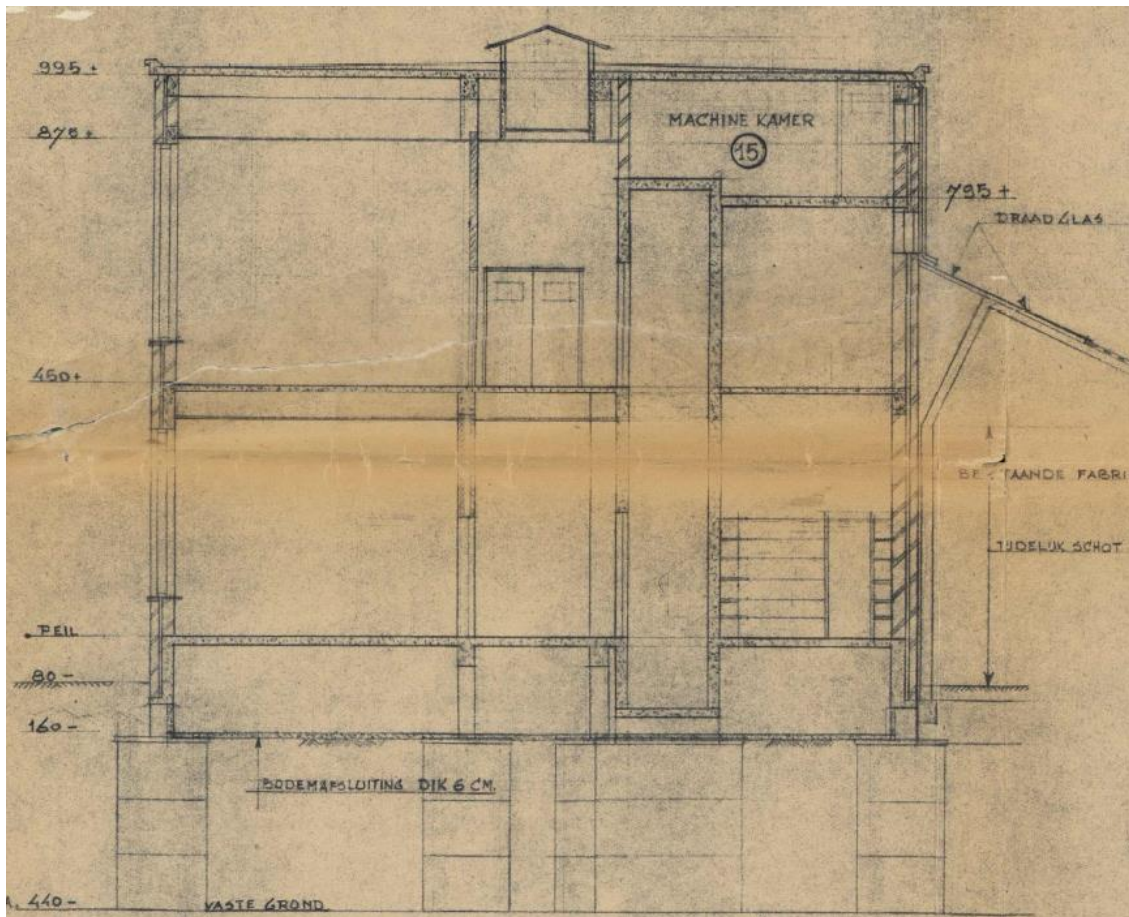
De tekeningen van de uitbreiding aan de linkerszijde in 1954. Boven de aanzichten van voor- en zijgevel. Daaronder, de begane grond, verdieping en kruipruimte, links de doorsneden. Op de begane grond werd de middengang doorgetrokken, op de verdieping stopte deze bij de commissarissenkamer (aan de voorzijde) en de tekenkamer (aan de achterzijde).

De beide uitbreidingen zijn gebaseerd op het ontwerp van het bestaande kantoor. Aan de rechterzijde werden er in 1950 vijf traveeën (totaal 20 meter) gebouwd, waarbij de laatste een halve diepte had, hier was een trappenhuis in geplaatst. De kelder had gelijke functie als de bestaande ruimtes, de begane grond werd met lichte wanden ingedeeld, de verdieping is op de tekening geheel open. Aan de linkerszijde volgde in 1954 een uitbreiding. In afwijking van de getekende drie traveeën (totaal 12,9 meter) zijn er vier gerealiseerd. Ook hier werd de indeling van het aanpalende bestaande deel doorgetrokken. Hierbij bepaalde de tekenkamer op de verdieping de afwijkende indeling van de zijgevel.

4.2 Constructies
4.2.1 Fundaties

De tekeningen van de uitbreidingen van het kantoor laten ook de fundatie zien. Deze is op de constructietekeningen van 1939 niet aanwezig, wel zijn gelijke aanzetten weergegeven. De fundatie

bestaat uit grote pijlers die op de vaste grond, 4,4 meter onder peil, staan en waar de fundatiebalken op liggen. De pijlers zijn opgebouwd uit betonnen ringen die waarschijnlijk werden volgestort. De ruimte tussen de pijlers werd weer aangevuld met zand. In de kruipruimte werd er een laag van 6 centimeter (beton?) als bodemafdichter aangebracht. Aan de rechterzijde was dit de constructievloer van de kelder. Deze vorm van fundatie is een mengvorm van heiwerk en een plaatfundering. Er waren minder heipalen nodig, maar wel het nodige graafwerk. Gezien het ontbreken van scheurvorming voldoet de fundatie. De fundatie is sinds de bouw ongewijzigd en de constructie van volgestorte pijlers heeft enige zeldzaamheid.

De opbouw van de fundatie op de doorsnede van de uitbreiding van 1954. De lift in de uitbreiding is zwaarder gefundeerd.

Opgave uit 1950 van de fundatie van de aanbouw aan de rechterzijde. De korte buizen komen overeen met de elementen van de pijlers op de tekening.

4.2.2 Gevels

De gevels hebben de oorspronkelijke indeling behouden, maar alle vensters zijn vervangen. De gemetselde spouwmuren hebben een halfsteens dik buitenblad en een steens dik binnenblad waar de vloeren en het dak op dragen. Het binnenblad is daarmee een belangrijk onderdeel van de draagconstructie.

De buitengevels bestaan uit metselwerk dat is opgetrokken met een rode machinale baksteen in halfsteens verband. Tot onder de dorpels van de vensters van de begane grond is er een plint in gelijke paarse stenen opgetrokken. De stenen van de uitbreidingen zijn gelijk aan die van het bestaande werk.

Het toegepaste metselwerk is gebruikelijk voor de bouwtijd en sluit aan bij de grote oppervlakten metselwerk van de hallen. De economische crisis ten tijde van de bouw van het kantoor zorgde waarschijnlijk ook voor de zeer sobere en rationele constructiewijze die ook direct verwonden is aan de draagconstructie.

De linkerzijde van de gevel. Ter plaatse van de hemelwaterafvoer is de scheiding van het werk uit 1939 en de uitbreiding van 1954. In het metselwerk is geen verschil waarneembaar.

4.2.3 Draagconstructie

Het kantoor heeft een draagconstructie die bestaat uit een combinatie van gewapend beton en metselwerk. De vloeren en het dak zijn van gewapend beton, deze zijn per travée versterkt met gestorte balken. In de kelder, aan de rechterzijde, en op de begane grond, aan de linkerzijde liggen deze balken op de fundatiepijlers. De vloeren en het dak worden aan de zijde van de gevels gedragen door het steens dikke metselwerk van het binnenblad. In het midden worden ze ondersteund door metselwerk en pijlers van gewapend beton. Aan de linkerzijde betreft dit twee rijen in de wanden van de gang en aan de rechterzijde een enkele rij. In de kelder is er aan beide zijden een rij lichtere pijlers en een gemetselde muur in het midden.

De toepassing van betonnen draagconstructies kwam in de industriële bouw intussen met regelmaat voor. Redelijk vernieuwend is dat de vloer niet in de buitengevel op ligt, een constructie die in veel woningen en flatgebouwen werd toegepast maar die een forse koudebrug vormde. De hele constructie en het toepassen van een van de draagconstructie vrijstaande gemetselde gevel zal mogelijk ook bepaald zijn door de Internationale Gewapendbeton Bouw die nauw bij het bedrijf betrokken was.

De wasruimte in het oudste deel van het kantoor. In de ruimte ondersteunen de pijlers de begane grond vloer, de gemetselde muur aan de linkerzijde ondersteunt de vloer in het midden.

De rechterzijde van de begane grond. De verdieping wordt gedragen door de pijlers in het midden. Op de plafonds tekenen de scheidingswanden zich nog af.

De onderzijde van de verdiepingsvloer boven het verlaagde plafond van de entree. Het steeds dikke binnenblad is zonder verder verband opgetrokken. De balk is conform tekening uitgevoerd. Aan de linkerkant is de wapening vrij komen te liggen nadat er doorvoeren zijn aangebracht.

4.2.4 Kapconstructie

Het kantoor heeft een plat dak. De constructie van het oudste deel van het kantoor bestaat volgens tekening aan de linkerkant uit stalen liggers die in het midden door twee rijen kolommen worden ondersteund. Aan de rechterkant zijn er tralieliggers zonder ondersteuning. Op de liggers zijn holle, gewapende Bimsbetonplaten aangebracht. Deze constructies waren een jaar eerder bij de bouw van de hallen ook toegepast, wat direct inzichtelijk maakt waar dit ontwerp op is gebaseerd. Bij het onderzoek waren deze constructies niet zichtbaar, het is aannemelijk dat ze ongewijzigd aanwezig zijn.

De uitbreiding aan de rechterkant is volgens tekening opgebouwd uit stalen liggers met een betonlaag erop. Deze zal waarschijnlijk ook uit Bimsplaten bestaan. Op de tekening is vermeld dat hierop 11 centimeter mecie moet worden aangebracht. Deze platen van houtvezelbeton zijn isolerend en geluidsabsorberend wat beide geen luxe zal zijn geweest.

De uitbreiding aan de linkerkant heeft een dakconstructie van gewapend beton gelijk aan die van de verdiepingsvloeren.

Alle daken werden volgens de vergunningen bekleed met twee lagen 'asfaltpapier'. Dit zal intussen zijn vervangen door bitumen.

De verschillende onderdelen van de kapconstructie maken de ontwikkeling van het pand inzichtelijk en sluiten aan bij de industriële constructiewijze.

De betonnen kapconstructie van de linker uitbreiding. Deze is boven de verlaagde plafonds zichtbaar. De afwerking met pleisterwerk geeft aan dat het geheel oorspronkelijk in het zicht was gelaten.

4.3.1 Interieurelementen

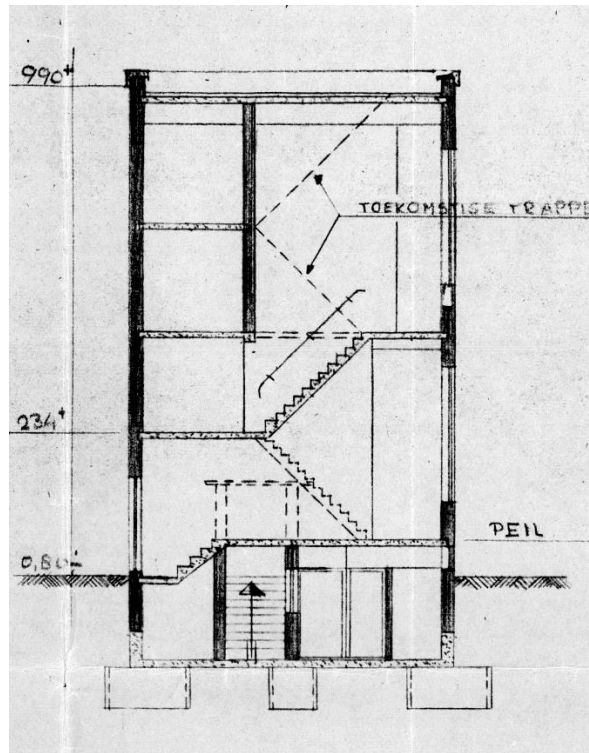
4.3.1.1 Trappen

In het kantoor zijn er op drie plaatsen vaste trappen aanwezig. Aan de rechterzijde is er in het oudste deel een trap verwijderd, waarschijnlijk nadat de nieuwe trap in de uitbreiding gereed was. De belangrijkste trap ligt bij de entree. Er is hier een bordestrap naar de verdieping en een steektrap naar de kelder. In de uitbreiding aan de rechterzijde is er een trap van uit de kelder naar buiten en op de begane grond een bordestrap naar de verdieping. Deze trappen zijn niet aan elkaar verbonden. De derde trap loopt van de kelder naar de achterliggende hal.

De trap naar de hal is oorspronkelijk en dateert uit 1938. De trap is waarschijnlijk van gewapend beton en is bekleed met hardstenen treden en gelijke tegels als op de vloer tegen de stootborden. De trap is geheel oorspronkelijk.

De trap in de uitbreiding is in 1950 geplaatst. Alle delen zijn van gewapend beton. Het bordes ligt halverwege. Het betonwerk is met gelijke kleine tegeltjes als op de vloer bekleed. De tegelplint is bij de treden doorgezet net als de lambrisering van betonemail. Aan beide zijde zijn er ronde stalen leuningen die in de muur dragen. Op de begane grond is er een opening naar de achterliggende hal, met drie hardstenen treden er voor. Op de verdieping was er ook een verbinding naar de achterliggende hal, deze is dichtgemetseld (na de sloop van de hal). De trappen zijn geheel oorspronkelijk.

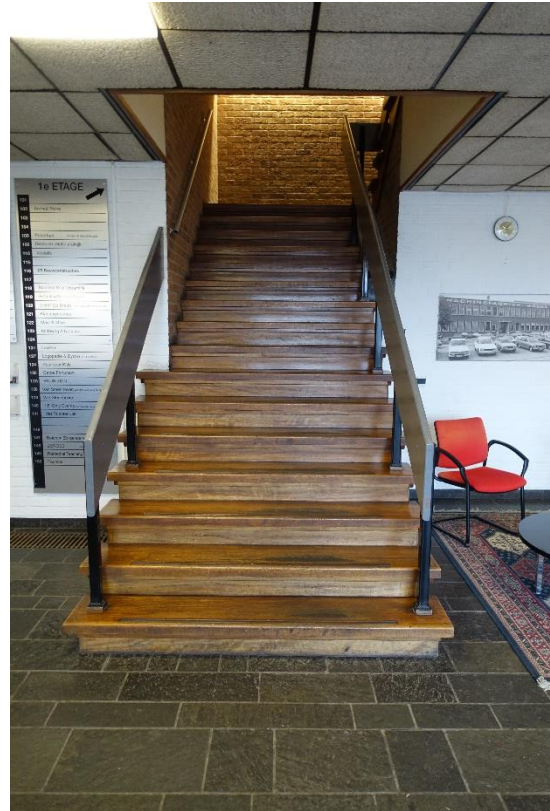
De trappen bij de entree zijn in 1978 aangebracht. Hiervoor is het bestaande trappenhuis verwijderd. Tevens zijn er enkele pijlers weggebroken waarvoor er stalen balken zijn ingebracht. De trappen zijn geheel van hardhout, wat goed bij 1978 past. Het bordes draagt op het metselwerk. Aan de binnenzijde is er een brede hardhouten leuning die aan stalen balusters is bevestigd. Naar de kelder is er een hardhouten steektrap.

*Links de trap vanuit de kelder naar de achterliggende hal.
Rechts de doorsnede van het trappenhuis in de rechter uitbreiding. De huidige situatie is hier aan gelijk.*

De trap aan de rechterzijde van de verdieping naar de achtergevel gezien. De situatie is geheel oorspronkelijk.

Links de steektrap naar de kelder.

Rechts de trap naar de verdieping met het eerste deel tot aan het bordes.

Het bovenste deel van de trap naar de verdieping. De witte aftimmering maskeert de forse verlaging van het plafond die bij de verbouwing is doorgevoerd.

De trap gezien van de verdieping naar beneden. Het schoon metselwerk is net als de trap in 1978 aangebracht.

Links één van de oorspronkelijke deuren met aan de linkerkzijde de paumelle scharnieren. Rechts de scharnieren met bevestiging aan deur en kozijn.

4.3.1.2 Binnendeuren

Aan de rechterzijde van het pand zijn er alleen in de kelder nog oorspronkelijke deuren aanwezig. De inrichting van de begane grond is geheel uitgebroken, die van de verdieping bestaat uit systeemwanden die aan het begin van deze eeuw zijn aangebracht.

De deuren tussen de verschillende ruimtes in de kelder zijn niet meer aanwezig, de oorspronkelijke kozijnen wel. Ter plaatse van de ketelruimte en de omliggende ruimtes zijn er deuren van plaatstaal aanwezig die oorspronkelijk zijn. Deze zullen zijn aangebracht vanwege brandgevaar bij de stookruimte. De deuren zijn vlak en hebben geen verdere detaillering.

Bij de verbouwing van 1978 zijn er nieuwe toiletgroepen aangebracht. Hierin zijn de oorspronkelijke deuren aanwezig. Deze zijn vlak en hebben een ruit in het bovenste deel. De kozijnen met platte hardhouten aftimmerlatten zijn ook oorspronkelijk. De deuren zijn op zich niet bijzonder, wel zijn ze van belang als onderdeel van de verbouwing van 1978 die geheel gaaf aanwezig is.

In het linker deel van het kantoor zijn voor een groot deel de oorspronkelijke kozijnen met lijstwerk en vlakke deuren aanwezig. De deuren zijn te herkennen aan de paumelle scharnieren met platte schroeven er in. Het beslag is overal vernieuwd. De zeldzaamheid van de deuren en kozijnen is beperkt, wel zijn ze van belang als onderdeel van de oorspronkelijke structuur van het pand.

4.3.1.3 Sanitair

In het kantoor zijn enkele pantry's aangebracht die de huidige functie van bedrijfsverzamelgebouw faciliteren. Mogelijk zijn er ter plaatse oudere voorzieningen voor het verzorgen van consumpties geweest. Er is verder geen keuken aanwezig geweest, deze bevond zich in het kantinegebouw elders op het terrein.

In de kelder waren er twee wasruimtes met toiletten en douches. Deze laatste zijn nog onder het trappenhuis aan de rechterzijde aanwezig. De wasruimte zal bedoeld zijn voor het personeel dat werkzaam was in de hallen. Er was via de trap een directe toegang en de stookruimte voor warm water lag er direct naast. Voorts was er een directe uitgang naar buiten waardoor de arbeiders in het fabrieksdeel gescheiden bleven van het kantoorpersoneel.

Een van de toiletten en de douche onder het trappenhuis aan de rechterzijde. De vloeren van granito met opstaande plint en de lichtgeel betegelde wanden passen uitstekend bij de bouw in 1950.

Op de begane grond zijn in 1978 de toiletgroepen vernieuwd tegelijk met het trappenhuis en de entree. Links van de trap werd een ruime garderobe geplaatst met aan de rechterzijde drie damestoiletten en aan de linkerzijde vijf herentoiletten. Deze zijn nog geheel gaaf aanwezig. Het gaat om de betegeling van vloer en wanden met een repeterend patroon van kleine tegeltjes, een systeemplafond, de kozijnen en deuren en de inrichting met wastafels en toiletputten. Het geheel ademt de sfeer van de bouwtijd en is intussen redelijk zeldzaam ondanks de beperkte ouderdom. De gaafheid zal ook bepaald zijn door de ontbrekende middelen voor modernisering.

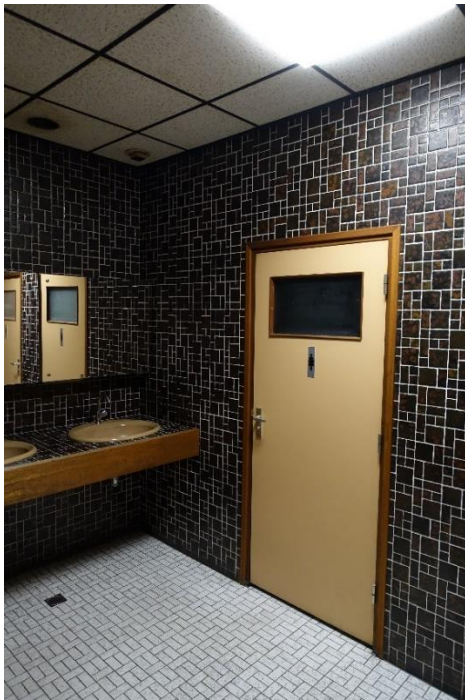
Op de verdieping zijn er aan beide zijden twee toiletten, deze zijn beide gemoderniseerd, waarschijnlijk zijn zij wel op de oorspronkelijke plaats aanwezig.

De garderobe met rechts de verbinding naar de hal. Links de toegang tot de damestoiletten, de herentoiletten liggen hier tegenover. Het schoon metselwerk is gelijk aan dat van het trappenhuis, net als de betegeling van de vloer. De red-cedar lambrisering is oorspronkelijk volgens de tekening.

De herentoiletten met de verbinding naar de garderobe en hal. De vloer- en wandbetegeling heeft een gelijke rastermaat, maar de wandbetegeling is opgebouwd uit meer elementen.

*Links de wastafel in het damestoilet met rechts één van de toiletten.
Rechts één van de herentoiletten, de wc-pot heeft een gelijke kleur als de wastafels en de deuren.*

4.3.2 Interieurafwerkingen

4.3.2.1 Vloeren

In het kantoor zijn er nog een aantal oorspronkelijke vloerafwerkingen aanwezig. Het betreft de wasruimtes in de kelder die met kleine tegeltjes in een blokkenpatroon zijn betegeld. Het patroon is opgebouwd met zwarte en geel-grijs gespikkelde tegels die in de jaren '30 van de 20ste eeuw veel werden toegepast.

De betegeling van de vloer in de kelder.

Op de begane grond van de rechterzijde is er nog een deel van een eiken visgraatparket aanwezig, dit is echter fors beschadigd. De vloer is binnen de ruimtes zoals te zien op het plafond aangelegd. In de hal en de garderobe ligt een vloer van natuurstenen tegels, deze is in 1978 aangebracht. De tegels zijn rechthoekig en hebben wisselende formaten. In de toiletten op de begane grond liggen kleine keramische tegels die wit zijn. Op de verdiepingen zijn deze ook wit, maar zonder opbouw van elementen. De verdere vloerafwerkingen zijn modern en bestaan uit vloerbedekking en linoleumvarianten. Mogelijk zijn er nog oudere afwerkingen onder aanwezig.

4.3.2.2 Wanden

Op het schoon metselwerk van de entree en de trap na zijn alle wanden zijn vlak gepleisterd en gesausd. Boven het verlaagde plafond van de entree is zichtbaar dat de wanden al oorspronkelijk gepleisterd en beschilderd waren. ook was er een verlaagd plafond omdat de bepleistering ruim onder de verdiepingsvloer in een rechte lijn stopt.

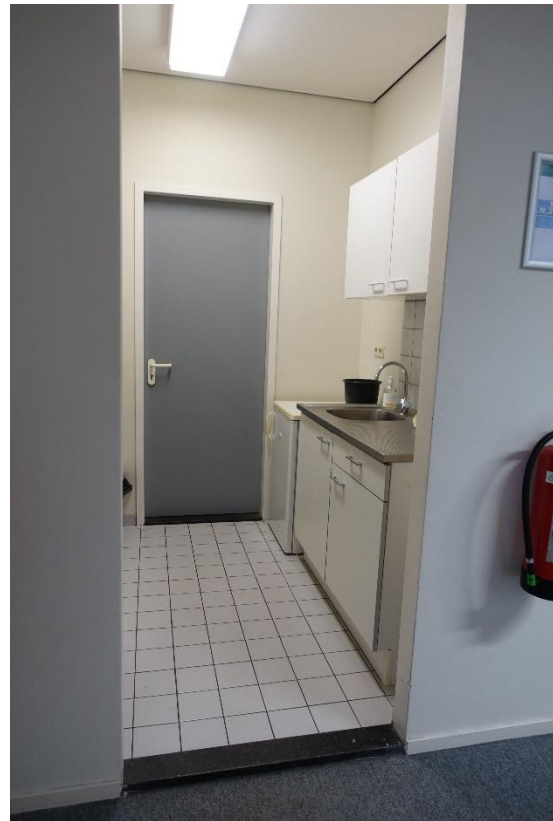
Op de begane grond is er aan de linkerkant een soort en suite opstelling met aan beide zijden kasten en een ,dichtgezette, doorgang er tussen. Waarschijnlijk betrof dit een directiekamer. Op de verdieping zijn er in de uitbreiding aan de linkerkant de oorspronkelijke puien van de gangwanden nog aanwezig.

Links van de entree is er met een wand van kozijnen met glas en panelen er in een loge afgescheiden die als ontvangst zal hebben gediend. Deze is in het laatste kwart van de 20ste eeuw aangebracht.

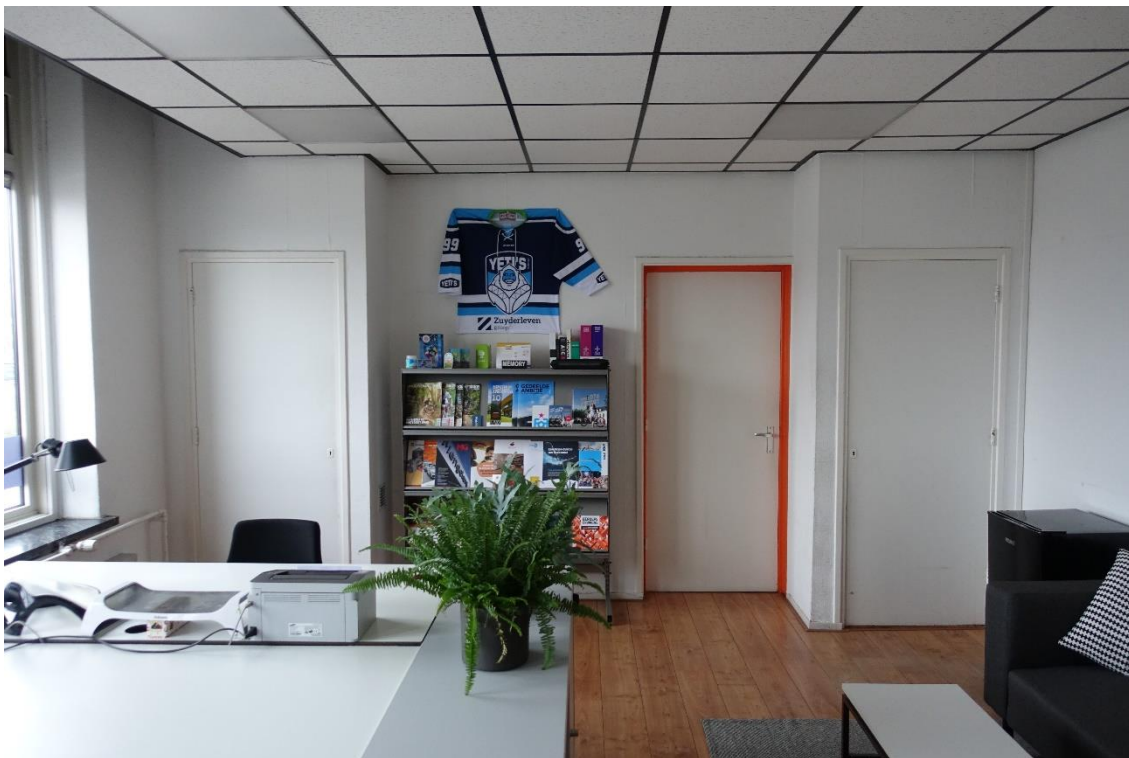

Links de gang op de verdieping aan de rechterzijde. De wanden en plafonds betreffen systeembouw, structuur en afwerking dateren uit het begin van de 21ste eeuw.

Rechts de gang op de verdieping naar de linkerkant. Deze structuur is vrijwel geheel gaaf uit de bouwperiode. Kozijn en schoon metselwerk zijn uit 1978.

*Links de gang in de uitbreiding van 1954. In tegenstelling tot de gang uit 1939 zijn hier puien geplaatst in plaats van gesloten wanden.
Rechts één van de nieuwe pantry's. De tegels op de vloer zijn gelijk aan die van de toiletten op de verdieping.*

De kamer op de begane grond met twee vaste kasten en een doorgang ertussen.

De ruimte boven het verlaagde plafond van de hal. Tegen de wanden is het oorspronkelijke pleisterwerk zichtbaar. Dit stopt bij een lat die de rand van het plafond vormde. Dit hing aan de ingestorte ijzers.

De loge direct naast de entree, de vormgeving is nogal armetierig.

4.3.2.3 Plafonds

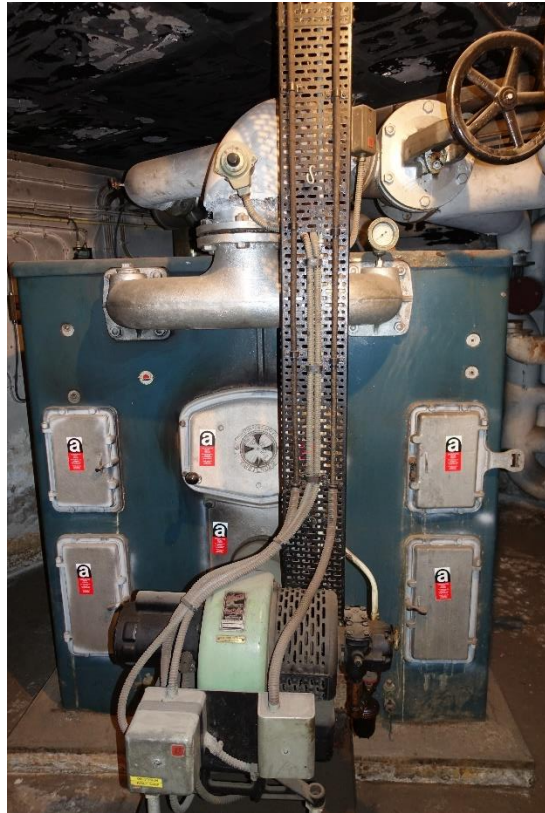
In de kelder is de betonconstructie gepleisterd en was dit de zichtbare plafondafwerking. Op de begane grond en verdieping waren er overal gepleisterde plafonds op steengas aangebracht, alleen de verdieping van de linker uitbreiding had een bepleisterde betonconstructie. Op de meeste plaatsen is dit werk niet meer aanwezig. Aan de rechterzijde lijkt dit nog wel het geval, met de nodige verstoringen. Op de begane grond tekent zich op het plafond de oudere indeling van lichte scheidingswanden af. Op de verdieping is er zicht op de daklichten die onder de oorspronkelijke lichtstraten aanwezig waren. In 1992 zijn er overal verlaagde plafonds aangebracht. Het verlaagde plafond van de entree is uit 1978 en is van waarde in dit geheel.

Een deel van plafond van de begane grond aan de rechter zijde.

Eén van de twee daklichten onder de lichtkappen. De roedes zijn van metaal, het glas is uit 1939.

De stookruimte met links een deel van het leidingwerk en rechts de ketel. Gezien de toegang en de ruimte die de installatie in neemt was het niet mogelijk deze goed te fotograferen.

Het luik naar de machinekamer van de lift in de linker aanbouw.

4.3.3.4 Installaties

4.3.3.4.1 Verwarming

In de kelder is er een forse stookruimte aanwezig waarin een zeer grote ketel staat. Deze zal zowel voor het verwarmen van het kantoor als mogelijk de hallen (gezien de richting van het leidingwerk) als de warmwatervoorzieningen hebben gediend. Het leidingwerk zal in de loop van de tijd zijn gemoderniseerd, de installatie mogelijk ook. Het geheel is zeldzaam.

4.3.3.4.2 Lift

In de linker aanbouw werd een personenlift gebouwd. De lift zelf lijkt niet meer aanwezig, de schacht en de hijsruimte boven het verlaagde plafond wel. De lift zal ongetwijfeld door de fabriek zelf zijn geleverd.

In de rechter aanbouw is er een goederenlift aanwezig. Deze heeft een eenvoudige opbouw.

De treden in de wand om de machine kamer van de lift te bereiken. Deze ligt op een betonnen vloer.

4.4 Exterieur

4.4.1 Voorgevel

De twee bouwlagen van het kantoor zijn direct herkenbaar aan de vensteropeningen, aan de rechterzijde laten de glazen bouwstenen het bestaan van de kelder zien.

De voorgevel heeft een sterk repeterend karakter door de toepassing van telkens twee vensters per travee waarbij de muurdammen binnen en tussen de traveeën gelijk zijn. De linker uitbreiding heeft vier traveeën, het oorspronkelijk deel 13,5, en de rechter uitbreiding vier. Ter plaatse van de uitbreidingen is de oorspronkelijke beëindiging herkenbaar omdat deze regelmaat wordt doorbroken. De toegepaste bakstenen hebben afmetingen van 21 bij 10 bij 5 centimeter met een tienlagenmaat van 62,5 centimeter. Dit zijn gebruikelijk maten voor de 20ste eeuw. Het werk is opnieuw gevoegd met een snijvoeg van cementmortel. Alleen onder het overstekende dak is er een doorlopende rollaag van aangebracht, verder zijn er sierelementen opgenomen. Opvallend genoeg is deze bij de rechteruitbouw achterweg gebleven, wellicht met het oog op de mogelijke tweede verdieping.

De gevelopeningen zijn overal gelijk vorm gegeven. Aan de onderzijde zijn er kalkstenen dorpels aan de bovenzijde strekse bogen van anderhalve steen hoog. In de openingen staan aluminiumkozijnen met dubbel glas er in. Ter hoogte van de verlaagde plafonds zijn er groene panelen opgenomen. In de bovenlichten is ondoorzichtige beglazing geplaatst. Oorspronkelijk stonden er stalen kozijnen in de openingen met zes ruiten er in. De bovenste twee delen konden naar binnen vallen zoals zichtbaar op één van de archieffoto's. De nieuwe vensters vormen een ernstige verstoring van de architectuur.

De entree staat direct links van het midden van het kantoor. Dit lijkt bepaald te zijn door de verbinding van de verdieping met de achterliggende hal. De entree bestaat uit een opening die bijna een travee breed is en wordt gevormd door gewapend beton. Hierin ligt een trap met granieten treden en een gelijke borstwering. De oorspronkelijke pui die hier in stond is in 1978 vervangen. Hierbij is het verlaagde plafond gemaskeerd door een brede blauwe strook boven de glazen pui. Hierin staat een dubbele deur. De betonen zijden zijn met licht geelbruine geglazuurde steenstrips beplakt. Boven de entree is een sierelement ingemetseld. Dit heeft een trapeziumvorm. Voor de kelder zijn er openingen met glazen bouwstenen er in aangebracht, deze zijn zes stenen breed en vier stenen hoog.

De gevel is voor het overgrote deel oorspronkelijk, maar de wijziging van de vensters en de entree tasten het oorspronkelijke ontwerp aanzienlijk aan.

Foto uit 1959 met de voorgevel in de oorspronkelijke toestand. In de gevelopeningen staan de stalen venster nog. Op het dak zijn de lichtkappen rechts van de entree zichtbaar. Links hiervan de schoorsteen van de stookruimte. De linker uitbreiding is voorzien van een daklicht.

De voorgevel van het kantoor. De rationele vormgeving met forse schaal past goed bij het gehele fabriekscomplex.

Links de entree zoals na de renovatie van 1978. De belettering is van recente datum. Rechts de opbouw van de natuurstenen trap en borstwering.

De kalkstenen dorpels onder de kozijnen met eronder het metselwerk van de plint. Eronder lijkt nog een deel van het oorspronkelijke donkere voegwerk aanwezig.

De rechterzijgevel uit 1950.

4.4.2 Zijgevels

In de rechter zijgevel uit 1950 zijn er net als in de voorgevel nieuwe vensters geplaatst. Ook de stalen vensters in de kelder zijn vervangen. De opbouw van de gevel is gelijk aan die van de voorgevel met gelijk metselwerk.

In de travee met de trap zijn er twee openingen die beide oorspronkelijk zijn. De linker betreft de opening naar de trap van de kelder, de rechter betreft een stalen deur naar de meterkast. Deze was ook beneden bij de aanvang van de trap toegankelijk. Gezien de zware aansluitingen van het hele complex was het logisch dat er een ruime meterkast was. Daarbij was vereist dat deze ook van buiten toegankelijk was. De stalen deur heeft een hardstenen dorpel en een rollaag van drieklezoren aan de bovenzijde. De trapopening staat tussen gemetselde pilasters die voor de gevel staan. Hierop ligt een betonnen luifel. De afsluiting met een stalen hek is van recente datum, net als de kooiladder die als vluchtroute fungeert.

De linker zijgevel uit 1954.

De linker zijgevel is eveneens voor het grootste deel oorspronkelijk, maar net als de voorgevel fors aangetast door de vervanging van de kozijnen in 1992. De opbouw van het metselwerk en de gevelopeningen is gelijk aan die van de voorgevel. Omdat er tussen de drie kozijnen aan de linkerzijde, van de tekenkamer, smallere muurdammen staan dan die in de voorgevel zijn er hier aanzetblokken tussen de bogen van gelijk kalksteen als de dorpels geplaatst. Merkwaardig genoeg zijn ze niet toegepast aan de buitenzijden.

Voor het linker venster op de verdieping is er een betonnen bordes tussen stalen liggers aangebracht. Waarschijnlijk is dit later als vluchtroute aangebracht. De opening in de balustrade lijkt hierbij op de plek van de trap te wijzen.

Op de linkerhoek van de gevel is het metselwerk afgebroken. Dit liep verder als gevel van de achterliggende hallen die intussen zijn gesloopt.

4.4.3 Achtergevel

In tegenstelling tot de zeer strak vormgegeven voor- en zijgevels de indeling van de achtergevel vooral bepaald door de functies in het kantoor en die van de direct aangelegen fabriekshallen. De gevel is twee bouwlagen hoog. Het metselwerk is gelijk aan dat van de voorgevel inclusief de rollaag onder de dakrand.

De rechterzijde ligt na de sloop van de hallen ter plaatse geheel vrij, maar de witte verflaag op het grootste deel van de gevel laat zien dat de onderste driekwart inpandig lag. De gevelopeningen in het bovenste kwart waren van groot belang voor de daglichttoetreding van de ruimtes op de verdieping. Met de verlaging van de plafonds in 1992 zijn deze vensters boven het plafond terecht gekomen, hierom zijn er zevental vierkante vensters lager in de gevel aangebracht.

In de gevel zijn er vier deuropeningen. Aan de rechterzijde zijn er twee deuren boven elkaar naast de lift in het kantoor. Omdat de deuren intussen van binnendeuren in buitendeuren zijn gewijzigd zijn deze recent vervangen. Voor de deur op de verdieping is een soortgelijk bordes als bij de linker zijgevel aangebracht waarbij een stalen wenteltrap naar de begane grond leidt. Twee andere, grotere deuropeningen zijn dichtgemetseld, waarbij er in degenen naast de hal een deur is geplaatst.

De rechterzijde van de achtergevel met geheel links de nog bestaande hal uit 1938.

De rechterzijde van bovenstaand geveldeel. De drie grote vensters betreffen de voormalige tekenkamer die hiermee van veel daglicht werd voorzien. Daarnaast de travee met de lift, waarbij de bovenste vensters licht gaven aan de machinekamer.

Het linkerdeel van bovenstaand geveldeel. Op de begane grond waren er twee grotere deuren, een zeer groot venster en kleinere vensters die hoger in de gevel staan. Deze gaven wel zicht in de hallen en daarmee in ieder geval enig daglicht in de ruimtes zonder dat men op de werkzaamheden in de halen kon kijken.

Op de begane grond is er vlak voor het einde van het oorspronkelijke kantoor een groot vierkant stalen venster met negen ruiten. Daarnaast zijn er twee vierkante vensters en drie langgerekte die in allemaal ook op de verdieping voorkomen. Deze liggen allemaal hoger in de gevel zodat er geen direct contact was met de werkvloer in de hallen. Mogelijk zijn de vierkante vensters pas ingebroken na de realisatie van de uitbreiding in 1954. Deze heeft alleen op de verdieping vensters. De tekenkamer heeft drie vierkante vensters die voor veel daglicht zorgden, de ruimte links van de lift heeft er twee. Hiertussen liggen zes kleineren vensters die de ruimtes bij de lift en de machinekamer ervan van daglicht voorzagen. Al deze vensters hebben nog stalen kozijnen met roedes. Het oudste kantoorgedeelte heeft boven de daklijn van de hal acht tweelichten en twee vierlichten. De kozijnen zijn van hout en vervangen de oorspronkelijke stalen vensters.

De indeling van dit geveldeel laat de functionele vormgeving zien, deze is van waarde omdat deze samenhangt met zowel de inpandig ruimtes als de vorm van de hal waartegen het kantoor was geplaatst.

Aan de linker zijde van de achtergevel liggen ruim twee traveeën vrij. Deze hebben de oorspronkelijke indeling met enige aanpassingen. Het metselwerk en de gevelopeningen zijn gelijk aan dat van de voorgevel. Er zijn zes vensters rechts van het trappenhuis. Deze zijn in 1992 van nieuwe aluminium kozijnen voorzien. Bij het trappenhuis is er op de begane grond een nieuw kozijn geplaatst. In deze travee zijn er twee stroken van glazen bouwstenen die licht geven aan het trappenhuis. Hiertussen is er een groot veld van nieuw metselwerk. Hier was een loopbrug naar de achterliggende hal geplaatst.

De verdere gevel is inpandig en staat direct tegen de eerste portaalspanten van de twee hallen die in 1938 zijn gebouwd. De gevels zijn met gelijke stenen als de rest van het kantoor opgetrokken. Hierbij bestaat de gevel op de begane grond uit betonnen pijlers met metselwerk er tussen en een betonnen plaat er op. De gevel van de verdieping staat op deze betonnen plaat.

Het vrij liggende linker deel van de achtergevel.

De onderste strook glazen bouwstenen in het trappenhuis gezien vanaf de binnenzijde. Er kon geen type van de stenen worden vastgesteld. Ze zijn gelijk aan die in de kelder.

De gevel van het kantoor in de westelijke hal. Voor de gevel de kraan van de hal.

De gevel van het kantoor in de oostelijke hal. De rechter deur verbindt met de kelder.

Het lijkt er op dat de velden tussen de pijlers oorspronkelijk anders waren ingevuld. De constructie van pijlers met de betonnen plaat als latei erboven heeft wellicht gediend als raamwerk voor puien. In de oostelijke hal zijn er nu drie dichtgezette vensters zoals ook in het rechter geveldeel. Ook zijn

er twee deuren. De rechter leidt naar de trap van de kelder, de linker naar de entree van het kantoor. Op de verdieping zijn er in de oostelijke hal zeven vierkante vensters en in de westelijke vier gelijke vensters. Deze zijn in het metselwerk uitgezaagd, waarschijnlijk in 1992 aangezien ze gelijk zijn aan de vensters die in het rechter geveldeel onder de verlaagde plafonds zijn geplaatst. In de oostelijke hal is hierbij zichtbaar dat er een veld van circa twee bij twee meter is ingeboet, hier zal een opening met kozijn of pui zijn geweest.

4.4.4 Dak

De daken konden niet worden bereikt. Vanaf de straat zijn de oorspronkelijke eindgevels van het kantoor zichtbaar, deze steken door de dakvlakken heen. Ook de lichtkoepel aan de linkerkant is nog aanwezig. De gemetselde schoorsteen van de stookruimte is nog intact aanwezig. Links hiervan is nog een daklicht zoals getekend aanwezig, wat er op wijst dat beide grote daklichten die voor de oostelijke hal lagen nog intact zijn. Voorts zijn er een aantal doorvoeren van ketels en ventilatie zichtbaar, deze zijn allemaal van recentere datum.

Op de (Bims)betonnen overstekken zijn metalen trimstroken aangebracht die laten zien dat de huidige dakbedekking uit bitumen bestaat.

De vervanging van de dakbedekking behoort tot de normale cyclus van dit materiaal. De oorspronkelijke elementen van de schoorsteen, lichtkoepel en daklichten zijn van waarde als elementen die verbonden zijn aan de functies in het kantoor. Het verdere dak is niet zeldzaam.

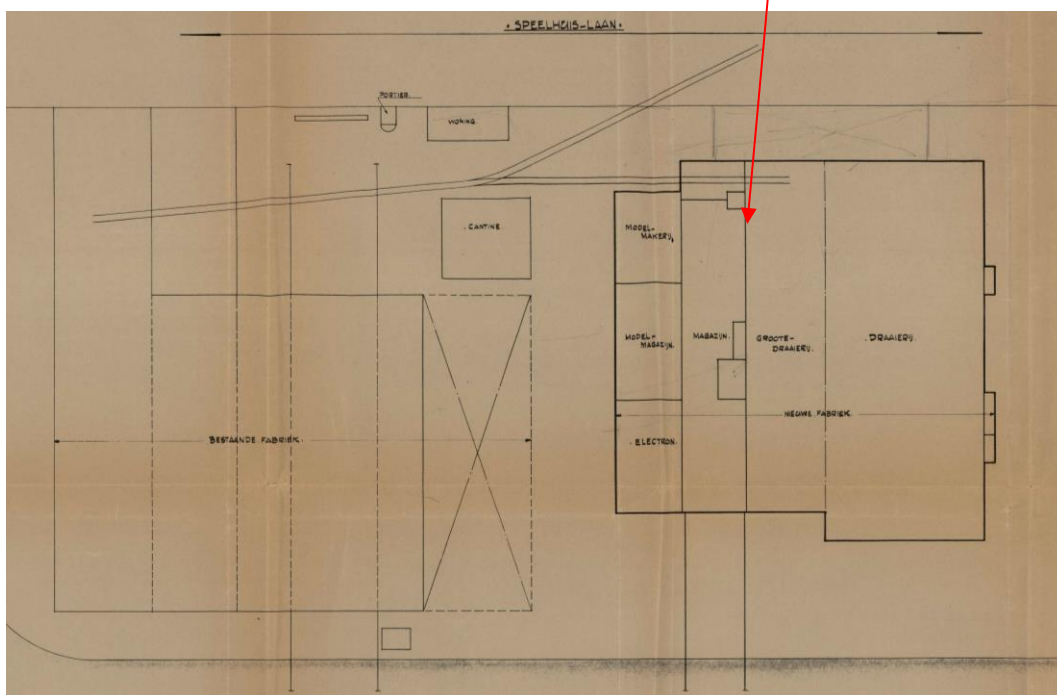
Het dak aan de rechterzijde. Links van de schoorsteen een punt van de lichtkap.

5

De hallen achter het kantoor

6.1 Het ontwerp

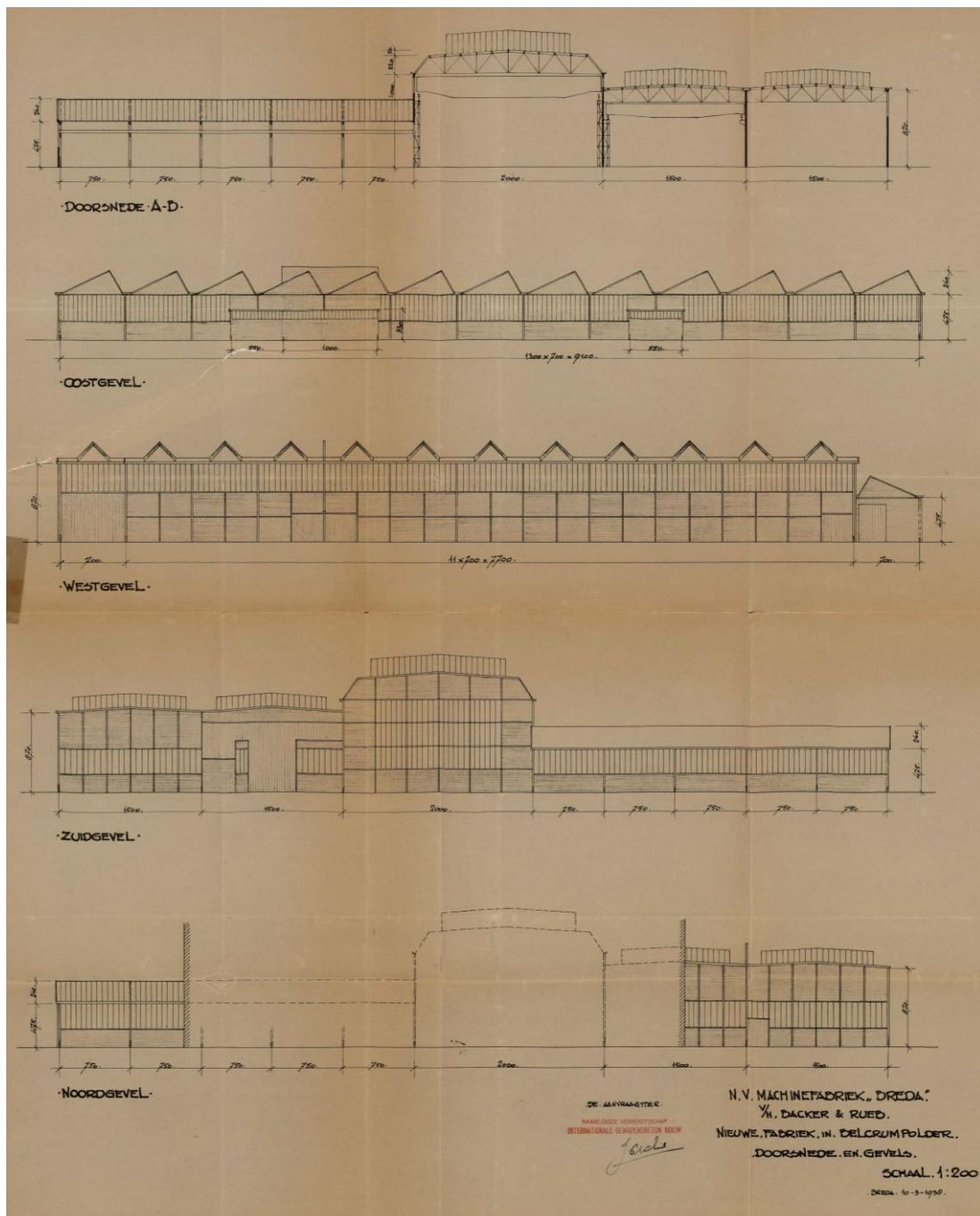
In 1938 werd door de Internationale Gewapendbetonbouw een fors complex voor de Machinefabriek Breda ten oosten van de reeds aanwezige bebouwing gerealiseerd. Het bestond uit drie diepe hallen parallel, en los ervan, aan de bestaande en op gelijke wijze geconstrueerd. Aan de westelijke zijde werd er een grote hal met zaagtanddaken gebouwd. Van dit complex zijn de twee middelste, diepe hallen nog aanwezig. Een jaar later werd het kantoor direct tegen deze hallen aan de zijde van de Speelhuislaan gebouwd.

De situatietekening van de in 1938 nieuw te bouwen hallen. De twee hallen aan beide zijden van de rode pijl zijn nog aanwezig. Deze hadden volgens de tekening de functie van magazijn (links) en grote draaierij (rechts). Aan de bovenzijde het spoor dat in de hallen voerde.

De hallen hebben dezelfde travee maat en de portaalspanten zijn aan de gedeelde zijde aan elkaar verbonden. Er zijn 12 traveeën van 7 meter wat een diepte geeft van 84 meter. De oostelijke hal is 20 meter breed, de westelijke 15.

Het ontwerp van de hallen komt overeen met de reeds aanwezige hallen van het fabriekscampus. Het gaat hierbij om grote open ruimtes met een aanzienlijke hoogte waarin een kraanbaan aanwezig was. De hallen functioneerden hiermee vooral als schil om weer en wind buiten te houden. Tevens creëerde men een grote vrij indeelbare ruimte. Omdat de kopgevels aan de straatzijde tegen het kantoor lagen waren er hier in de zijgevels forse schuifdeuren, hierin liep een smalspoor naar binnen. De deuren aan de zijde van het kanaal zijn verschillend. De oostelijke hal heeft op de tekening geen deur, maar de schuifdeur ter plaatse lijkt wel oorspronkelijk te zijn. De westelijke hal heeft hoge en brede deuren met een smalle horizontale opening over de breedte van de hele gevel. Hier kon de rolkraan naar buiten. Blijkbaar werden de producten die in de draaierij werden gemaakt eerder via het spoor vervoert dan via het kanaal. In de westelijke loods was er wel een grote en brede deuropening nodig.

De aanzichten en een doorsnede van de in 1938 gebouwde hallen. Op de noordgevel is het deel waar het kantoor kwam al open gelaten. Blijkbaar waren de plannen hiervoor al in een vergevorderd stadium.

De staalconstructie van portaalspanten met volle wandstijlen met vakwerkliggers er tussen maakte deze vrij indeelbare ruimtes mogelijk. Dwars op de vakwerkliggers droegen stalen liggers de dakvlakken van Bimsbetonplaten met lichtrupsen. De beide hallen verschillen enigszins in de vorm en de grootte van de kap, maar de opbouw en constructie zijn gelijk en faciliteerden de open werkvloer. Aan de portaalspanten is in beide hallen een kraanbaan verbonden. Deze was nodig om de veelal zware en grote onderdelen die werden geassembleerd te verplaatsen.

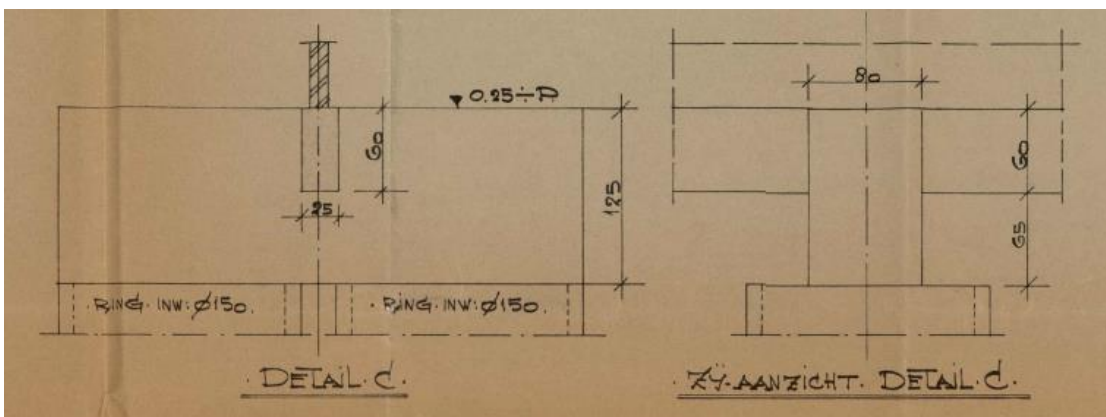

De oostelijke hal gezien richting de haven. De constructie is zeer ruim en open. Aan de linkerkant was er een open verbinding met de hal met zaagtanddaken. Deze zijn na de sloop hiervan tijdelijk dichtgezet.

6.2 Constructies

6.2.1 Fundaties

De fundatie van de hallen is van gewapend beton, dit is voor de bouwperiode een gebruikelijke constructie. De tekening geeft per spant twee ring van 1,5 meter doorsnede weer zonder de diepte aan te geven. Op de ringen ligt een betonnen blok van 1,25 meter hoog en 80 centimeter breed. De blokken zijn onderling verbonden door een balk van 25 bij 60 centimeter waarop de gevels staan. De vloer van de hal aan de oostelijke zijde was ook aan de blokken verbonden. De buitenzijde van de westelijke hal heeft een enkele ring. Deze fundatiewijze is gelijk aan het kantoor. Gezien de forsere belasting van de hallen ten opzichte van het kantoor mag worden aangenomen dat de ringen net zo diep zijn uitgegraven.

Uitsnede uit de bouwtekening van 1938 met de twee aanzichten van de betonnen blokken waar de spanten op staan.

Links de fundatie van één van de spanten aan de westelijke zijde.

Rechts dezelfde fundatie ter plaatse van de gesloopte hal met zaagtanddaken.

6.2.2 Gevels

De gevels bestaan uit metselwerk tussen de stalen stijlen die de kapconstructie dragen. Gezien de forse traveemaat van zeven meter zijn er in het midden van elke travee lichtere stijlen geplaatst, ook zijn er twee extra horizontale liggers opgenomen in het metselwerk. Samen met het metselwerk functioneert de gevel zo ook als stabiliteitsfactor in lang- en dwarsverband. Dit in combinatie met de windverbanden.

Beide hallen hebben aan de zijde van het kantoor geen gevel. De afsluiting wordt gevormd door de achtergevel van het kantoor. De gedeelde gevel is halfsteens dik. De buitengevels bestaan uit twee lagen halfsteens metselwerk koud tegen elkaar aan, voor de stabiliteit van de forse vlakken zullen er waarschijnlijk spouwhaken als verbinding zijn aangebracht. Aan de zijde van de zaagtandhallen was er alleen boven deze daken een gevel van twee halfsteens wanden opgetrokken. Onder de daken was er een open verbinding tussen de hallen. Aan de westelijke zijde wijken de tweede, derde en vierde travee vanaf het kantoor af. De gevel staat hier aan de buitenzijde van de stalen portalen en is halfsteens dik opgetrokken in Engels verband (drie strekken en een kop). Dit zal waarschijnlijk voor een kantoor aan de andere zijde zijn opgetrokken. Later is hier een steens dikke wand voor geplaatst. De verdere gevel staat tussen de portalen in halfsteens verband opgetrokken.

Het werk is uitgevoerd met een gelijke rode baksteen als het kantoor. Het werk die met cementmortel is opgetrokken en platvol is gevoegd. Er is geen ornamentiek toegepast wat de hallen een puur functionele afwerking geeft. Het metselwerk is oorspronkelijk, met her en der inboetingen vanwege gewijzigde openingen en doorvoeren.

De buitengevel van de westelijke hal. In 1938 werd er nog een hal tegenaan gebouwd zodat de zichtbare gevel inpandig lag. De vele afwerklagen zijn hiervan het resultaat. Alleen de eerste travee, aan de zijde van het kantoor, was een buitengevel. Hier liep het spoor naar binnen via een grote deur.

De buitengevel van de oostelijke hal. Duidelijk zichtbaar is dat de hal met de zaagtanddaken hier tegenaan stond. De witte delen onder de daklijn zijn recente, tijdelijke dichtzettingen.

De gevels van beide hallen aan de zijde van de haven. De indeling van de gevels is voor een groot deel oorspronkelijk. Aan de linkerzijde het brede witte paneel dat omhoog kon worden geheven zodat de rolkraan naar buiten kon. In de rechter hal is de opbouw van de gevel met stalen stijlen en regels die vakken vormen die zijn vol gemetseld goed zichtbaar.

6.2.3 Kapconstructie

In de hallen is geen verdieping aanwezig. De portaalspanten dragen de kapconstructie en vormen daar zo een onderdeel van. De vollwandstijlen van beide hallen zijn verschillend. In de westelijke hal zijn er aan de oostelijke zijde HEH profielen van 26 centimeter in het vierkant, aan de westelijke zijde IPE profielen van 11 bij 26 centimeter. In de oostelijke hal zijn beide stijlen gelijk: HEH profielen van 26 centimeter in het vierkant. Aan de onderzijde is er een voet gelast waardoor ankers vallen die in de fundatie zijn ingestort. In de gedeelde wand zijn de portalen met strippen aan elkaar gelast. Er zijn in de derde en negende travee schoren van hoeklijnen en U-profielen aan gelaste schertsplaten gebouwd. Deze vangen samen met het metselwerk de lengtebelasting van de constructie op. Direct binnen de portalen is de constructie voor de kraanbanen aangebracht deze wordt verder bij het interieur besproken.

De portaalspanten zijn een combinatie van las- en boutverbindingen. De lasverbindingen zullen vooraf in een fabriekshal zijn aangebracht terwijl de boutverbindingen werden toegepast om de verschillende onderdelen aan elkaar te koppelen die als geheel te groot waren om te vervoeren. De vakwerkliggers zijn geheel gelast. In beide hallen gaat het om zogenaamde V-liggers waarbij de diagonalen een V-vorm hebben. In de westelijke hal hebben ze een horizontale onderligger en een licht geknikte bovenzijde. Hiertussen zijn er vijf paren diagonalen aangebracht. Op de bovenste profielen liggen haaks I-profielen die het dakvlak dragen. Beide liggers zijn met bouten aan de gelaste flenzen van de stijlen verbonden. De I-profielen die de bimsbetonplaten dragen zijn ook met bouten bevestigd net als de verschillende windeverbanden. Twee van de elf I-liggers zijn met dubbele hoeklijnen naar het spant afgeschoord.

In de oostelijke hal eindigen de liggers met een diagonaal waardoor er maar één bevestigingspunt aan de stijlen is. Om de stabiliteit van de liggers te garanderen zijn er trekstangen naar de liggers van de goot aangebracht. De verdere opbouw is gelijk aan die van de westelijke hal.

De vakwerkliggers zelf zijn opgebouwd uit een T-profiel aan de onder en bovenzijde. De verticale stijlen, ter plaatse van de onderste punt van de V, en de diagonalen bestaan uit dubbele hoeklijnen die aan T-profielen zijn gelast. Het oppervlak is hierbij vergroot met platen zodat er voldoende ruimte is om alle delen te lassen.

De westelijke halm gezien naar de haven. De vakwerkliggers hebben een rechte onderzijde en een licht hellende bovenzijde met het hoogste punt in het midden.

Het begin van de ligger met twee V diagonalen. Elk I-profiel waarop de Bimsbetonplaten liggen wordt ondersteund door of de bovenzijde van de V of een verticale stijl.

*Links het windverband. Zowel langs de gevel als in het vlak onder de Bimsbetonplaten zijn er windverbanden aangebracht zodat er een geheel stijve travee ontstaat.
Rechts de travee aan de zijde van de haven, de gevel staat direct tegen het laatste portaalspant.*

Tegen de gevel van het kantoor is de opbouw van de vakwerklijger in de oostelijk hal goed zichtbaar. De bovenste ligger is korter dan de onderste en is er met een diagonaal aan verbonden.

Beide foto's in de oostelijke hal bij de travee met het windverband. Links de verbinding van de vakwerkligger met de stijl en bij de pijl de trekstang die als schoor fungeert. Rechts bij de bij de bouten waarmee de vakwerkligger in de westelijke hal is vastgezet. Beide hallen hebben dezelfde stijl als drager.

Voor de korte achtergevel aan de zijde van de haven staat een portaalspant dat is verbonden aan de stijlen die in de gevel staan.

Al het staal is grijsgroen geschilderd.

De gehele constructie van stijlen, vakwerkliggers, liggers voor de Bimsbetonplaten en windverbanden is oorspronkelijk. In de constructie zijn enkele installaties aangebracht, maar het betreft hier losse toevoegingen waarvoor geen materiaal is verwijderd. Er zijn geen fabrieksnummers op het staal zichtbaar. Het gebruik van lassen als verbindingmethode is redelijk vroeg. De toepassing van de V-liggers is na 1920 veel voorkomend, maar intussen behoorlijk zeldzaam.⁹

6.3 Interieur

De hallen zijn vrijwel geheel leeg. De vloeren bestaan in de oostelijke hal voor het grootste deel uit stelconplaten en kleinere stukken gestorte beton. Deze laatste duiden waarschijnlijk op vast opgestelde machinerie, op enig moment. In de westelijke hal is er maar beperkte verharding. Halerwege zijn er de restanten van een toiletgroep die via een deur in de wand vanuit beide hallen toegankelijk was. Hoewel het meeste leidingwerk en de bekabeling is verwijderd zijn resten er hier nog veel sporen van.

Wel zijn in beide hallen de kraanbanen aanwezig. De loopbanen zijn verbonden aan de portaalspanten en rusten op dezelfde fundatie. In de oostelijke hal zijn er binnen de portalen IPE stijlen van 26 centimeter in het vierkant op de fundatie geplaatst en met strips aan de stijlen van de portalen gelast. Hieraan zijn geboude vakwerkliggers bevestigd die waarop de rail is gemonteerd

⁹ J. Oosterhoff (red), *Bouwtechniek in Nederland. Constructies van ijzer en beton. Gebouwen 1800-1940. Overzicht en typologie.* (Delft 1988), 116-120.

waar de kraan op loopt. De westelijke hal heeft aan de oostzijde een gelijke constructie die echter draagt op UNP-profielen van 15 bij 26 centimeter. Aan de westzijde zijn er klossen op de stijlen gelast waar de vakwerkliggers met bouten aan zijn bevestigd. Deze dragen dus niet op de fundatie. Aan deze liggers is de stroomvoorziening (en bediening?) bevestigd en nog geheel aanwezig. In beide hallen zijn de rolkranen nog aanwezig. In de westelijke hal is deze in 1966 nieuw geplaatst getuige het opschrift. In de oostelijke hal is er een grotere kraan aanwezig waarbij er geklonken verbindingen zijn toegepast. Samen met de geschilderde bordjes met de maximale hijslast geeft dit aan dat de kraan van elders afkomstig is, waarschijnlijk uit de fabriek in de binnenstad.

Links het tweede portaal bij de doorgang tussen de twee hallen. Bij de doorgang is de opbouw van de stijlen voor de kapconstructie en de kraanbanen zichtbaar. Van rechts naar links: UNP profiel voor de kraanbaan in de westelijke hal, IPE profiel voor de kapconstructie en IPE profiel voor de kraanbaan in de oostelijke hal. De twee IPE profielen zijn met een doorlopende strip aan elkaar gelast, ook als kierdichting van de deuropening. Een platte horizontale strip koppelt het UNP-profiel aan de andere stijlen. Aan dit profiel zijn de vakwerkliggers met bouten vastgezet. Rechts rolkraan in de oostelijk hal, De kooiladder geeft toegang tot de kraan voor onderhoud en reparaties. De koppeling van de beide IPE stijlen met gelaste strips is goed zichtbaar.

De rolkraan in de oostelijke hal, de overspanning van de hal wordt gevormd door de onderspannen liggers waarbij de verbindingen met klinknagels zijn vastgezet.

De rolkraan in de westelijke hal, deze overspant de hal middels twee zware stalen liggers.

De rolbaan aan de westelijke zijde van de westelijke hal. Deze is met bouten bevestigd aan klossen die op de stijlen zijn gelast. Aan de porseleinen knoppen is de bedrading bevestigd.

Een voorbeeld van de vele installaties en bedrading die er op de wanden nog aanwezig is, hier op de westelijke gevel van de westelijke hal.

De inpandige deur tussen de twee hallen. De schuifdeur wordt zowel door de rail aan de bovenzijde als de wielen aan de onderzijde gedragen. In de deur is een loopdeur aangebracht. De deur is van staal, waarschijnlijk is deze in de fabriek zelf gemaakt.

6.4 Exterieur

6.4.1 Gevels

De gevels dragen veel sporen van de sloop van de aanliggende hallen in zich. Alle bouwsporen hiervan zullen niet uitputtend worden behandeld, alleen waar het de functies van de bestaande hallen betreft zal dit worden benoemd, verder wordt verwezen naar de foto's met bijschriften. De gelaagdheid van de bouwsporen is wel van waarde omdat ze duidelijk laten zien dat het complex groter is geweest dan de huidige hallen en dat er diverse wijzigingen zijn uitgevoerd. De gevels worden van west naar oost behandeld.

De westelijke gevel heeft aan de zijde van het kantoor een travee die altijd buitengevel was. Geheel links is er een loopdeur, de verdere breedte betreft een deuropening. Deze is oorspronkelijk, de opening is met profielplaten tijdelijk dichtgezet. De gevel hierboven is geheel oorspronkelijk met een lichtstraat van 10 stalen ramen met draadglas er in. Hierboven ligt metselwerk met twee stalen schoren er in die de bovendorpel van de deuropening fixeren.

Hierna volgen er drie traveeën met een steens dikke muur die tegen de gevel van de hal aan staat. Gezien de sporen van een trap heeft de volgende travee (onder meer) als verkeersruimte gefungeerd, in de hal start hier de gevel met het halfsteens verband tussen de stijlen terwijl daarvoor het Engelse verband achter de stijlen werd toegepast.

De volgende traveeën tot het einde van de gevel hebben op de begane grond wit en op de verdieping oker gesausd metselwerk. In de tiende travee is er een dubbele openslaande houten deur op de begane grond. Deze is later ingebroken. In de laatste travee is er een grote stalen schuifdeur die oorspronkelijk is.

De eerste vijf traveeën van de westelijke gevel. De eerste travee betreft de toegang tot de hal van buiten, ook de spoorlijn liep hier naar binnen. De tweede, derde en vierde travee zijn van een steens klampmuur voorzien, waarschijnlijk om zonder het geluid van de werkzaamheden in de hallen te kunnen werken. In de vijfde travee is er een trapopgang zichtbaar, ook de leuning is nog aanwezig.

De binnenzijde van de eerste travee. Boven de deuropening de vensters. De deuropening is tijdelijk dichtgezet. Onder de houten deuren het smalspoor.

Het rechterdeel van de westelijke gevel. Geheel links de trap die suggereert dat er een doorlopende verdieping was. Dit sluit aan bij de kleurverdeling.

Beide foto's laten de afgebrande einden van de rolbaan zien. Het witte paneel kon via de heftorens worden opgetild zodat de rolkraan naar buiten kon. Op de opening het oorspronkelijke metselwerk met stalen stijlen en schoren.

De achtergevels, aan de zijde van het kanaal, hebben altijd vrij gestaan. De indeling is vrijwel ongewijzigd.

De achtergevels zijn opgetrokken met rode bakstenen in een halfsteens metselverband. de bakstenen hebben afmetingen van 20,5 bij 10 bij 5 centimeter, met een tienlagenmaat van 62,5 centimeter. Dit is vrijwel gelijk aan de maatvoering bij het kantoor. De indeling is vrijwel gelijk aan die van de tekening uit 1938. De vlakken metselwerk en de stalen vensters met draadglas zijn zoals getekend. De westelijke hal heeft in het midden een brede hoge deur met er boven een paneel ter breedte van de hal dat kon worden opgehesen zodat de rolkraan naar buiten kon. De liggers waarover deze liep zijn afgebrand, maar steken duidelijk door de gevel heen. In de hal staat de aandrijving van het hefmechanisme nog. De stalen schuifdeur is oorspronkelijk, deze lijkt sterk op de rode tussendeur en zal waarschijnlijk ook ter plaatse zijn gemaakt.

De oorspronkelijke stalen schuifdeur in de westelijke hal met in het midden een loopdeur.

De oostelijke hal heeft twee deuropeningen die beide niet op tekening staan. Beide zijn later ingebroken waarbij het metselwerk tussen twee stijlen is verwijderd. De linker opening is later nogmaals gewijzigd waarbij deze is verlaagd en van een houten loopdeur is voorzien.

De aandrijving van het hefmechanisme voor het paneel dat de opening van de kraanbaan sluit. Het geheel is oorspronkelijk.

De binnenzijde van de achtergevel van de oostelijke hal. Afgezien van de ingebroken deuren is de gevel oorspronkelijk. Op de voorgrond de rolkraan.

De oostelijke gevel. Deze heeft een geheel regelmatige opbouw. Het werk in rode baksteen is oorspronkelijk, het witte werk van blokken gasbeton onder de daklijn betreft een tijdelijke dichtzetting na de sloop van de aanliggende hallen. Het bovenste deel van de gevel betreft een lichtstraat met draadglas tussen stalen roeden.

De dichtgezette deuropening in de eerste travee. De deur staat onder een stalen ligger die oorspronkelijk is. De stalen liggers van de zaagtanddaken zijn met bouten aan de stijlen vastgezet. De stalen schoren zijn met bouten vastgezet, de fles is aan de stijl gelast.

6.4.2 Dak

Beide hallen hebben een vergelijkbare kapconstructie met een verschillende constructie aan de zijkant. De daken hebben een licht afschot naar de lange zijden van de hal. Het dakvlak wordt gevormd door Bimsbetonplaten die op de I-profielen liggen. Deze zijn met haken vastgezet. De Bimsbetonplaten hebben uitgespaarde cassettes die voor minder gewicht zorgen. Langs de buitenzijde hebben de platen twee cassettes tussen de lichtrupsen drie. In elke travee is een lichtrups aangebracht die parallel aan de liggers loopt. De lichtrupsen hebben een driehoekige vorm met stalen roedes als dragende constructie waarin ruiten van draagglas staan. Een redelijk deel van deze beglazing is niet oorspronkelijk meer.

De oostelijke hal heeft hiernaast parallel aan de buitenste diagonalen van de vakwerkliggers lichtstraten. Deze worden gedragen door twee stalen liggers tussen de vakwerkliggers. Aan de onderzijde ligt een vlakke Bimsbetonplaat die de gootbodem vormt.

Op de bimsbetonplaten zal een dakbedekking van bitumen liggen, mogelijk is er een extra laag van mecriet toegepast.

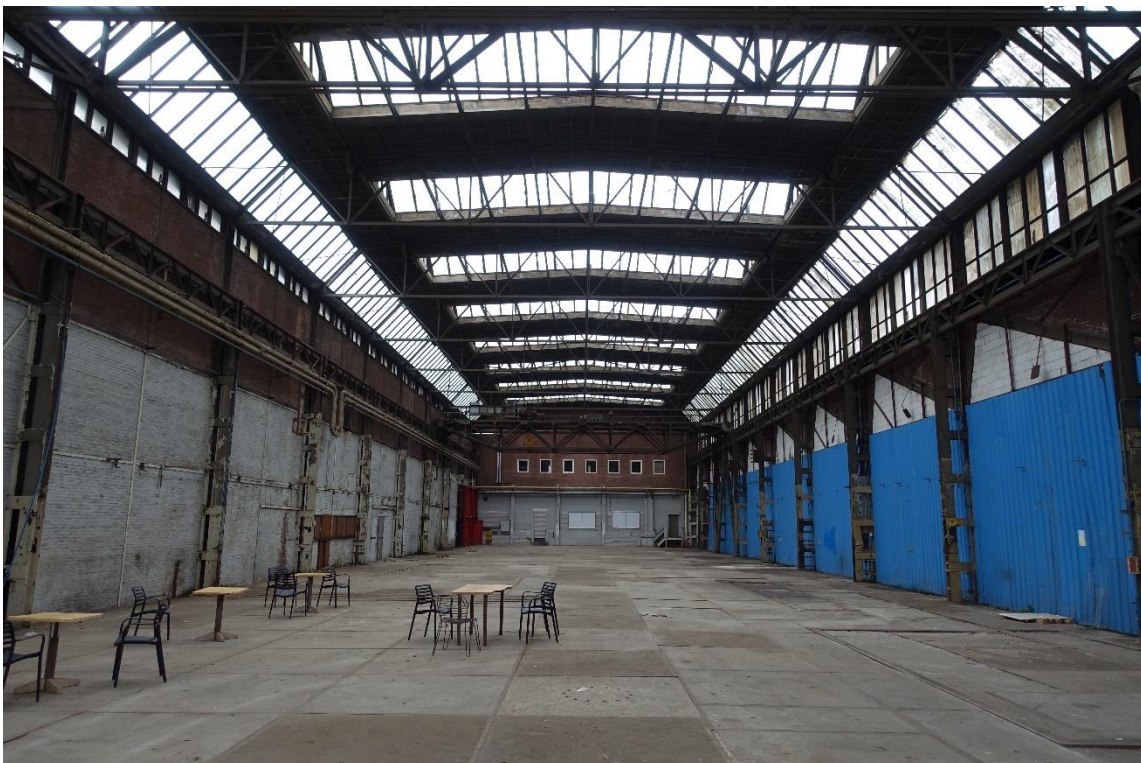
Afgezien van het fors aantal ruiten en de dakbedekking die zijn vervangen is de constructie geheel oorspronkelijk. De Bimsbetonplaten zijn veelvuldig in de industriële bouw toegepast, maar zijn intussen behoorlijk zeldzaam. De combinatie van de twee dakvormen en de hoeveelheid daglicht die deze toelieten is van hoge waarde voor de hallen. De kapvorm ligt voorts in het verlengde van de gesloopte oudere hallen op het terrein.

De kap van de oostelijke hal met de lichtstraat aan de zijkant van de vakwerkliggers. De Bimsbetonplaten hebben hier allemaal drie cassettes, ze zijn allemaal één cassette breed. De lichtrupsen staan op de afgestorte stroken.

*Links de lichtstraat met de windverbanden er voor en de schoren van de liggers.
Rechts de lichtstraat in het dakvlak en op de oostelijke gevel.*

Het vele glas in de kap geeft een sterke ruimtelijke werking. Door de doorlopende lichtstraten aan de zijden lijkt het dak te zweven.

De oostelijke hal gezien vanuit het kantoor, hier treedt een gelijke ruimtelijke werking op.

De westelijke hal heeft eveneens een vrij open dak door de lichtrupsen. Aan de zijden is het echter geheel gesloten.

De opbouw van het dak langs de zijgevel. Beide zijden zijn gelijk.

De beide hallen gezien vanaf de haven. De constructie van het dak met de lichterupsen is zeer karakteristiek en kenmerkend voor de industriële bebouwing. Ook de schaalgrootte van 12 traveeën past hierbij.

6 De Lamonthallen

6.1 Het ontwerp

Van de Lamonthallen zijn geen tekeningen bekend. Aan de hand van de kadastrale hulpkaart waar ze in 1962 op zijn aangegeven en fotomateriaal is het waarschijnlijk dat beide hallen aan het einde van de jaren '50 van de 20ste eeuw zijn gebouwd. De nu veelal gebezigde naam Lamonthallen zal afkomstig zijn van de productie van La Mont ketels die sinds 1936 in licentie werden gefabriceerd. Waarschijnlijk werd de productie in beide hallen ondergebracht.

De hallen werden aan de westelijke zijde van de reeds bestaande hallen opgetrokken en hier direct aan verbonden. De oostelijke hal heeft 20 traveeën, de westelijke 8.

Het ontwerp van de hallen komt overeen met de reeds aanwezige hallen van het fabriekscomplex. Het gaat hierbij om grote open ruimtes met een aanzienlijke hoogte waarin een kraanbaan aanwezig was. De hallen functioneerden hiermee vooral als schil om weer en wind buiten te houden. Tevens creëerde men een grote, vrij indeelbare ruimte. In beide korte gevels zijn er forse deuropeningen aangebracht, zowel voor de invoer van materialen en grondstoffen als voor de uitvoer van de producten.

De staalconstructie van portaalspanten met volle wandstijlen met vakwerkliggers er tussen maakte deze vrij indeelbare ruimtes mogelijk. Dwars op de vakwerkliggers droegen stalen liggers Bimsbetonplaten als dakschild. De kap in de vorm van zaagdaken werd veel bij industriële gebouwen toegepast. Normaal gesproken zijn de beglaasde delen op het noorden georiënteerd vanwege ze stabiele en zachte lichtinval. Hier is dit noordoostelijk omdat aangesloten werd bij de bestaande bebouwing.

De oostelijke hal gezien richting de haven. Aan de oostelijke zijde had de hal geen gevel, deze werd gevormd door de gevel van de reeds bestaande hallen aan die zijde.

De fundatie van de stalen vollewandstijlen bestaat uit losse betonnen balken. De korte balk haaks op de lange diende om de stijlen van de kraanbaan te dragen.

De twee ankers onder de voet van de kolom van de kraanbaan, deze zijn ook op de fundatie aan de westelijke zijde en in de westelijke hal zichtbaar.

De fundatie ter plaatse van de voorgevel. De stalen vollewandstijl die de vakwerkligger draagt staat aan de binnenzijde van de gevel. De gevel zelf bestaat uit metselwerk tussen stalen stijlen. De fundatie hiervan is niet zichtbaar, deze zal dieper onder het maaiveld zijn aangebracht.

6.2 Constructies

6.2.1 Fundaties

De fundatie van de hallen is van gewapend beton, dit is voor de bouwperiode een gebruikelijke constructie. Aan de oostelijke zijde is er per spant een losse balk gestort met een korte balk haaks er op, op deze laatste droeg de kraanbaan wat nog te zien is aan de aanwezige ankers. Het metselwerk van de andere gevels zal ook een betonnen fundatie hebben. Deze ligt onder het maaiveld. Of er heiwerk onder de fundatie is aangebracht is niet bekend. Mogelijk is er dezelfde constructie van pijlers als bij het kantoor en de hallen daarachter toegepast.

6.2.2 Gevels

De gevels bestaan uit metselwerk tussen stalen stijlen die de kapconstructie dragen. De oostelijke hal heeft alleen aan de westelijke zijde een gesloten gevel. De oostelijke gevel bestond uit de gevel van de gesloopte oudere hal aan die zijde. Aan de dakconstructie is te zien dat deze overstak en zo aansloot tegen deze oudere gevel. De stijlen van de portaalspanten stonden dus ruim deze oudere gevel.

De lange westelijke gevel, de twee korte gevels en de gevels van de korte westelijk hal hebben gelijk metselwerk dat bestaat uit twee halfsteens muren die direct tegen elkaar aan staan. Van een bewust opgebouwde spouw is geen sprake, voor zover zichtbaar zijn er wel spouwhaken toegepast om de forse vlakken metselwerk aan elkaar te verbinden. Tussen de stalen stijlen zijn er geen koppelingen aangebracht. Hierdoor functioneert het metselwerk behalve als gevel ook als stabiliteitsfactor in lang- en dwarsverband. Dit in combinatie met de windverbanden in de dakvlakken.

Het werk is uitgevoerd met een rode baksteen die met cementmortel is opgetrokken en platvol is gevoegd. Er is geen ornamentiek toegepast wat de hallen een puur functionele afwerking geeft. Al het metselwerk is oorspronkelijk.

De korte, achtergevel aan de zijde van de haven. Het buitenblad aan de linkerzijde is verloren gegaan. De stalen stijlen verdelen de gevel in vijf vlakken, in het middelste stond een deuropening over de hele hoogte, deze is nu tijdelijk dichtgezet. De stalen raamwerken zijn nog aanwezig.

Links zicht op de opbouw van het metselwerk in de stijlen, beide bladen vielen tegen de flens. Rechts de hoek waar de stenen bekapt zijn om de stijl heen. Bij de pijl een spouwhaak.

De korte westelijk hal, van acht traveeën met de achtergevel en westelijke zijgevel. De opbouw en indeling zijn gelijk aan die van de oostelijke hal.

De voorgevel van de westelijke hal en de eerste vier traveeën van de oostelijke hal. De witte delen van de gevels laten zien waar er latere aanbouwen hebben gestaan, deze zijn recent gesloopt. De openingen in de gevel zijn dichtgezet.

De voorgevel van de oostelijke hal. De deuropening is oorspronkelijk, de deuren zelf niet.

De portaalspanten gezien naar de voorgevel. De flauwe dakvlakken vallen in dit perspectief bijna weg.

6.2.3 Kapconstructie

In de hallen is geen verdieping aanwezig. De portaalspanten dragen de kapconstructie en vormen daar zo een onderdeel van. De vollwandstijlen aan de zijden zijn verschillend. Aan de oostelijke zijde zijn het HEH profielen van 23,5 centimeter in het vierkant, aan de westelijke zijde zijn het IPE profielen van 10 bij 24 centimeter. Hierdoor is er ruimte voor het binnen- en buitenblad om tussen de flenzen te vallen. De liggers aan de oostelijke zijde stonden vrij. Aan de onderzijde is er een voet

gelast waardoor ankers vallen die in de fundatie zijn ingestort. Er zijn in de lengte vier windenverbanden gelast waarbij er aan de oostelijke zijde hoeklijnen aan gelaste schertsplaten zijn gebout. De hoeklijnen vangen de spatkracht van de kap op en koppelen de traveeën onderling.

De opbouw van de dakvlakken tussen de portaalspanten aan de oostelijke zijde. Horizontaal de hoeklijnen tussen de vollewandstijlen. Aan dezelfde schertsplaten is de ligger gebout waarop de bimsplaten liggen. Deze steken voorbij het vlak van de stijlen en lagen tegen de gesloopte gevel.

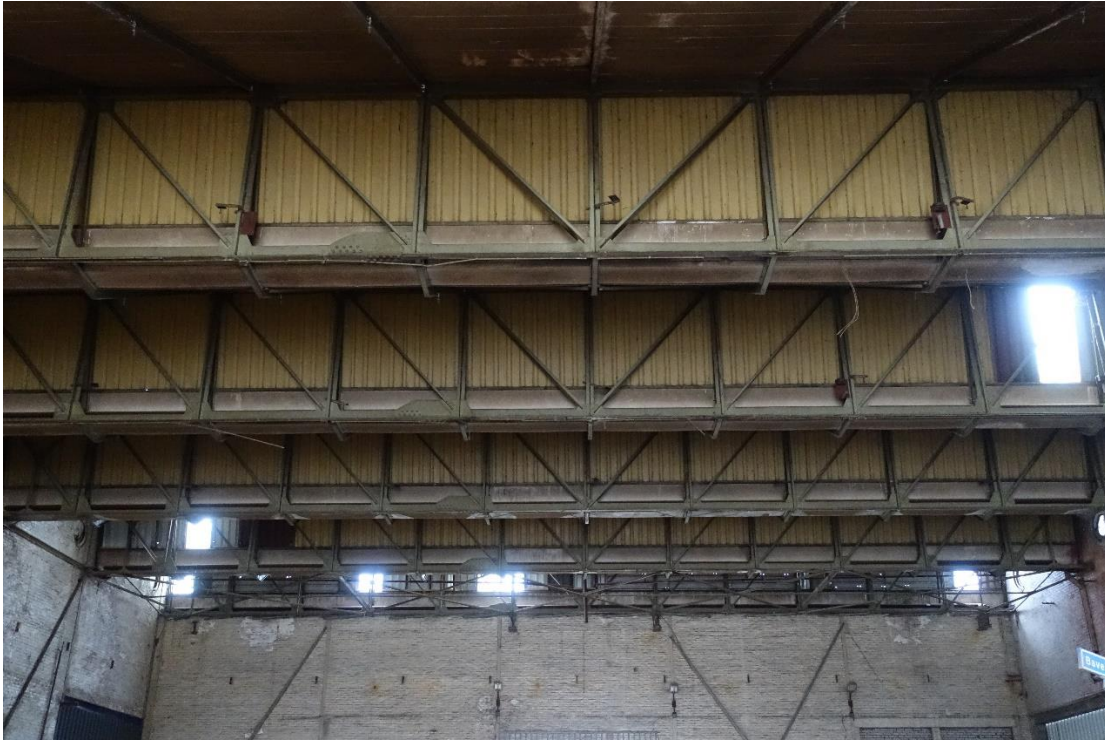
De kap gezien vanuit de binnenzijde. De vakwerkliggers zijn aan de stijlen gebout. De liggers voor de Bimsbetonplaten zijn ook met bouten aan de vakwerkliggers vastgezet.

Bij de pijl de koppeling van de twee delen van de vakwerkliggers. Met bouten is een plaat aan de hoeklijnen vastgezet.

De opbouw van de kapconstructie. De vakwerkliggers hebben 12 vakken met dalende diagonalen. Elk vak heeft een ligger voor de Bimsbetonplaten.

De vakwerkliggers in de westelijke hal. Wegens lekkage is de beglazing verwijderd. De opbouw van de vakwerkliggers is gelijk aan die van de oostelijke hal.

De portaalspanten zijn een combinatie van las- en boutverbindingen. De lasverbindingen zullen vooraf in een fabriekshal zijn aangebracht terwijl de boutverbindingen werden toegepast om de verschillende onderdelen aan elkaar te koppelen die als geheel te groot waren om te vervoeren. Het gaat hierbij om de vakwerkliggers die in twee delen zijn aangevoerd. Onderling zijn deze met platen en bouten aan elkaar verbonden. Vervolgens zijn ze met bouten aan de schertsplaten die in de vollwandstijlen zijn gelast vastgezet. De liggers die de bimsbetonplaten dragen zijn ook met bouten bevestigd net als de verschillende windverbanden. In de westelijke hal zijn dit er twee, in de oostelijke vier. De windverbanden zijn hierbij zowel horizontaal tussen twee vakwerkliggers aangebracht als hellend onder het vlak van de Bimsbetonplaten. Samen met het metselwerk tussen de stijlen en de windverbanden daarbij zorgt dit voor de langs- en dwarsstabiliteit van de hallen. De vakwerkliggers zelf zijn opgebouwd uit een T-profiel aan de onderzijde en twee U-profielen aan de bovenzijde die met kleine gelaste plaatjes aan elkaar zijn verbonden. De verticale stijlen en de diagonalen bestaan uit dubbele hoeklijnen die aan de platen van de onderste en bovenste profielen zijn gelast. In de buitenste en de twee middelste vakken zijn er extra schoren aangebracht. Voor de korte voor- en achtergevel staat een portaalspant waarbij dit is verbonden aan de stijlen die in de gevel staan. Hierop ligt een goot van Bimsbetonplaten. Al het staal is geschilderd, oorspronkelijk lijkt dit in een geelgroene kleur te zijn geweest, de huidige kleur is grijsgroen. In beide hallen is dezelfde constructie toegepast. De gehele constructie van stijlen, vakwerkliggers, liggers voor de Bimsbetonplaten en windverbanden is oorspronkelijk. In de constructie zijn enkele installaties aangebracht, maar het betreft hier losse toevoegingen waarvoor geen materiaal is verwijderd. Er zijn geen fabrieksnamen op het staal zichtbaar.

6.3 Interieur

De hallen zijn vrijwel geheel leeg. De vloeren bestaan voor het grootste deel uit stelconplaten en kleinere stukken gestorte beton. Deze laatste duiden waarschijnlijk op vast opgestelde machinerie, op enig moment. Hoewel het meeste leidingwerk en de bekabeling is verwijderd zijn resteren er hier

nog veel sporen van. Naast de vakwerkliggers lijkt er een sprinklerinstallatie te zijn aangebracht, deze zal dateren uit het einde van de 20ste eeuw toen er een archiefvernietigingsbedrijf van de hallen gebruik maakte.

6.4 Exterieur

6.4.1 Gevels

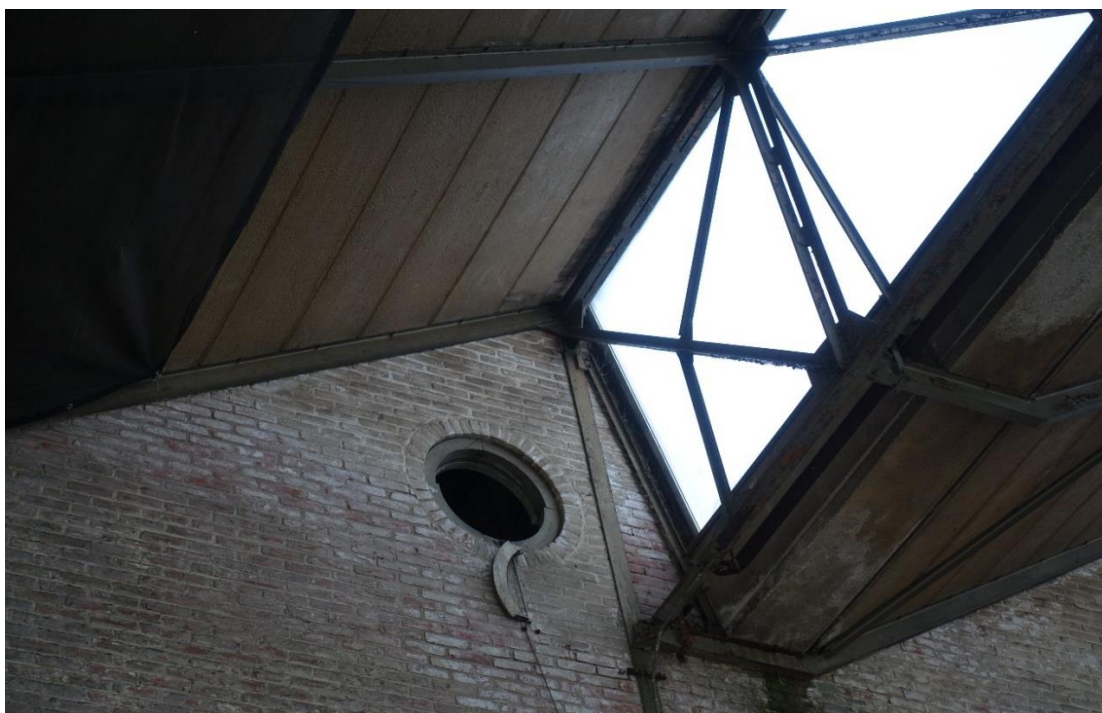
Net als bij het interieur is er voor het exterieur maar beperkt sprake van afwerkingen. Zodoende wordt het exterieur niet per gevel maar als geheel besproken.

In de gevels zijn diverse openingen aanwezig die vrijwel allemaal deuren betreffen. De openingen hebben rondom stalen stijlen. Aan de voor- en achterzijde hebben beide hallen schuifdeuren. De oostelijke hal heeft aan de achterzijde een deuropening over de hele hoogte die tijdelijk is dichtgezet. De grootte van de opening zal nodig zijn geweest voor de uitvoer van grote installaties, zoals op de archieffoto's te zien. Ook de deuropening van de westelijke hal is aan de achterzijde groter dan aan de voorzijde. De deuropeningen zijn oorspronkelijk, de deuren zijn van staal met damwandprofielplaat er op, deze zijn van recente datum. De westelijke hal heeft verder twee schuifdeuren aan de zijden van de eerste travee. Bij de inpandige verbinding aan de oostelijke zijde is de oorspronkelijke houten opgeklampte schuifdeur nog aanwezig.

In de oostelijke hal zijn er daarnaast nog twee oorspronkelijke grote deuropeningen in de zijgevel aanwezig, de schuifdeuren zijn vervangen. In de gevels naast de schuifdeuren zijn er loopdeuren, de openingen zijn oorspronkelijk, de kozijnen en deuren niet.

In de hallen zijn er alleen in de toppen van de zijgevels vensters. Deze zijn rond. De ramen draaien in het midden en zijn te bedienen met een koord. De meeste ramen zijn dichtgezet, alleen de kozijnen en het raamhout zijn nog aanwezig. De openingen naar een latere aanbouw in de noordelijke binnenhoek van de twee hallen zijn dichtgezet, de aanbouwen zijn gesloopt. De daglichttoetreding werd dus verzorgd door de beglaasde steile dakschilden.

Aan de binnenzijde is het metselwerk grof geschilderd, onder de verwijderde kraanbaan blauwgroen, erboven wit. Op de muren is een breed scala aan sporen van de installaties aanwezig.

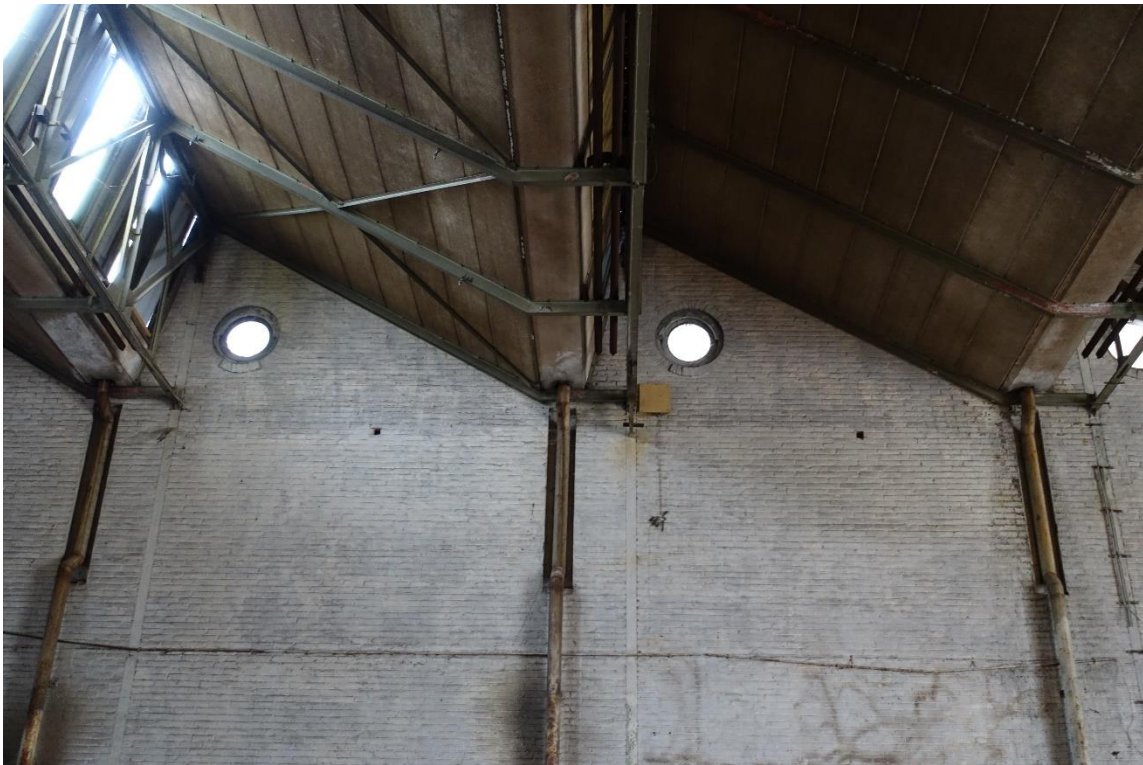
In elke travee is er in de top een rond venster aangebracht. De kozijnen en scharnierende ramen zijn grotendeels aanwezig, de beglazing niet meer. Deels zijn de ramen dichtgezet. De ramen konden met een koord bediend worden.

6.4.2 Dak

De zaagtanddaken bestaan uit twee dakvlakken. Het flauwere deel heeft een draagconstructie van negen Bimsbetonplaten waarop dakleer is aangebracht. Een tiende Bimsbetonplaat ligt horizontaal aan de onderzijde van dit vlak en vormt de bodem van de goot. De Bimsbetonplaten zijn met haken aan de liggers waarop ze rusten vastgezet. Het tweede vlak is bijna loodrecht en loopt van het hoogte punt van de kap naar de goot. Een constructie van roedes maakte de plaatsing van beglazing mogelijk. Vanwege grootschalige lekkage zijn de roeden en de beglazing in 2020 vervangen door een transparante, versterkte folie. De roeden zijn opgeslagen. Op de voor- en achtergevel liggen gelijke goten. Zowel in de goten zelf, als bij de afvoeren aan de westelijke zijde zijn er forse leksporen. Ter plaatse van de gedeelde gevel van de oostelijke en westelijke hal zijn de hemelwaterafvoeren deels in sparingen in het metselwerk aangebracht. Dit zal zijn gedaan om ruimte te maken voor de kraanbaan.

Uitvergroete foto van de binnenzijde van beide dakvlakken en de vakwerkliggers. De windverbanden zijn tussen de liggers gebout. Bij de rode pijl één van de gelaste plaatjes die beide U-profielen aan de bovenzijde van de vakwerkligger verbindt.

De in de gevels ingelaten hemelwaterafvoeren in de westelijke hal.

De oostelijke hal gezien vanaf het kantoor. De zaagtandconstructie van het dak is zeer karakteristiek en kenmerkend voor de industriële bebouwing. Ook de schaalgrootte van maar liefst 21 portalen past hierbij.

7

Waardering

Om een proces van planvorming, plantoetsing en vergunningverlening soepel te laten verlopen, is het van belang dat alle betrokken partijen hetzelfde verstaan onder monumentale waarden en hun gradaties, alsmede de door de bouwhistoricus gehanteerde toetsingscriteria. In hoofdstuk 1 wordt uitgebreid ingegaan op het belang van monumenten, de toetsingscriteria en de toe te kennen waarderingsgradaties. Van groot belang is om hier nog eens op te merken dat een bouwhistorische verkenning een onderzoek op hoofdlijnen is. Dat houdt in dat de onderzoeker een vrij goed beeld heeft gekregen van de bouwgeschiedenis van het pand en van de meeste elementen wel helder heeft weten te krijgen in hoeverre die authentiek en zeldzaam zijn. Het is echter heel goed mogelijk dat er monumentale afwerkingen te vinden zijn achter recentere. Dat kon binnen de kaders van de verkenning niet worden vastgesteld. Daarvoor is een opname of zelfs ontleding noodzakelijk (zie voor de definitie daarvan de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek).

Van groot belang is ook om er op te wijzen dat de waarderingskaart waarin de waardenstellingen zijn verbeeld, een zeer platte weergave is van de werkelijke situatie. De kaart kan niet op een goede manier worden gebruikt voor plantoetsing en planontwikkeling zonder de in de stellingen opgestelde argumentatie, nuanceringen en kanttekeningen daar integraal bij te betrekken. In de kaart is bijvoorbeeld niet goed onderscheid te maken tussen structuur, substantie, element en afwerking. In de toelichting is dat wel het geval.

7.1 Waardering

7.1.1 Algemene historische waarde

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de algemene historische waarde van een object inzicht moet worden verkregen in verbondenheid met maatschappelijke ontwikkelingen. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of in het gebouw één of meerdere maatschappelijke ontwikkelingen tot uitdrukking komen, en zo ja, in welke mate en hoedanigheid. Dit is geen eenvoudige opgave, mede omdat concrete definities van de gehanteerde begrippen ontbreken. In deze rapportage worden alleen die begrippen gedefinieerd waarover binnen de kaders van het onderzoek uitspraken mogelijk zijn.

Onder *culturele ontwikkeling* wordt in dit kader verstaan de ontwikkeling van veronderstellingen, opvattingen, waarden, normen en de materiële uitdrukking daarvan door een samenleving of een groep daarbinnen. De ontwikkeling van menselijke activiteit op tastbare wijze tot uiting gebracht. Dat er sprake is van culturele betekenis van het voormalige fabrieksterrein met de daarop nog aanwezige gebouwen is evident. De firma Backer en Rueb is meer dan 100 jaar onlosmakelijk verbonden geweest met Breda en heeft aan velen (waarschijnlijk duizenden) werkgelegenheid verschaft. De materiële uitdrukkingen van de eerste zes decennia waarin de firma in Breda actief was, zijn niet meer op de oorspronkelijke fabriekslocatie aan de Mark aanwezig. Daar is alles 'opgeruimd' nadat het bedrijf al haar activiteiten naar Belcrumhaven verplaatste. Ook veel, bijna alles, wat in de beginjaren in opdracht van Backer en Rueb aan de in de jaren twintig aangelegde haven werd opgetrokken, is in het afgelopen decennium alweer gesloopt. Een klein deel van de oudste bebouwing is al dat er uit de beginjaren aan de haven resteert. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is dat jammer, omdat Backer en Rueb één van de eersten waren die invulling gaven aan de vanuit de gemeente aangestuurde ontwikkeling om te komen tot een industrieterrein aan een nieuw aan te leggen haven in de jaren twintig, een periode van economische groei.

De bebouwing die in dit rapport is verkend, markeert het moment dat de firma de oude fabriekslocatie achter zich laat en de totale productie naar de haven verplaatst. Dat is de periode van wederopbouw, een tijd van grote investeringen, schaalvergroting en moderniteit, maar ook een fase waarin zorgvuldig moest worden omgegaan met beschikbare bouwmaterialen en arbeid en op industriële schaal vooral functioneel werd gebouwd. Dat laatste komt vrij goed tot uiting in de architectuur van het kantoorgebouw en het besluit om dit gebouw gefaseerd tot stand te brengen. In de iets oudere fabrieksgebouwen waartegen het kantoor werd aangebouwd, is dat culturele aspect minder duidelijk aanwezig.

De *geografische ontwikkeling* kan worden gedefinieerd als de betekenis die het gebied heeft voor de door de mens gecreëerde leefomgeving; de wijze waarop het natuurlandschap in cultuurlandschap werd getransformeerd en aan ontwikkelingen in gebruik werd aangepast, zowel in materiële als immateriële zin.

Het belang van de geografische ontwikkeling ligt ten dele in de herontwikkeling van het gebied door de gemeente Breda, die door middel van investeringen in infrastructuur en annexatie stedelijke groei en binding van fabrieken en bedrijven een impuls aan de welvaart van de stad wenste te bewerkstelligen. Breda handelde hier niet anders dan de meeste andere Nederlandse steden. Interessant is wel dat bij de herontwikkeling een voor de stad historisch zeer belangrijke lijn werd geïntegreerd, namelijk de paleistuin (nu Valkenbergpark) naar het Speelhuis. Die lijn is in hoge mate bepalend geweest voor de oriëntatie van de haven en daarmee ook de oriëntatie van de gebouwen en complexen die hierlangs werden opgetrokken. Bij die transformatie ging het landschap wel geheel op de schop. Er werd afgegraven en opgehoogd wat, in de polder die Belcrum lange tijd geweest is, voor de ontwikkeling absoluut noodzakelijk was. De ontwikkeling van de het industrieterrein en de bijbehorende woonwijk betekende de uitbreiding van de stad ten noorden van historische barrières (éérst de vestingwerken en het paleis, later de spoorwegen).

Onder *socialeconomische ontwikkeling* wordt in deze rapportage gerekend de ontwikkeling die betrekking heeft op algemene welvaart/vooruitgang.

Het is door de vrijwel continue schaalvergroting in de loop van de twintigste eeuw en de teloorgang van het bedrijf in het laatste kwart van die eeuw misschien niet zo goed meer voor te stellen, maar Backer en Rueb is een zeer grote onderneming in Breda geweest. Het werd lange tijd gerekend tot de grootste werkgevers in de stad en heeft velen een baan en een inkomen opgeleverd. Ook de neergang van de onderneming en het uiteindelijke faillissement is kenmerkend voor de conjunctuur van de jaren '80 van de 20ste eeuw en de teloorgang van veel zware industrie in Nederland in het algemeen. De invloed die het bedrijf (de directie) op de stad heeft uitgeoefend, is niet onderzocht.

Onder *geestelijke ontwikkeling* wordt in deze rapportage verstaan de ontwikkeling van het niet stoffelijke, in dit geval tot uiting gebracht in het materiële; het complex.

Er zijn geen aanwijzingen dat er op welke manier dan ook, de inrichting van het terrein en het ontwerp van de gebouwen sprake is geweest van invloed van het spirituele.

Onder *bestuurlijke ontwikkeling* wordt verstaan de ontwikkeling van zeggenschap over een maatschappelijk afgebakend gebied.

Hiervan is in zekere zin sprake, omdat de ontwikkeling van het complex van de firma Backer en Rueb niet los kan worden gezien van de hierboven reeds genoemde stedelijke ontwikkeling, geïnitieerd door het stadsbestuur van Breda. Aan de resterende bebouwing van de onderneming wordt hier extra waarde gehecht omdat de firma één van de eerste was die invulling gaf aan de ambitie van het stadsbestuur om aan de noordzijde van de stad nieuwe, betere faciliteiten te creëren voor bedrijvigheid aan de randen van de stad.

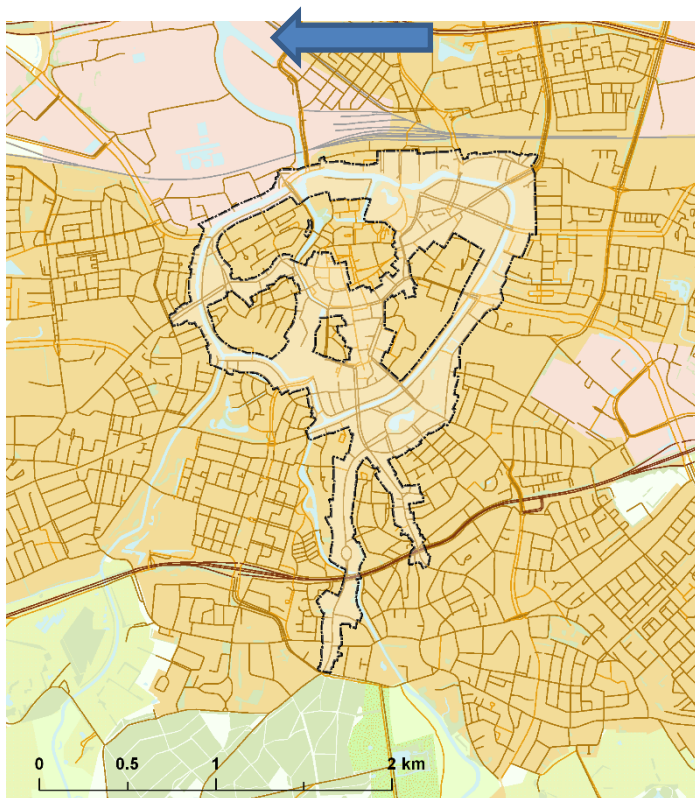
Onder (technische en) *typologische ontwikkeling* op maatschappelijk vlak wordt hier verstaan de ontwikkeling in grondvorm gerelateerd aan de mens/gebruiker (bijvoorbeeld sekse of status) of sociale gebeurtenissen.

Hierbij valt vooral te denken aan onderscheid in sociale klasse van de medewerkers van de firma. In het thans niet meer bestaande schaftlokaal was er bijvoorbeeld sprake van een ruimte voor arbeiders en een ruimte voor kantoorpersoneel. In het kantoorgebouw zijn geen plekken aan te wijzen waar het verschil in stand in de opzet of de afwerking van ruimten tot uiting komt.

7.1.2 Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt aangegeven dat voor de bepaling van de ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationale betekenis is. Het gebied ligt buiten het Rijksbeschermd stadsgezicht Breda, dat in 1967 werd aangewezen en ook buiten de uitbreiding van dat stadsgezicht, aangewezen in 2013.

Rijksbeschermd stadsgezicht 'Uitbreiding' (2013).

- Belang van het complex wegens de situering, verbondenheid met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad of wijk.

De verbondenheid is zonder meer groot te noemen. Zoals gesteld was Backer en Rueb één van de eersten die gebruik maakten van de verbeterde faciliteiten die door de gemeente Breda aan de noordzijde van de stad werden geschapen in de jaren twintig van de vorige eeuw. Nabijheid van het spoor, maar vooral de betere bereikbaarheid over water waren voor de firma van groot belang. Dat voor de ontwikkeling van dit gebied een oude Maliebaan als hoofdas werd gebruikt en daarmee bepalend bleef voor de ruimtelijke structuur, zorgt voor een extra betekenislaag.

- Belang van het complex wegens de wijze van verkaveling / inrichting / voorzieningen. Dat belang is hierboven reeds benoemd. De opbouw van het complex is ruimtelijk logisch door oriëntatie van de loodsen op de belangrijkste transportader (de haven) en de creatie van een visitekaartje (kantoorfront) aan de toegangsweg. De afstand tussen de weg en de haven bood voldoende ruimte voor de grootschalige industriële bebouwing.

- Het belang van het complex wegens de hoge kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen. Groen zal van meet af aan van ondergeschikt belang zijn geweest bij de inrichting van het industrieterrein. Het is spijtig dat de laanbeplanting die zo kenmerkend is voor de Speelhuuslaan en die (niet fysiek) is terug te voeren op de tijd dat hier een warande met maliebaan lag, bij de kruising met de Belcrumweg stopt. De esthetische kwaliteit van de bebouwing, met name van het kantoorgebouw, is in het gebied relatief hoog. Veel van de bebouwing, met name aan de overzijde van de haven, is vervallen tot zijnde van inferieure betekenis. Het kantoorgebouw vormt samen met de nabijgelegen watertoren (rijksmonument) de uitzondering in het gebied.

7.1.3 Architectonische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de architectonische waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan er hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex voor de geschiedenis van de architectuur en het oeuvre van de architect(en).

Het is verleidelijk om aan de architectuur van het exterieur van het voormalige kantoorgebouw beperkte monumentwaarde toe te kennen. Dit op grond van de eenvoudige en met name het vervangen van het grote aantal vensters dat in hoge mate bepalend is voor de uitstraling van het gebouw. De eerlijkheid gebied ook te zeggen dat er door de huidige vensters sprake is van zware aantasting. Ten aanzien van de eenvoud van het ontwerp, moet evengoed worden gesteld dat het juist die eenvoud in het bouwjaar 1939 nog lang niet zo vanzelfsprekend is als in de periode direct na de Tweede Wereldoorlog, waar de oorzaak daarvan vooral te zoeken is in materiaal-schaarste en een gebrek aan bouwvallers (wat prefabricage in de hand speelde). Het gevelontwerp en de eenvoudige betonconstructie moet vermoedelijk gezien worden in het licht van de mogelijkheden die de firma in de bouwtijd ter beschikking stond. Bekend is dat de firma het zwaar had in de jaren dertig en zonder financiële injectie van Charles Stulemeijer waarschijnlijk niet had kunnen voortbestaan. De bouw van het nieuwe kantoor zal mede mogelijk zijn gemaakt door Stulemeijer, die onder andere de Internationale Gewapendbeton Bouw en de Hollandsche Kunstzijde Industrie oprichtte. In bepaalde opzichten kan de architectuur van het kantoor beschouwd worden als norm voor wat er direct na de Tweede Wereldoorlog aan kantoorgebouwen tot stand zou worden gebracht.

Waren de oorspronkelijke vensters in de gevels nog aanwezig, dan zou niet zijn geschuwd om op grond van de architectuur hoge monumentwaarde toe te kennen. Door de aanpassingen in de loop der tijd, kan op dit moment ten hoogste positieve monumentwaarde aan het aanzien van het kantoorgebouw worden toegekend.

De architectencombinatie Korteweg, Verwoerd en Temme verwierf in Breda en omgeving naam, met name in de interbellumperiode waarin de stijl van de Haagse School dominant was. Op constructietekeningen van het kantoorgebouw is de naam van de combinatie te vinden, waardoor het aannemelijk is dat het ontwerp van hun hand is. Omdat het oeuvre van de architecten niet is geïnventariseerd, is het niet mogelijk om het ontwerp van het kantoor in het perspectief van het oeuvre te kunnen plaatsen.

Vanwege het louter doelmatige karakter van de fabriekshallen, is besloten om deze hallen niet op architectonische kenmerken, maar louter op bouwkundige (constructieve) aspecten te beoordelen.

7.1.4 Bouwhistorische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de bouwhistorische waarden van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek.

De twee hallen achter het kantoor en de Lamonthallen hebben een gelijke opbouw van portaalspanten met vakwerkliggers en daken van Bimsbetonplaten. Deze constructies waren in de bouwtijd gebruikelijk, maar zijn intussen in snel tempo zeldzaam aan het worden. De Bimsbetonplaten met cassettes van het dak achter het kantoor zijn zeldzamer dan de vlakke platen van de Lamonthallen. De verschillende bouwperiodes van 1938 en einde jaren '50 laten een geen hele grote verschillen zien. Wel is de dakconstructie verschillend uitgevoerd met in 1938 gebogen daken met lichtrupsen en in de jaren '50 een zaagtanddak. Beide vormen zijn typerend voor de industriële bebouwing en worden eveneens snel zeldzamer.

Voor de hallen achter het kantoor is het laswerk nog redelijk vroeg, hoewel het al wel in opkomst was. In de jaren '50 was dit de normale verbindingsmethode voor fabriekswerk.

Het metselwerk voor de wanden is gebruikelijk. In de oostelijke hal achter het kantoor is een hergebruikte kraan aanwezig, deze heeft een hoge zeldzaamheid en is waarschijnlijk verbonden aan de verlaten vestiging in de binnenstad.

Het kantoorgebouw is gebouwd zonder dat daarbij in de bouwtijd gebruik is gemaakt van innovatieve constructiemethoden of constructietechnieken. Het realiseren van fabrieksgebouwen met een skelet van gewapend beton was in 1939 in Breda al lang geen noviteit meer. De stad Breda heeft een bijzondere band met constructie in gewapend beton, omdat er in het eerste kwart van de twintigste eeuw in de stad verschillende firma's waren die zich op bouwen in beton specialiseerden (overigens zonder dat dit in de stad zelf tot een hausse aan gebouwen in gewapend beton leidde).

- Het belang van het object vanwege de historische gelaagdheid.

Zonder meer aardig aan het kantoorgebouw, is dat de kern, het oudste deel, vóór de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd en dat kort na de oorlog aan weerszijden uitbreidingen plaatsvonden in dezelfde stijl. Die uitbreidingen waren naar verluidt, in het oorspronkelijke ontwerp al voorzien. Door de spoedige uitbreidingen is het niet verwonderlijk dat deze uitbreidingen voor wat betreft de architectuur niet afwijkend zijn. In de loop der tijd is er het nodige in het kantoorgebouw verbouwd. De laag die daarbij werd toegevoegd, is meestal van ondergeschikte betekenis. Eén ontwikkeling, namelijk de modernisatie van de entree en de toiletgroepen in de jaren zeventig, verdient echter wel de nodige waardering omdat de mate van authenticiteit (sinds de modernisatie nauwelijks gewijzigd) en daarmee mate van zeldzaamheid (in ieder geval op plaatselijk niveau) relatief hoog is. Met name op afwerkingsniveau is hier sprake van een goed overgeleverd tijdsbeeld.

Aan de hallen zijn maar zeer beperkt wijzigingen uitgevoerd. Deze vormden vooral een schil die een groot, vrij indeelbaar werkoppervlak mogelijk maakte. Aan de binnenzijden van de gevels zijn er wel diverse sporen en restanten van installaties aanwezig. Helaas is hier al veel van verwijderd, terwijl het wel van waarde is voor de ontwikkeling in gebruik en karakteristiek voor het industriële gebruik.

7.1.5 Waarden vanuit de gebruikshistorie

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de waarden vanuit de gebruikshistorie van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang vanwege de ordening, samenhang of inrichting van gebouwen of ruimten, passend bij een historische functie, gebruik of productie in het object/complex.

De hallen laten geen specifieke producties meer zien, wel zijn de twee kraanbanen in de hallen achter het kantoor van hoge waarde omdat deze het industriële gebruik tastbaar maken. De hoge deuropeningen aan de kanaalzijde zijn ook van waarde omdat ze de schaal van de producten die vervaardigd werden laat zien.

In het kantoor is de verwarmingsruimte nog waarde omdat deze de schaalgrootte van het complex tastbaar maakt. Voorts heeft de installatie historische waarde.

Met de grootschalige sloop van bouwdelen van het complex is veel van de onderlinge samenhang en de historische ontwikkeling helaas reeds verloren gegaan.

- Het belang vanwege een (historische) functie, gebruik of productie in het object/complex.

Het moge duidelijk zijn dat dit belang vrij groot is. De fabriek verwierf aanvankelijk grote naam met de in Breda geproduceerde stoominstallaties, locomotieven en trams – dit naast het meer reguliere constructiewerk. Later, vanaf de jaren dertig, had het bedrijf succes met de productie van liften en roltrappen.

In het algemeen kunnen er voor de waardering twee perspectieven worden gekozen die uiteraard overlappen. Het ene betreft de waarde van het complex als stedenbouwkundig ensemble dat getuigt van de gebruikshistorie van de lange tijd grootste werkgever van Breda> dit raakt ook aan de algemene historische ontwikkeling van het gebied die door de gemeente Breda in de eerste helft van de 20ste eeuw in gang werd gezet. Het andere betreft de architectuur- en bouwhistorische waarden van de verschillende onderdelen. Deze is door de schaalgrootte en de geringe ouderdom en daarmee zeldzaamheid beperkter. Waarschijnlijk is de afweging van beide perspectieven een vruchtbare insteek om de rol van de onderdelen in de nieuwe ontwikkelingen te bepalen.

Voorts is het hierbij van belang dat het complex geen monumentale status heeft. Er heeft dus geen contextuele waardestelling plaatsgevonden en de verschillende waardencategorieën betreffende de interne waardering van de structuren en onderdelen binnen het fabriekscomplex.

7.2 Waardestellingen

Hoge monumentale waarde

1. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage hoge monumentale waarde toegekend aan de stalen kapconstructies van de twee hallen achter het kantoor. De constructies bestaan uit portaalspanten met vollewandstijlen en vakwerkliggers. De onderdelen zijn fabrieksmatig geproduceerd en met laswerk verbonden. De verschillende onderdelen zijn ter plaatse gemonteerd waarbij er boutverbindingen zijn toegepast. In de twee hallen achter het kantoor zijn de kraanbanen nog aanwezig. Zij geven inzicht in het gebruik van de hallen en zijn direct aan de constructie verbonden.

Naast deze constructiewijze zijn de staalconstructies ook bepalend voor de vorm van de hallen en de industriële uitstraling. De hallen zijn de laatste restanten van het grootschalige industriële landschap dat hier aanwezig was. Tevens vormen de hallen de laatste fysieke restanten van de onderneming Backer en Rueb, later Machinefabriek Breda, die 125 jaar heeft bestaan en lange tijd één van de grotere werkgevers van de stad was. De authenticiteit is hoog en de zeldzaamheid neemt snel toe.

2. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage hoge monumentale waarde toegekend aan de kraanbaan in de oostelijke hal achter het kantoor. Deze is waarschijnlijk afkomstig uit de fabrieken in de binnenstad, waarmee het een symbool is van de continuïteit van het bedrijf. De constructiewijze met geklonken verbindingen dateert van voor de bouw van de hal. Voorts is de kraanbaan van belang voor het gebruik van de hal en is het behoud van dergelijke losse installaties zeldzaam. De authenticiteit is zeer hoog vanwege het belang voor de gebruikshistorie.

Positieve monumentale waarde

3. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de stalen kapconstructies van de Lamonthal. De constructie bestaat uit portaalspanten met vollwandstijlen en vakwerkliggers. De onderdelen zijn fabrieksmatig geproduceerd en met laswerk verbonden. De verschillende onderdelen zijn ter plaatse gemonteerd waarbij er boutverbindingen zijn toegepast. Naast deze constructiewijze zijn de staalconstructies ook bepalend voor de vorm van de hallen en de industriële uitstraling. De kraanbaan in de Lamonthallen is verwijderd. De authenticiteit is aanzienlijk en de zeldzaamheid neemt snel toe. De hallen zijn echter van relatief geringe ouderdom, de industriële vormgeving en de plek in het gehele complex van Backer en Rueb is van hogere waarde dan de concrete materialisering. De locatie is van belang omdat zij een direct beeld geeft van de schaalgrootte van het complex..

4. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de dakbedekking van de Bimsbetonplaten en de beglazing van de drie hallen. De constructies van Bimsbetonplaten is oorspronkelijk, maar minder zeldzaam. De verschillende varianten van de toegepaste platen zijn van belang voor de ontwikkeling van het complex, maar dit is ook uit andere waarnemingen en documentatie af te leiden. De beglazing en roeden zijn verwijderd, maar opgeslagen, voor het karakter van de hallen is het van belang dat deze worden gerestaureerd of dat er voor een vervanging wordt gekozen die bij het industriële karakter van de hallen past. De authenticiteit en zeldzaamheid zijn aanzienlijk.

5. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan het metselwerk van de hallen. De toegepaste bakstenen en het halfsteens metselverband zijn niet zeldzaam. De twee bladen zonder significante spouw zijn wel typerend voor de fabrieksgebouwen. Het metselwerk is kleinere wijzigingen daargelaten oorspronkelijk. Aan de binnenzijde zijn er diverse sporen van installaties en voorzieningen die van waarde zijn voor het industriële karakter van de hallen en sporen vormen van het gebruik. De authenticiteit is hoog en de zeldzaamheid vanwege de gebruikssporen aanzienlijk. De vlakken zonder bouwsporen hebben een lage zeldzaamheid.

6. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de voor- en zijgevels van het kantoor, exclusief de vensters. De architectuur van de gevels is oorspronkelijk waarbij de verlengingen aan beide zijden inzicht geven in de ontwikkeling van het pand. Deze geeft de groei weer tijdens de wederopbouw. Het gesloten volume van twee bouwlagen is van belang voor de architectuur en de historische ontwikkeling van de decennia rond de Tweede Wereldoorlog. De nastreving van soberheid en een noodzakelijke pragmatische omgang met de schaarse bouwmaterialen komt in de gevel duidelijk naar voren. De zeer regelmatige travee indeling is sterk bepalend voor deze architectuur. De plaatsing van de buitengevel los van de constructie en de vermindering van koudebruggen is een redelijk vroege toepassing. De vervanging van de kozijnen door aluminiumemplaren in 1992 verstoort helaas sterk. De zeldzaamheid en authenticiteit zijn aanzienlijk.

7. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan verbouwing van de entree, hal, trappenhuis en de toiletten van het kantoor. Deze geven aan dat het kantoor met de verbouwing een modernisering doorvoerde die van belang is voor de gelaagdheid. De gave aanwezigheid hiervan laat ook zien dat nadien de middelen schaarser werden. De verbouwing vormde één van de laatste bouwactiviteiten van het bedrijf. De zeldzaamheid van de vrijwel gave afwerking is intussen hoog. De hoge authenticiteit wordt enigszins beperkt door de beperkte ouderdom.

8. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de inpandige structuur aan de linkerzijde van het kantoor. In dit deel van het kantoor zijn de structuren van gangen in het midden met aan beide zijden ruimtes nog grotendeels aanwezig. De onderlinge verdeling van de ruimtes is van indifferente waarde. De plafonds zijn verlaagd en er zijn enkele lichte scheidingswanden opgetrokken, maar deze doorbreken de gangstructuur niet. In de gangen zijn de oorspronkelijke kozijnen en deuren nog aanwezig. De

afwijkende vormgeving met puin en de vensterindeling van de tekenkamer van de uitbreiding uit 1954 is hierbij inbegrepen. De authenticiteit is behoorlijk, de zeldzaamheid is beperkt.

9. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de kraanbaan van de westelijke hal achter het kantoor. Deze is in 1966 geplaatst en dus vrij nieuw, niettemin geeft ook deze inzicht in het industriële gebruik en is één van de weinige nog aanwezige installaties. De kraanbaan is ook bepalend voor de indeling van de achtergevel waar deze doorliep naar buiten. De authenticiteit en zeldzaamheid zijn redelijk.

10. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan de grote toegangsdeuren van de hallen en de ronde vensters. De deuren geven aan hoe de hallen gebruikt werden met relatief kleinere toegangen aan de straat/voorzijde en grote uitgangen aan de zijde van de haven waar de soms zeer grote constructies die in de hallen werden gefabriceerd naar buiten werden gebracht. Hierbij zijn ook de toegang tot de hallen achter het kantoor en de grote verbindingsdeur tussen beide hallen van waarde als onderdelen van de productie. Ook het nog aanwezig smalspoor is relevant als industriële infrastructuur. De vensters zijn van belang als oorspronkelijke elementen die ook de enige franje in de gevels vormen. Het zijn late voorbeelden die vanuit industrieel oogpunt al vaak als irrelevant achterwege werden gelaten, maar vanuit welstand vaak geëist werden. De authenticiteit is aanzienlijk, de zeldzaamheid redelijk.

11. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage positieve monumentale waarde toegekend aan verwarmingsruimte met installaties in de kelder. De ruimte in de kelder is authentiek en de plaats geeft aan hoe het complex werd verwarmd. De zeldzaamheid van de zeer grote installatie is intussen hoog.

Indifferente monumentale waarde

12. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de vloeren in de hallen. Deze zijn deels verwijderd en deels vervangen door moderne stelconplaten. De stukken bestrating en gestorte beton geven enig inzicht in de opstellingen van de hallen, maar zijn fragmentarisch en het is niet bekend uit welke periode deze stammen.

13. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de betonconstructie van het kantoor. Deze is weliswaar oorspronkelijk, maar de zeldzaamheid ervan is beperkt. De constructie is minder bepalend voor de architectuur dan de constructie van de hallen. De constructie heeft wel waarde voor rol die Charles Stulemeijer speelde.

14. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de betonnen fundaties van de hallen en het kantoor. Deze zijn weliswaar gaaf aanwezig, maar de zeldzaamheid van de pijlers is laag en verder niet bepalend voor de vormgeving van de bouwwerken.

15. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de achtergevel en het dak van het kantoor. De achtergevel heeft weliswaar enige waarde als functioneel contrast met de rationele voorgevel, maar de architectonische waarde is laag. De materialen zijn evenmin zeldzaam. De vorm van het vlakke dak is kenmerkend voor het kantoor, de gebruikte materialen zijn niet zeldzaam. De aanwezig opbouwen van lichtkappen en daklicht zijn van enige waarde net als de aftekeningen van de gesloopte delen van het complex. Deze geven inzicht in de volledige opzet van het fabriekscomplex.

16. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage indifferente monumentale waarde toegekend aan de wasruimtes in de kelder en het trappenhuis aan de rechterzijde. De tegelvloer in de kelder is oorspronkelijken heeft enige zeldzaamheid, maar van de verdere inrichting resteren alleen fragmenten. Het trappenhuis is vrijwel intact, maar van beperkte zeldzaamheid.

Geen monumentale waarde

17. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage geen monumentale waarde toegekend aan de aluminium kozijnen van het kantoor. Deze zijn in 1992 geplaatst en hebben geen relatie met het bedrijf meer. Tevens verstoren ze de architectuur fors. Het verdient aanbeveling de

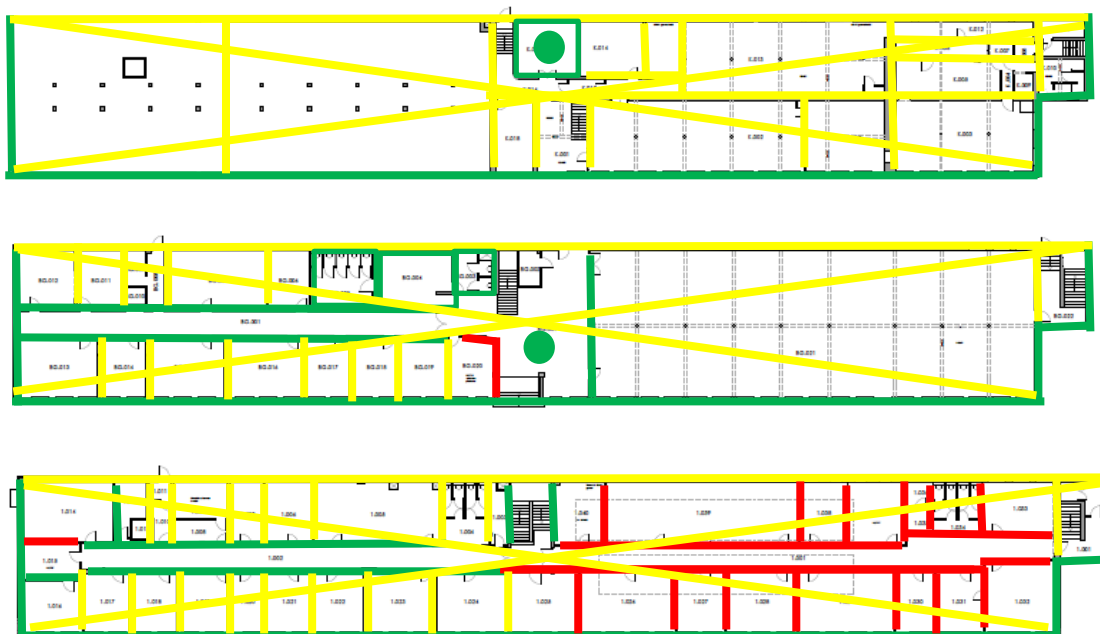
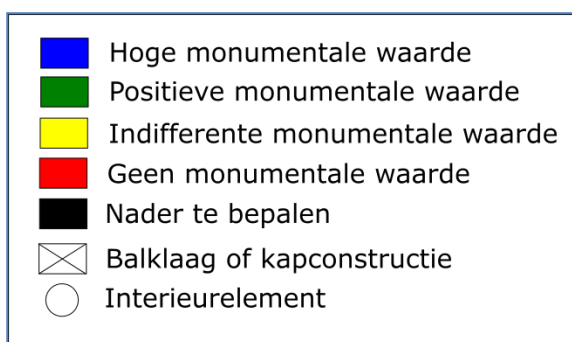
oorspronkelijke indeling te herstellen. Dit versterkt zowel de architectuur van de gevel als dat het de inwendige ruimtes versterkt door de verwijdering van de verlaagde plafonds.

17. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage geen monumentale waarde toegekend aan de moderne afwerkingen in het kantoor. Het betreft de verlaagde plafonds (behalve die uit 1978), gemoderniseerde toiletten aan het einde van de gangen, lichte scheidingswanden en vloerbedekkingen. Deze zijn allemaal van recente datum en hebben geen zeldzaamheid.

18. Er wordt op basis van de bevindingen in deze rapportage geen monumentale waarde toegekend aan de tijdelijke dichtzettingen en afdichtingen die na de sloop van de aanpalende bebouwing is aangebracht. Bij verwijdering hiervan is een duidelijk herkenbare overgang tussen bestaande en nieuwe bouwdelen van waarde.

Voor de hallen zijn er geen waarderingskaarten gemaakt omdat er geen noemenswaardige interieurs aanwezig zijn en de gevels en constructies in bovenstaande stellingen zijn benoemd. De kaarten hieronder betreffen de bouwlagen van het kantoor.

De waarderingskaarten kunnen niet los worden gezien van de waardering en de waardenstellingen.

De plattegronden van kelder, begane grond en verdieping.

Over BAAC

- Het bedrijf

BAAC is een onafhankelijk onderzoeksbureau dat zich sinds de oprichting in 2000 bezig houdt met cultuurhistorie in de breedste zin van het woord. BAAC voert alle mogelijke facetten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en beschikt over een groot aantal specialisten. Het bedrijf heeft ongeveer 80 werknemers in dienst, verdeeld over vestigingen in Nederland en Vlaanderen. Bouwhistorie is van begin af aan één van de pijlers van het bedrijf. De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

- RG
- GO
- LvH
- HW

- De onderzoeker(s) en auteur(s)

LvH (1977) is opgegroeid in het mooie polderlandschap van Hei- en Boeicop. Tijdens en na zijn studie geschiedenis aan de Universiteit Utrecht is hij bijna 12 jaar werkzaam geweest bij bouwbedrijf Van Wiggen in Vianen (Utrecht). Wat begon met het schoonmaken van betonbekisting groeide naar het uitvoeren van timmer- en metselwerk. Dit verdiepte met renovatieprojecten in Utrecht.

In 2003 werd de studie geschiedenis aan de Universiteit Utrecht afgerond. In 2007 volgde de eerstegraads bevoegdheid om les te geven in het middelbaar onderwijs. Tussen 2011 en 2013 volgde hij aan de Hogeschool Utrecht de opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg. Sinds 2018 doceert hij restauratietimmerwerk en bouwhistorie voor het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen.